

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

145052

KÜLTÜRÜMÜZDE VE DÎVÂN ŞİİRİNDE
PARA DEĞERLERİ VE ÖLÇÜ BİRİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Taylan TATLI

Danışman
Prof. Dr. Abdülkerim ABDULKADİROĞLU

ANKARA 2004

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**KÜLTÜRÜMÜZDE VE DÎVÂN ŞİİRİNDE
PARA DEĞERLERİ VE ÖLÇÜ BİRİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Taylan TATLI

Danışman
Prof. Dr. Abdülkerim ABDULKADİROĞLU

ANKARA 2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Taylan TATLI'ya ait, **Kültürümüzde ve Dîvân Şiirinde Para Değerleri ve Ölçü Birimleri** adlı çalışma, jürimiz tarafından Eski Türk Edebiyatı bilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU

Üye: Doç. Dr. Yaşar AYDEMİR

Üye: Doç. Dr. Filiz KILIÇ

ÖN SÖZ

Anadolu sahası Türk edebiyatı tarihinde, 13. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden Klâsik Türk edebiyatında, dilde ahenk, sözde mükemmellik, anlamda derinlik amaç edinilmiş; böylece nazım ve nesir alanında birçok eser meydana getirilmiştir. Dîvân edebiyatı sahasında üretilen eserlerle, yaşanan ve hayat kazanılan toplumun zihniyeti, duygu ve düşünceleri, çeşitli yönleriyle mükemmel bir şekilde aksettirilir. Dîvân şâirlerinin ortaya koydukları eserler, aynı zamanda kültür tarihimize de önemli ölçüde ışık tutarlar.

Geleceğini sağlam temeller üzerine kurmak isteyen milletler, geçmişini iyi tanımalı, toplumun dinamiklerini iyi tespit etmelidir. Bu da toplumsal dinamikleri bünyesinde bulunduran unsurların tespitiyle mümkün olabilir. Söz konusu unsurların en önemlilerinden biri de Dîvân şiiri adlandırmasında ifadesini bulan Klâsik veya Eski Türk şiirinin zengin kültür birikimi ve bu birikimin etraflıca bilinmesidir ki bunu sağlayacak olan, bu şiirin çeşitli yönleriyle ele alınmasıdır. Dîvân şiirinin konuları arasında hemen her bilim ve sanat dalına ve hayatın çok değişik yönlerine bakılabilecek pencereler bulunmaktadır. Örneğin tıp, mimarlık, maliye, folklor, dinî hayat, din sosyolojisi ve psikolojisi, astronomi, canlılar, görgü kuralları ve benzeri konular bu şiirde mükemmellik derecesinde işlenmiştir. Söz konusu konulardan biri de para değerleri ve ölçü birimleridir.

Biz de bu düşünceden hareketle, bu çalışmamızda; kültürümüzün tarihsel gelişimi içerisinde para değerleri ve ölçü birimleri olarak kullandığımız kavramların kültürel kaynaklarını tespit etmeyi; Türk, Arap ve Fars ortak ürünü olan Dîvân şiirindeki örneklerini ortaya koymayı hedefledik.

Tezin amacına ve önemine gelince; Dîvân şiiri bugüne kadar çeşitli yönleriyle araştırılıp ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bütün bu çalışmalar bir ihtiyaca karşılık olmak üzere ele alınmıştır. Söz konusu şiirin daha iyi anlaşılabilmesi için, kelime ve mazmunlarına ilaveten kavramlarının tanınması bunların şiirde neyi ifâde ettiğinin bilinmesi dolayısıyla şiirdeki maddî kültürün ortaya konulması gerekir. Para değerleri ve ölçü birimlerinin Dîvân şiirine yansımalarının bütün yönleriyle ortaya konulması da bu çalışmalardan biridir.

Çalışmamız, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı devletinde paranın tarihsel gelişimi ile kullanılan çeşitli para ve ölçü birimleri hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Bunun yanında incelenen eserlerde tespit edilen bazı örneklerden hareketle; Dîvân şâirlerinin ve o dönem insanların paraya bakış tarzı kısaca ele alınmıştır.

Çalışmamızın ağırlık noktasını oluşturan "Dîvân Şiirinde Para Değerleri" adlı ikinci bölümünde; incelediğimiz dîvânlarda geçen tespit ettiğimiz para değerleri hakkında bilgi verdikten sonra; bunların dîvân şiirine yansımalarını çeşitli yönleriyle ortaya koymaya çalıştık. Günlük hayatta alım-satım aracı olarak kullanılan paranın kastedildiği beyitleri bir başlık altında; benzetme unsuru olarak kullanıldığı beyitleri de ayrı bir başlık altında topladık. Söz konusu kavramları alfabetik olarak sıralayıp ayrı ayrı inceledik.

"Dîvân Şiirinde Ölçü Birimleri" adını taşıyan üçüncü bölümde ise; aynı eserlerde tespit ettiğimiz ölçü birimleriyle ilgili açıklamalardan sonra bu kavramların Dîvân şiirine yansımalarını yine alfabetik bir şekilde inceledik. Tezimize malzeme oluşturan beyitleri aşağıdaki dîvânların tamamını tarayarak topladık.

Âdile Sultân, Ahmet Paşa, Âşık Çelebi, Bâkî, Behiştî, Fuzûlî, Hayâlî, Hayretî, İshâk, Karamanlı Aynî, Koca Râgıb Paşa, Mesîhî, Meşhûrî, Mezâkî, Nâbî, Nâilî, Necâtî Beg, Nedîm, Nefî, Rûhî, Sâbit, Şeyhülislâm İshak, Şâhî,

Şeyh Gâlib, Şeyhî, Şeyhülislâm Es'âd, Şeyhülislâm Yahyâ, Usûlî, Vasfî, Vecdî, Ziyâî.

Yukarıdaki dîvânlara ilâveten Nâbî'nin "Hayriyye-i Nâbî, Behiştî'nin Heşt-Behişt adlı mesnevileri ile İslâmî'ye ait bir mesneviyi de aynı amaçla taradık. Ayrıca dîvân şiiri antolojilerinden ve şâirlerin edebi yönleri üzerine yapılan kısa biyografik çalışmalardan da istifade ettik

Çalışmamız esnasında takip ettiğimiz metodu şöyle özetleyebiliriz: Tezimizin konusu olan malzemeleri toplarken, Dîvân şiirinde belli başlı şâirlere öncelik verdik. Tespit ettiğimiz beyitleri para değerleri ve ölçü birimleri olarak sınıflandırdıktan sonra; her birini kendi içerisinde ayrıca tasnife tabi tuttuk. Beyitleri incelerken bir metin şerhi yapmaya değil; para değeri veya ölçü birimiyle alâkalı temel ilgiyi tespit etmeye ve belirtmeye çalıştık. Çalışmamızın amacı söz konusu kavramların ayıklanarak Dîvân şiirine yansımalarını ve şâirlerin bunlara bakış açılarını ortaya koymaktır.

Beyitlerde nazım şekillerinin kısaltmalarını kullandık. Kısaltmalardan sonra gelen rakamlardan birincisi nazım şeklinin numarasını, ikincisi ise beytin numarasını ifade eder (G. 294/2). Musammatlarda ise birinci rakam şiiri, ikinci rakam bendi, üçüncü rakam ise bentteki beyti ifade eder (Trc. 6/2-4). Kaynak olarak aldığımız dîvânlarda numarası belirtilmeyen bazı şiirlerin sayfa numarasını vermeyi uygun gördük. Tespit ettiğimiz beyitlerden konuyla ilgili yeterli kanaat uyandıran beyitleri alıp; aynı anlamları ihtiva eden beyitlerin numarasını dipnotta belirttik. Bunun sebebi tezi karmaşık bir hale getirmekten kaçınmaktır.

Dördüncü bölümde, araştırmamızın neticelerine dayanılarak bir hüküm çıkartılmış ve bu çalışmanın getireceği yenilikler özetlenmiştir. Kaynakçada tezin başlangıcı, hazırlanması ve bitirilmesi süresince tezimizle doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan eserlerin listesine yer verildi.

Bu konuyu çalışmamı tavsiye eden, kendisinden yararlandığım, danışman hocam Prof. Dr. Abdülkerim ABDULKADİROğLU'na ve yardımlarını gördüğüm lisans ve yüksek lisans dönemlerinde kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma minnet duyguları içinde teşekkürü borç bilirim.

Taylan TATLI
Ankara 2004

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	XIII
I. BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. PARA BİRİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	1
1.1.1. Altın Sikkeler.....	4
1.1.2. Kâğıt Para.....	5
1.2. ÖLÇÜ BİRİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	19
1.2.1. Ağırlık Ölçüleri	20
1.2.2. Alan Ölçüleri	25
1.2.3. Uzunluk Ölçüleri.....	25
1.2.4. Miktar Ölçüleri.....	27
II. BÖLÜM.....	31
2.1. DÎVÂN ŞİİRİNDE PARA DEĞERLERİ.....	31
2.1.1 AKÇE	31
2.1.1.1. AKÇENİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	32
2.1.1.2. AKÇENİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI.....	41
2.1.1.2.1. Gözyaşı.....	41
2.1.1.2.2. Yüz.....	43
2.1.1.2.3. Yağmur	44
2.1.1.2.4. Kar.....	44
2.1.1.2.5. Gül.....	45
2.1.1.2.6. Yasemin.....	45
2.1.1.2.7. Çiğ taneleri.....	45
2.1.1.2.8. Söz (Şiir).....	46
2.1.2. ALTIN (Altın, zer, zeheb).....	46
2.1.2.1. ALTININ PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	48
2.1.2.2. ALTININ BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI.....	62
2.1.2.2.1. Âşık.....	62
2.1.2.2.2. Olgun İnsan	64
2.1.2.2.3. Âşığın Bedeni	65
2.1.2.2.4. Âşığın yüzü.....	66
2.1.2.2.5. Gözyaşı.....	68
2.1.2.2.6. Gönül (kalp).....	69
2.1.2.2.7. Yara (dağ, dağ-ı gam).....	70
2.1.2.2.8. Sevgili	71
2.1.2.2.9. Şiir (söz).....	72
2.1.2.2.10. Güneş.....	75

2.1.2.2.11. Ay.....	79
2.1.2.2.12. Yaprak.....	81
2.1.2.2.13. Çiçekler.....	81
2.1.2.2.13.1. Gül (gonca).....	82
2.1.2.2.13.2. Nergis.....	85
2.1.2.2.13.3. Lâle.....	86
2.1.2.2.13.4. Zambak.....	86
2.1.2.2.14. Diğer Madenler.....	87
2.1.2.2.15. İş (değer, çalışma).....	88
2.1.2.2.16. Giyim-Kuşam.....	89
2.1.2.2.16.1. Elbise.....	89
2.1.2.2.16.2. Kemer.....	90
2.1.2.2.16.3. Başlık (Tâkiye, külâh, tâc).....	91
2.1.2.2.16.4. Düğme.....	92
2.1.2.2.17. Süs Eşyaları.....	93
2.1.2.2.17.1. Kutâs.....	93
2.1.2.2.17.2. Zincir.....	94
2.1.2.2.17.3. Yüzük (nigîn, engüşteri, mühür, hatem),.....	94
2.1.2.2.17.4. Küpe (gûşvâre, mengûş).....	95
2.1.2.2.17.5. Tarak.....	95
2.1.2.2.17.6. Halhâl.....	96
2.1.2.2.18. Altın-Savaş Aletleri.....	96
2.1.2.2.18.1. Mızrak (Nîze).....	96
2.1.2.2.18.2. Kılıç (hüsâm, şemşîr, tîğ).....	97
2.1.2.2.18.3. Hançer (Deşne).....	97
2.1.2.2.19. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	98
2.1.2.2.19.1. Tepsi.....	98
2.1.2.2.19.2. İbrik.....	98
2.1.2.2.19.3. Tas.....	98
2.1.2.2.19.4. Kap (micmer).....	99
2.1.2.2.19.5. Kadeh (ayak, câm,).....	99
2.1.2.2.19.6. Kalem (hâme).....	100
2.1.2.2.19.7. Seccade, Minder, Örtü.....	100
2.1.3. BEDRE (Bedri).....	101
2.1.4. DAKYÂNUSÎ (Dakyânus Akçesi).....	102
2.1.5. DÎNAR.....	104
2.1.5.1. DÎNARIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	105
2.1.5.2. DÎNARIN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI.....	110
2.1.5.2.1. Âşğın Yüzü.....	110
2.1.5.2.2. Gönül (Kalp).....	111
2.1.5.2.3. Gözyaşı.....	112
2.1.5.2.4. Güneş.....	113
2.1.5.2.5. Gül.....	113
2.1.6. DİRHEM (Direm):.....	114
2.1.6.1. DİRHEMİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	115
2.1.6.2. DİRHEMİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI.....	118
2.1.6.2.1. Gözyaşı.....	118

2.1.6.2.2. Çiğ Taneleri (Şebnem).....	120
2.1.6.2.3. Yağmur	120
2.1.6.2.4. Yaprak	121
2.1.6.2.5. Çiçekler.....	121
2.1.6.2.5.1. Gül.....	122
2.1.6.2.5.2. Lâle	123
2.1.6.2.5.3. Sümbül.....	123
2.1.6.2.6. Ay	123
2.1.6.2.7. Yıldız.....	124
2.1.7. EŞREFÎ	124
2.1.7.1. EŞREFİNİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	124
2.1.7.2. EŞREFÎ İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	125
2.1.7.2.1. Güneş.....	125
2.1.7.2.2. Yara (dağ).....	125
2.1.7.2.3. Gül.....	126
2.1.8. FİLORÎ (filûri, flöri, flörin, filorin).....	126
2.1.8.1. FİLORİNİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI	127
2.1.8.2. FİLORİNİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI	128
2.1.8.2.1. Yara (dağ).....	128
2.1.8.2.2. Gül.....	129
2.1.8.2.3. Gonca.....	129
2.1.8.2.4. Ay	129
2.1.8.2.5. Yıldız.....	130
2.1.9. FÜLS (Fels, fül pişiz).....	130
2.1.9.1. FÜLSÜN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI	131
2.1.9.2. FÜLSÜN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI	133
2.1.9.2.1. Gözyaşı.....	133
2.1.9.2.2. Yara (dağ).....	134
2.1.10. GÜMÜŞ (sîm)	134
2.1.10.1. GÜMÜŞÜN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	136
2.1.10.2. GÜMÜŞÜN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI ..	139
2.1.10.2.1. Ten (cisim, beden, beden uzuvları).....	140
2.1.10.2.2. Göğüs (Sine, Gerdân, Ber)	141
2.1.10.2.3. Kol (said).....	142
2.1.10.2.4. Sâk (İncik, Baldır)	142
2.1.10.2.5. Yüz (Sevgilinin yüzü, yanak).....	142
2.1.10.2.6. Gözyaşı.....	143
2.1.10.2.7. Rakibin gözü.....	144
2.1.10.2.8. Yıldız.....	144
2.1.10.2.9. Ay (Hilâl)	145
2.1.10.2.10. Kar	146
2.1.10.2.11. Su	146
2.1.10.2.12. Çiçekler.....	147
2.1.10.2.12.1. Nergis.....	147
2.1.10.2.12.2. Yasemin	148
2.1.10.2.12.3. Lale	149
2.1.10.2.12.4. Gül.....	149

2.1.10.2.12.5. Reyhan.....	150
2.1.10.2.13. Şebnem	150
2.1.10.2.14. Kemer	150
2.1.10.2.13. Divit.....	151
2.1.10.2.14. Kadeh (peymâne)	151
2.1.10.2.15. Elbise	151
2.1.10.2.16. Mimari-Nakiş.....	152
2.1.10.2.17. Havuz.....	153
2.1.11. KURUŞ (gurûş)	154
2.1.11.1. KURUŞUN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI	155
2.1.11.2. KURUŞUN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI ...	157
2.1.11.2.1. Ay.....	157
2.1.12. MANGIR (Mankur, Mankır, Kızıl Mangır)	157
2.1.12.1. PARA DEĞERİ OLARAK MANGIR.....	159
2.1.12.2. MANGIRIN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI...161	
2.1.12.2.1 Güneş	161
2.1.13. MÂYE.....	162
2.1.14. NAKD (nukûd, nakdîne)	163
2.1.14.1. NAKDIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI	163
2.1.14.2. NAKDIN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI	166
2.1.14.2.1. Nakd-ı Cân.....	166
2.1.14.2.2. Nakd-ı Eşk	171
2.1.14.2.3. Nakd-ı Hayat.....	173
2.1.14.2.4. Nakd-ı Ömr	173
2.1.14.2.5. Nakd-ı Gam	175
2.1.14.2.6. Nakd-ı Dil (Gönül, kalp).....	175
2.1.14.2.7. Nakd-ı Niyâz	176
2.1.14.2.8. Nakd-ı Şefâat.....	177
2.1.14.2.9. Nakd-ı Mahabbet	178
2.1.14.2.10. Nakd-ı Sıhhat.....	178
2.1.14.2.11. Nakd-ı Vakt.....	179
2.1.14.2.12. Nakd-ı Encüm	180
2.1.14.2.13. Nakd-ı nazm (Şiir).....	180
2.1.14.2.14. Nakd-ı Revan.....	182
2.1.14.2.15. Nakd-ı Kef.....	182
2.1.14.2.16. Nakd-ı Gam	183
2.1.14.2.17. Nakd-ı Huş (akıl).....	183
2.1.14.2.18. Nakd-ı Kâmîl	184
2.1.14.2.19. Nakd-ı Haydar.....	185
2.1.15. PARA (Pâre, Pâr)	186
2.1.15.1. “PARA”NIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILMASI.....	187
2.1.16. PUL	188
2.1.16.1. PULUN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI.....	189
2.1.16.2. PULUN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI.....	192
2.1.16.2.1. Yara	192
2.1.16.2.2. Defin pulları.....	192
2.1.16.2.3. Gül	193

2.1.16.2.4. Kar	193
2.1.16.2.5 Şiir	194
2.1.16.2.6. Ay	194
2.1.17. SİKKE	195
2.1.17.1. SİKKENİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI	196
2.1.17.2. SİKKENİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI	199
2.1.17.2.1. Şiir	199
2.1.17.2.2. Mevlevî Kûlahı (Sikke-i monla)	200
2.1.17.2.3. Gam	201
2.1.17.2.4. Yara (Dağ)	201
2.1.17.2.5. Gül	202
2.1.17.2.6. Sevgilinin yüzü	202
2.1.18. SULTÂNÎ (Hasene-i Sultânîye)	203
2.1.19. SÜLÜS (Sûls)	204
2.1.20. YALVAR	204
2.1.21. ZER-İ MAHBÛB	205
III. BÖLÜM	207
3.1. DİVÂN ŞİİRİNDE ÖLÇÜ BİRİMLERİ	207
3.1.1. ARŞIN (Arşun)	207
3.1.2. AVUÇ	208
3.1.3. BATMAN	210
3.1.4. ÇUVAL	211
3.1.5. DANE-İ HARDAL (Hardal Tanesi)	211
3.1.6. DİRHEM	213
3.1.7. ENDÂZE	215
3.1.8. FERSAH (ferseng)	220
3.1.9. FIÇI (Fuçı)	222
3.1.10. HABBE	223
3.1.11. İÇİM	225
3.1.12. KANTAR (Kıntâr)	226
3.1.13. KATAR	227
3.1.14. KEYL (Kîle)	228
3.1.15. KİRÂT (Kîrât)	230
3.1.16. KULAÇ (Kulac)	231
3.1.17. NİSÂB	231
3.1.18. MİL	233
3.1.19. MİSKAL	234
3.1.20. ÖLÇEK	236
3.1.21. PARÇA (pâre)	236
3.1.22. PARMAK	237
3.1.23. RİTL(ratl, ntıl)	238
3.1.24. SÂ'	239
3.1.25. ŞİNİK	239
3.1.26. TAS	241
3.1.27. TEL	241
3.1.28. TOMAR (Tumâr)	242
3.1.29. TOP	243

3.1.30. VEZNE	244
3.1.31. ZERRE	244
IV. BÖLÜM	248
4.1.1. SONUÇ	248
4.1.2. ÖNERİLER.....	250
KAYNAKÇA.....	252
ÖZET.....	256
ABSTRACT.....	257
DİZİN.....	258

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AKM.	: Atatürk Kültür Merkezi
Ans.	: Ansiklopedi
B.	: Beyit
Bak.	: Bakanlığı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
G.	: Gazel
gr.	: Gram
���	: Gelibolulu Mustafa ���
Haz.	: Hazırlayan
��	: ���� Ansiklopedisi (Türk Diyanet Vakfı Yayınları)
����	: ���� Ansiklopedisi (MEB Yayınları)
Frs.	: Farsça
K.	: Kaside
Kg.	: Kilogram
Ayn�	: Karamanlı Ayn�
Râgıb Paşa	: Koca Râgıb Paşa
K�	: K���a
KT�	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
L.	: Lugaz
M.	: Mesnevî
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M�.	: Müfred
M��	: Muhammes

Mm	: Muamma
Mr.	: Mersiye
Mrb	: Murabba
Msd	: Müseddes
Msmt	: Musammat
Msr	: Mısra
Mt.	: Matla'
R	: Rubâî
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş.Es'âd	: Şeyhülislâm Es'âd
Ş.Yahyâ	: Şeyhülislâm Yahyâ
T	: Tuyuğ
TDK	: Türk Dil Kurumu
Th.	: Tahmis
Tr	: Tarih
Trc	: Tercî-bent
Trd	: Tardiye
Trk	: Terkid-bent
Ü.	: Üniversite
Yay.	: Yayınları

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. PARA BİRİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Para, maddî alınabilir değer taşıyan şeylerin alım satımında kullanılan değişim aracıdır. Fiyatlarla ülkeler arası karşılığı olan değerleri ifade eden bir araç olan para, insanlar ve ülkeler arasında el değiştirerek ticarî etkinliklerin yürütülmesini sağlar. Aynı zamanda temel servet ölçülerindendir.

Para, ticaretin gelişmesi sonucunda, ilk olarak sikke (üzerlerine damga vurulmuş değerli maden külçeleri) biçiminde “önce Hindistan’da, sonraları Babil ve Çin’de tüccarlar tarafından”¹ kullanılmıştır. Devletin sikke biçiminde para üretmeye başlaması ise ilk kez MÖ. 7. yüzyılda Lidya’da gerçekleşmiştir. Sikke basarak ve vergi ödemelerinin sikkelerle yapılmasını talep ederek, devletler hem kendilerine yapılan ödemelerde kullanılacak birimi, hem de piyasalarda kullanılacak paranın standartlarını belirlemiştir. Bütün bunların yanı sıra ülkenin başı adına sikke basılarak egemenliğin de simgesi olarak görülmüştür.

İlk paralar, değerlerini çok sık kullanılan meta’lar olmalarından, yani kullanım değerlerinden alıyorlardı. Bu konuda kıymetli madenlerden (altın, gümüş) yararlanılmaya başlanması, değerli paralar elde edilmesine, bunların kolayca saklanmasına, türdeş ve bölünebilir nitelik taşımasına olanak sağladı.

¹ Şevket Pamuk, Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

Paraların bir yerden başka bir yere taşınması zorluğunu ortadan kaldırmak için, zamanla, madenî sikkelerin yerine banka kaimelerinin ya da banknotların kaynağı olan makbuzlar dolaşıma konuldu. Başlangıçta banknotlar; sahipleri dilediğinde, olduğu gibi madenî paraya çevrilebiliyordu. Banknotların miktarı bankalara yatırılan madenî mevduata oranla daha hızlı arttı. Banknotların gerektiğinde madenî parayla değiştirilememesi tehlikesi, hükümetleri banknot çıkarma ayrıcalığını, kendi denetimlerindeki tek bir bankaya vermeye yöneltti. Böylece para, madenî temelinden ayrılarak, yalnızca güvene dayanan itibarî para halini aldı; banknot madeni parayla değiştirilebilir olmaktan çıktı; zorunlu ve yasal dolaşım düzenine geçildi, yani kâğıt paranın ödeme aracı olarak kabulü zorunlu oldu.

Günümüzde para biriminin değeri, üretilen ve dolaşıma çıkan metâ'ların değeriyle orantılıdır ve onun alım gücünde ifadesini bulur. Paranın değeri düştüğü zaman, fiyatlar yükselir; para birimi değer kazandığında, tersine, mal fiyatları düşer; fiyatlardaki değişiklikler genellikle para değerindeki değişiklikleri yansıtır.²

Osmanlı devletinden önce, Anadolu ve Yakındoğu'da kurulmuş Türk devletleri ile beyliklerinin hemen hepsinde hem altından hem de gümüşten sikke basılırdı. Kesin olmamakla birlikte³ Osmanlı devletinin ilk sikkesi, 1328'de Orhan Bey zamanında, % 90 ayarında 6 kıratlık (1,203 gr.) gümüş sikke kestirilerek akça-i Osmanî adıyla çıkarıldı. Osmanlı akçesi, Selçukluların ve özellikle de İlhanlıların 6 kırat ağırlığındaki gümüş sikkeleri örnek alınarak basılmıştı. Akçe, 1724 yılında "kuruş"un temel para birimi olarak alınmasına kadar Osmanlı devletinde günlük alışverişlerde kullanılan esas sikke olarak kaldı.

² Büyük Larousse, c. VIII, s.9157-9159.

³ Halil Sahillioğlu, "Kuruluşta XVII. Asrın sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi üzerine Bir Deneme", 1958, (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul Ü. Merkez Kütüphanesi, Tez No: 35143, s.21.

Akçe, hem nakitle yapılan ödemelerde kullanılan sikke hem de bu ödemelerde değer ölçme birimi olarak kullanılırdı. Sonraları akçenin ayar ve vezninde birçok değişiklikler yapılmış, devletin malî durumu bozuldukça ilk kez Fatih Sultan Mehmet döneminde akçe ayarının indirilmesine gidilmiş ve akçenin ağırlığı 6 kırıttan 5 kırata düşürülmüştür. Devletin malî durumu bozuldukça Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki padişahlar döneminde de akçenin ayarındaki düşüşler devam etmiş; böylece her yeni para basımında eski ve daha değerli akçeler dolaşımdan kaldırılmış ve piyasaya eksik vezinli akçeler sürülmüştür. Bu arada, akçenin değeri düştükçe, yabancı sikkelere karşı bir talep başlamış, bu da Avrupalı tüccarların kendi ülkelerinden daha ucuza aldıkları sikkeleri Osmanlı topraklarında daha pahalıya satarak kolay bir kazanç yolu bulmalarını sağlamıştır. XVII. yy. ortalarına doğru yabancı paralar (riyal, esedî, filorî, Hollanda kuruşu, zolota vb.) Osmanlı piyasasında geniş ölçüde yayılmaya başlamıştır. Bu işte önemli kârların ortaya çıkması üzerine yavaş yavaş bu paraların yerine kalp paralar (altın ve gümüş oranı az olan para) bastırılarak Osmanlı topraklarına getirilmiştir. Osmanlıların "sümn" adını verdikleri bu kalp paralar 1667'de en çok kullanılan para olmuştur. Devlet önlem olarak kalp para girişini yasaklamasına rağmen, bu olay kaçakçılık hâlini almış ve bu durum 19. yy.'a kadar sürmüştür.

Osmanlı ülkesi genişledikçe, devletin değişik yerlerinde yeni darphaneler kuruluyor, biçimleri ve vezinleri birbirinden farklı çok sayıda akçe basılıyor; çeşitli değer ve nitelikteki bu sikkelerin kullanımı ise önemli zorluklar doğuruyordu. Ayrıca, para ayarının sürekli olarak indirilmesi, ülkeye giren yabancı malların fiyatlarını yükseltiyor bu da yerli malların fiyatlarını etkileyerek genel bir pahalılığa yol açıyordu. II. Mahmud dönemine gelindiğinde (1806-1839) ilk basıldığında 6 kırıttan 5 kırata kadar inmişti. Nihayet 1820'de akçe basımına son verildi.

1.1.1. Altın Sikkeler

Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı devletinde gümüş para kullanılırken 1478'de ilk Osmanlı altın sikkesi basıldı. O döneme kadar dolaşımda yabancı altın paralar kullanılıyordu. Bunlar arasında *florin* adı verilen *Venedik dukası* resmen kabul edilerek üzerlerine "sah" damgası basılmış ve bütün ödemelerde geçerli kılınmıştı. İlk Osmanlı altın sikkesinin basımında Venedik duka altınları esas alındı. Bu sikkelerin ayarları 0,993 ve vezinleri de 1 dirhem, 1 kirat ve 2 1/2 buğdaydı. Osmanlı altınları aynı ayar ve ağırlığı sürdürerek yüzyıl kadar dolaşımda kalmış ve ayarları çok yüksek olduğu için bunlara iki yüzyıl sonra "*yaldız altın*" adı verilmiştir. III. Ahmet zamanında 1000 ayarlı bir altın sikke daha basıldı. Ancak, bundan sonra altın paraların ayarı ve ağırlıkları değişti. II. Mahmud ve Abdülmecit zamanında basılan altın paraların ayarı önce 830'a sonra 800'e düşürüldü. 1807 ile 1839 yılları arasında basılmış olan altın paraların biçimlerine, basıldıkları yerlere vb. göre çeşitli adları ve ayar ile ağırlıkları vardı.

Başlangıçta Osmanlı altını 100 kuruştan, gümüş mecidiye 20 kuruştan ve altın-gümüş 1/16 oranı üzerinden hesaplanıyordu. Ancak, daha sonra gümüşün altın karşısında değer kaybetmesi, altın paraların ağırlık ve ayarlarını da etkilemiş ve hükümet gümüşün değerinin düşmesi ile birlikte altın paraların ayar ve ağırlıklarını da değiştirmek ve her altının ne kadar gümüş kuruş edeceğini saptamak zorunda kalmıştı. Buna rağmen piyasada altın ve gümüş sikkeler arasında bir fark oluşmasının önüne geçilemedi. Ayrıca, yeni paralar çıkarılırken eski paraların dolaşımdan kaldırılmaması piyasada çürük para, sağ para sorununu çıkardı. Bunun üzerine, 1846'da kurulan İstanbul Bankası dış ödemeler için altın karşılığı poliçe işlemlerine girişince hükümetten altın paraların bir düzene sokulmasını istedi ve hükümetin yayımladığı bir tarifeyle para darbı artık devlet tekeline verildi. Bu tarihe kadar Anadolu'da ve imparatorluğun altın ve gümüş elde edilen çeşitli yörelerinde

basılan altın ve gümüş paralar, bu tarihten sonra yalnızca İstanbul darphanesinde basılmaya başlandı. Paranın değeri onluk (desimal) sisteme çevrildi ve altın, gümüş paralar yanında öteki metal paralar da çıkarıldı. Altın paralar beşbiryerde, ikibuçukluk, yüzlük ve yarım liralık olarak bastırıldı. Ayrıca 1, 2, 5, 10 ve 20 kuruşluk gümüş paralarla 5,10, 20 paralık nikel ve bronz paralar da vardı.

1.1.2. Kâğıt Para

II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında paranın değerinin iyice düşmesi, alایشımı düşük para çıkarılması ve halkın son derece yoksullaşması yeni vergiler konmasını olanaksız hale getirmesi üzerine hükümet kâğıt para basmaya karar vererek Osmanlı devletinin ilk kâğıt parası (kaime) 1839'da basılarak dolaşıma çıkarıldı. "Kaime-i muteber-i nakdiye" adıyla çıkartılan bu paraya 8 yıllık süre sonunda % 8 faizle ödeme güvencesi verildi. İlk kez 32.000 kese tutarında en çok 500, en az 10 kuruşluk olarak çıkarılan paraların numaralanmamış olması, biçim ve yazılarının (el yazısı) çok sade olması kısa sürede sahtelerinin yapılmasına sebep oldu. Hükümet, bunun üzerine basılmış (matbu) kâğıt para çıkardı, ancak bu da sahte para basımını önleyemedi. Daha sonra birkaç kez kâğıt para basımına devam edildi, önce 20, sonra 10 kuruş olarak basılan bu paralar çabuk eskimenin yanında kolay taklit edilebiliyordu.

Kâğıt para basma yetkisi 1863'te Bank-ı Osmanî-i Şahâne diye bilinen Osmanlı Bankası'na verildi. Bu bankanın çıkarttığı paralar daha çok İstanbul'da kullanıldı, ancak genel bir kabul görmedi. Savaş giderlerinin sürekli artması üzerine yeniden kâğıt para çıkarılmasına karar verildi. Yapılan bir anlaşmayla bu paranın karşılığı olarak Alman hazine bonoları kullanıldı. Anlaşmaya göre Almanya, savaşın bitiminden bir yıl sonra karşılığını altın parayla ödeyeceği

hazine bonusu vermeyi kabul ediyordu. Bu para Düyûn-ı Umûmiye'ye yatırılarak karşılığında 6 milyon lira tutarında "ikinci tertip evrak-ı nakdiye" çıkarıldıysa da halkın bu paraya gösterdiği güvensizlik yüzünden altın parayla kâğıt lira arasında değer farkı belirmeye, ödemelerde kâğıt para kullanılmaya, altın para giderek azalmaya ve piyasadan çekilmeye başladı, aynı durum gümüş mecdiyelerde de görüldü.

Karmaşık bir duruma giren Osmanlı para sistemini düzeltmek amacıyla 8 Nisan 1916'da "Tevhid-i meskukât kanunu" çıkarılarak 1 liranın 100 kuruşa eşit olduğu kabul edildi. Yasaya göre, Osmanlı devleti sikkede altını değer ölçüsü olarak kabul etti; çeşitli sikkelerin ağırlık ve ayarları belirlendi; metal paralardan yalnız gümüş, altın ve nikel paraların dolaşımı serbest bırakıldı ve ülkenin çeşitli yörelerindeki farklı para rayıçları kaldırıldı. Daha sonra metal paralar tümüyle piyasadan çekildi ve zorunlu olarak kâğıt para sistemine geçildi.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda sürümde bulunan kâğıt para miktarı 158.728.533 lira kadardı. Cumhuriyet hükümetine devredilen bu paralar tümüyle karşılıksızdı ve altına oranla değeri sürekli düşüyordu. Bunun yanında, piyasadaki bozuk para kıtlığı ve kâğıt paraların aşırı yıpranmış olması da önlem alınmasını gerektiriyordu. 1930'da, 1715 sayılı yasayla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurularak dolaşımdaki kâğıt paralar bu bankaya devredildi. Banka bunları kendi banknotlarıyla değiştirdi ve kendi yasasında belirtilen koşullar altında para çıkarmaya başladı.⁴

⁴ Büyük Larousse, c. VIII, s.9157-9159; ayrıca Osmanlı devletinde paranın seyriyle ilgili daha geniş bilgi için şu eserlere de bakılabilir: Şevket Pamuk, a.g.e.; Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı İmparatorluğunda Para, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1958; Halil Sahillioğlu, a.g.e.; Halil Sahillioğlu, Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1965, Tez No: 25142; Ali, Akyıldız, Para Pul Oldu, (Osmanlı İmparatorluğunda Para, Maliye ve Toplum) İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Osmanlı padişahları döneminde çıkan paraların yapımı ve adları aşağıda verilmiştir:⁵

OSMANLI SİKKELERİ

1. Sultan Orhan	Gümüş	Akçe
2. Birinci Murat	Gümüş	Akçe
3. Birinci Bâyezit	Gümüş	Akçe
4. Emir Süleyman	Gümüş	Akçe
5. Musa Çelebi	Gümüş	Akçe
6. Sultan Mehmet Çelebi	Gümüş	Akçe
7. Sultan İkinci Murat	Gümüş	Akçe
8. Fatih Sultan Mehmet	Gümüş	Akçe (1. cülûs)
9. Fatih Sultan Mehmet	Altın	Sultanî (2. cülûs)
10. Fatih Sultan Mehmet	Gümüş	Akçe
11. Fatih Sultan Mehmet	Bakır	Mangır (Rumca)
12. Şehzâde Cem	Gümüş	Akçe
13. Sultan İkinci Bâyezit	Altın	
14. Yavuz Sultan Selim	Altın	
15. Kanûnû Sultan Süleyman	Altın	
16. Sultan İkinci Selim	Gümüş	
17. Sultan İkinci Selim	Altın	
18. Sultan İkinci Selim	Gümüş	
19. Sultan Üçüncü Murat	Gümüş	
20. Sultan Üçüncü Mehmet	Altın	

⁵ Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s. 161-162

21. Sultan Birinci Ahmet	Altın	
22. Sultan Birinci Ahmet	Gümüş	
23. Sultan Birinci Mustafa	Altın (1. cülûs)	
24. Sultan Birinci Mustafa	Gümüş (2. cülûs)	
25. Sultan Birinci Mustafa	Altın (2. cülûs)	
26. Sultan Dördüncü Murat	Gümüş	
27. Sultan İbrâhim	Gümüş	
28. Sultan İbrâhim	Altın	
29. Sultan Dördüncü Mehmet	Altın	
30. Sultan İkinci Süleyman	Gümüş	
31. Sultan İkinci Süleyman	Bakır	Mangır
32. Sultan İkinci Ahmet	Altın	
33. Sultan İkinci Mustafa	Altın	
34. Sultan Üçüncü Ahmet	Gümüş	Para (tuğralı)
35. Sultan Üçüncü Ahmet	Gümüş	Para (tuğrasız)
36. Sultan Üçüncü Ahmet	Altın	Zer-i Mahbûb
37. Sultan Üçüncü Ahmet	Gümüş	Para
38. Sultan Birinci Mahmud	Üç Altınlık	
39. Sultan Birinci Mahmud	Zer-i Mahbûb	
40. Sultan Birinci Mahmud	Gümüş Onluk	
41. Sultan Üçüncü Mustafa	Fındık Altını	
42. Sultan Birinci Hâmid	Gümüş Onluk	
43. Sultan Üçüncü Selim	Bakır	Mangır
44. Sultan Dördüncü Mustafa	Altın	Rub'îyye
45. Sultan İkinci Mahmud	Kuruş (Yirmi Paralık)	

46. Sultan İkinci Mahmud	Gümüş	Sümün, Sümün
47. Sultan İkinci Mahmud	Gümüş	Rub'iyye
48. Sultan Abdülmecîd	Gümüş	Mecidiye
50. Sultan Abdülmecîd	Altın	Yüzlük
51. Sultan Abdülaziz	Altın	Elli kuruşluk
52. Sultan Abdülaziz	Gümüş	Beş Kuruşluk
53. Sultan Abdülaziz	Altın	Kaşgâr
54. Sultan İkinci Abdülhamid	Altın	Yüz Kuruşluk
54. Sultan İkinci Abdülhamid	Bakır	On Paralık
55. Sultan İkinci Abdülhamid	Altın	Yirmi Beş Riyal

Osmanlı devletinde para ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda yerli ve yabancı birçok altın, gümüş ve bakır paraların kullanımda olduğu görülür. Para tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilenleri aşağıda sıralıyoruz.⁶

“ABBASÎ

ADLÎ ALTINI (küsüratları ise adlî nısfı, adlî rub'u: II. Mahmud döneminden itibaren)

AKÇE

ALTILIK

ALTIN, veya Zer

ARSLANLI KURUŞ,

ATİK CÎHÂDİYE veya CÎHÂDİYE: (1810, II. Mahmud döneminde)

ATİK RÛMÎ ALTIN veya RÛMÎ ALTIN: (Halk arasında *Mahmudiye-i has* veya *yirmi beşlik* de bilinirdi.)

⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler, Türk Tarih Belgeleri. c. XIII, S. 17'den ayırmasım. TTK Basımevi, Ankara, 1988; Halil Sahillioğlu, “Kuruluştan XVII. Asrın sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi üzerine Bir Deneme”, 1958, (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul Ü. Merkez Kütüphanesi, Tez No: 35143. Ekrem Kolerkılıç, a.g.e.

ATİK YÜZLÜK (gümüş, III. Selim)

AVARZ (İkinci Mahmud döneminde altı kuruşa eşitti)

BABKA, PATKA

BUNDUKÎ DİRHEM

CEDİD AKÇE

CEDİD RÛMÎ AKÇE (Yarım Mahmûdiye)

CENEVİZ DUKAT'ı

ÇIRIK (Çaryek)

ÇİL AKÇE

DAKYANUSÎ

DİNAR (Dinar-ı cedit)

DİRHEM

DÖKEM KURUŞ (Alman ve Avusturya guruşu)

DUKA

EKÛ veya ECÛ

ENGRÛSÎ veya ENGRÛSÎYE: (Macar altını)

ESEDÎ KURUŞ (Aslanî kuruş, Hollanda kuruşu)

EŞREFÎ veya EŞREFİYE: (Yabancı para)

FINDIK ALTINI,

FINDIK RUB'İYESİ

FİLORÎ, FİLÛRÎ, FLÖRÎ, FLÖRİN, FİLORİN, EFRENCİYE, İFRENCİYE: (17.

yy.'dan itibaren Osmanlıda "yaldız altını olarak anıldı.

FRENGİ ALTINI (Venedik Dükası)

FRENGİ YALDIZ ALTINI,

FÛLS (Fels, fûls)

GÜMÜŞ veya SÎM

HALEBÎ AKÇE

HANÇERLİ KURUŞ

HASENE-İ PAŞA (iki sikke ağırlığında, Kanûni döneminde)

HASENE-İ SAKIZ

HAYRİYE ALTINI (Halk arasında Gazi diye de bilinirdi. 2. Mahmud döneminde)

İSTANBUL ALTINI

İSTANBUL RUB'İYESİ

KAİME veya KÂİME-İ MU'TEBERE-İ NAKDİYE: (İlk kâğıt para, Sultan Abdülmecit döneminde çıkarılmıştır. En büyüğü bir keseye yani beş yüz kuruşa eşitti.)

KARA KURUŞ,

KAŞGAR: (Sultan Abdülaziz döneminde)⁷

KEFEVÎ AKÇESİ

KILIÇBEGİ

KIRKIK VEYA KIZIL AKÇA (kalp akça)

KIZIL KURUŞ,

KİRAMİS (GRAMİSE) ALTINI

KOCABEY FİLORİSİ

LARİ (İran parası)

LEH KURUŞ,

LENGİ

LİPUR-İ SAGÎR,

LİRA (Venedik gümüş parası)

LİVR⁸

MACAR ALTINI,

MADRUB KURUŞ

MAHMUDİYE (Birinci Mahmud zamanında)

MANGIR (Mankur, Mankır, Kızıl Mangır)

MÂRBÂŞ

MARÇEL veya MARSELLO: Venedik gümüş sikkesi

MEMDUHİYE (I. Mahmud'un son zamanlarında ve 25 mecidiye kuruşuna eşit)

MISIR ALTINI

⁷ Ekrem Kolerkılıç'a göre bu paralar aslında Kaşgar Emiri Yakup Han, Osmanlı devletinin himayesini rica etmek üzere İstanbul'a hususi bir elçi gönderirken, bu vesileyle bir dostluk ve tâbi'lik manasını anlatmak üzere Abdulaziz'e takdim edilen ve onun adına bastırılan altın, gümüş ve bakır paralardır. Kaşgarda basıldığı zannedilen paralar bunlardır (Bkz. Ekrem Kolerkılıç., a.g.e., s. 139).

⁸ Bu tabir ilke defa III. Ahmet zamanında kullanılıyor. Esasen Latince bir kelime olup bir ağırlık ölçüsü olduğu gibi, sonradan İngiltere'de para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlılarda önceleri yirmi dört akçenin karşılığı iken daha sonraları altın sikke manasında dilimize yerleşmiştir. 1914'ten sonra yüz kuruşluk kâğıt paralara da "lira" denmekte idi. (Bkz: Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s. 100)

MISIR PARESİ

MUHAMMEDÎ (İran parası)

NAKAŞÎ

NAKDİYE-İ OSMANÎ

NISFİYE

OSMANÎ (AKÇE-İ OSMANÎ)

PARA (Pare, pâr)

PENEZ

POLYE (SOLYE) KURUŞ,

PUL

RİYAL KURUŞ (İspanyol parası)

RUB', AK RUB'

RUMÎ KURUŞ

SELİMÎ (Yavuz Sultan Selim)

SİKKE

SULTANÎ (MUHAMMED HANÎ ya da AKÇE-İ BÜZÜRG)

SÜLÜS veya SÜLS

SÜMNIYE⁹

ŞAH İSMAİL DİNARI

ŞÂHÎ (İran parası)

ŞAHRÛHÎ (Tebriz'de darbedilmiş)

ŞERİFÎ ALTIN

TAHTÎ

TAKYANÛS¹⁰

TOKAT veya LİPUR-İ KEBİR

TUĞRALI İSTANBUL ALTINI

TUĞRALI KURUŞ

⁹ 1641'de XIII. Louis tarafından gümüş Eco'nun 1/2'sine eşit sikkedir. Bu para Osmanlılarda bir riyala (sekizde bir) eşitti. Bu yüzden Sümniye diye anılırdı.

¹⁰ Halil Sahallioğlu, hangi devletin para birimi olduğunun belli olmadığını, I. Selim'in hazine icmalinde bulunduğunu ifade eder. Ancak incelediğimiz eserlerde Ashab-ı Kehf hikayesine telmihen yazılan bazı şiirlerde bu para biriminden söz edilir. Bundan hareketle Roma Kralı Dakyanus döneminde kullanılan para birimi olma ihtimali yüksektir (bkz. Dakyanûsî).

TUĞRALI MISIR ALTINI

TUTİLİ FİLORİ

TÜMEN (Basra bölgesinde, kullanılırdı. Bir tümen 361 mecid kuruşu ederdi)

VENEDİK YALDIZ ALTINI, (Venedik dükası)

YALDIZ ALTINI (Halk arasında İbrahim Çelebi diye ün almıştır.)

YANIK KURUŞ

YIRTIK KURUŞ

ZENCİREKLİ ALTIN

ZENCİRLİ ALTIN

ZENCİRLİ MISIR ALTINI

ZENCİRLİ MÜDEVVER

ZER-İ HALİS

ZER-İ MAHBÛB

ZOLTA, ZOLATA (Polonya parası)

ZOLTA-İ ATÎK.”

Para ve maddi değerlerin insanların hayatında ne denli önemli bir yer tuttuğu âşikârdır. Söz konusu para olunca bunun bir milletin, kültürüne, sanatına, musikisine, şiirine yansması da kaçınılmazdır. Köklü bir geçmişe sahip olan ve bu tarihî sürece binlerce, on binlerce edebî eser kazandıran Türk milletinin ortaya koyduğu eserlere baktığımızda iktisadın kültüre yansması açıkça görülmektedir. Tezimizde ele aldığımız konulardan biri olan, çoğunluğu yukarıda adı geçen para değerlerinin ve birimlerinin eski Türk kültürünün ortaya koyduğu eserlerde veya sözlü gelenekte gerçek ve mecâzî anlamıyla zengin bir kullanım arz ettikleri görülür.

Sözlü edebiyatımızın ürünleri olan destanlarda, daha çok kahramanlık ile ilgili konular anlatıldığından, para ile ilgili unsurlarının arka planda yer aldığı söylenebilir. Oğuz Kağan destanına bakıldığında zenginliğin güç ve dostluk kazanmak için bir vasıta olduğu belirtilir. “Yine o zamanlarda sağ yanda Altun Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altun Kağan, Oğuz Kağan’a elçi gönderdi. Pek çok altın, gümüş takdim etti ve yakut taşlar alıp, pek çok

cevâhir yollayarak bunları Oğuz Kağan'a saygı ile sundu, ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve onunla dost oldu."¹¹

İslâmiyet öncesi Türk edebiyatına baktığımızda; Türk kültürü ve medeniyetinin en eski vesikaları olan Orhun abidelerinde, maddî güçlerle devletin nasıl yıkıldığına şahit oluruz. Bilge Kağan, Kül Tigin abidesinde Çin'in maddî imkanlarıyla Türk milletini tuzağa düşürüşünü ve Türklerin de hafızalarını taze tutarak bunu unutmaması gerektiğini şu şekilde ifade eder: "Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti yaklaştırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütemezmiş. Bir insan yanılsa kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok Türk milleti öldün."¹² Orhun abidelerinde ayrıca zengin olanların ve devlet büyüklerinin, muhtaç durumda bulunanlara yardım etmeleri gerektiği de belirtilir. Bu özelliği Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde de görmek mümkündür.¹³

16. yüzyıl Dîvân şairlerinden Zîyâî, insanların dünya nimetlerine ve maddiyata olan aşırı düşkünlüğünü eleştirir. Paraya aşırı düşkünlük bireyleri, dolayısıyla toplumu âdetâ kemirir. Rüşvet, kalpazanlık vb. yüz kızartıcı ve meşrû olmayan kazanç yollarına sapanlar toplumdaki mahcubiyetlerine ilâveten maneviyatlarını da kaybetmeye başlarlar. Şâir, bu dünyada para pul için insanların düştüğü zillete âdetâ isyan ederek, ne olursa olsun mal mülk için kimseye baş eğmeyeceğini, bütün maddiyâtını kaybetse bile tevekkülden vazgeçmeyeceğini gururla söylemektedir:

Dökülüp hâk-i zillete külümüz

Kalmasa elde akçamuz pulumuz

¹¹ Şükrü Elçin, "Lâdini Şiirler, Oğuz Kağan Destanı", Halk Edebiyatına Giriş, 1. baskı, Ankara, 1981, s. 86; Akt. Oğuz Karakartal; Türk Edebiyatında Para (1870-1970), Marmara Ü. SBE. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995, s. 4

¹² Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1984. s. 18

¹³ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, 7. Baskı Boğaziçi Yay., İstanbul, 1986

Olmasa mihnete tahammülümüz

Ursalar âteşe tecemmülümüz

Göge savursalar eger külümüz

Hazret-i Hakkadur tevekkülümüz

Ziyâî Msd. 1/1

16. yy. Halk edebiyatına baktığımızda halk kültürünü geniş biçimde şiirlerine yansıtan saz şairlerinin eserlerinde de para unsurunun sık sık dile getirildiği görülür. Köroğlu ile bezirgân (tüccâr) arasında geçen diyalog bu örneklerin biridir:

"Gezdiğim yerlerde ekinler ekerim
Konduğum yerlerde güller dikerim
Demir zırh giysen billah sökerim
Hele yolun bacın ver geç bezirgan"

deyince bezirgân şu cevabı verir:

"Ordudan kalkup da konmazam hana
Gayet gözüm alışık Köroğlu fettana
Sakin yoldan Köroğlu kıyarım canına
Hele yolun bacın vermez geçerim" ¹⁴

18. yüzyılda devlet idaresinin gerilemesiyle beraber, sosyal bozukluklar, ahlâkî düşüşler, halkın zor durumda kalışı, divân şiirinde dile getirildiği gibi halk edebiyatında da akislerini bulur. Nakdî, Levnî, Kıymetî ve Âşık Kâmil gibi simâların yer aldığı bu asır Türk halk şiirinde, özellikle Kabasakal Mehmet'in mısralarında, fakirlerin perişan halde bulunuşu ve halktan zorla para toplanması tenkit edilerek padişah'tan yardım ve merhamet istenir:¹⁵

¹⁴ Fuad Köprülü, Türk Saz Şairleri I, Milli Kültür Yay., Güven Basımevi, Ank, 1962, s. 97-98

¹⁵ Oğuz Karakartal, a.g.e., s. 6

Yiyiciler akçe ister zaleme
 Verilen mâlimiz gelmez kaleme
 Perişanlık şâyî oldu âleme
 Kullarına imdâd kılın efendim

Akşam olur yiyiciler derilür
 Fûkarâ kulların kusurun bulur
 Haftada hem üçyüz kuruşun alır
 Keyfiyet-i hâlimiz bilin efendim ¹⁶

Halk edebiyatı ürünlerinden olan manzum Anadolu destanları arasında doğrudan ekonomi ve ticaret hayatından söz edenler de mevcuttur. “Alacaklı ile Borçlu Destanı” ve Açıgözlü Destanı” bunlara örnektir. Aşağıdaki dördlükte de pahalılık ve yoksulluk dile getirilir:

Dört liraya çıkmış yapık
 Ehl ü ayâli bütün açık
 Esnaflar ister alışık
 Yok ki versin fukaraya hey ¹⁷

19. yüzyılın başına gelindiğinde başta siyasi olmak üzere birçok alanda gerileyen devletin bu durumu gerek Halk edebiyatı gerekse divân edebiyatı ürünlerinde paranın âdetâ yegâne kurtarıcı haline gelişi, toplumun ahlâki bakımdan bozulmasında paranın oynadığı rol ve paraya aşırı değer verenlerin tenkidi önemli yer tutar. Bu tenkit 20. yüzyıl şâirleri tarafından da devam eder. Nitekim Ziya Pâşâ'ya ait aşağıdaki beyitte bunu görmek mümkündür. Beyitte, bozulan ekonomiyle beraber, toplumsal uyumsuzluğun ve çözümlerin baş gösterdiği bunun sonucunda halkın artık kanunlara değil, paranın gücüne inandığı belirtilir. Buradan adâlet sisteminin düzenli

¹⁶ Fuad Köprülü, Türk Saz Şairleri III, Milli Kültür Yay., Güven Basımevi, Ankara, 19962, s. 420-421

¹⁷ Ahmet Şükrü Esen, Anadolu Destanları, (Haz.: Pertev Naili Boratav), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1991, s. 256, Akt: Oğuz Karakartal, a.g.e., s. 8.

işlemediği, yönetici veya hâkimlerin parası olanların lehinde karar verdiği sonucunu çıkarmak mümkündür:

Ne kanûna ne cebr ü zûra, ne Hünkâra tabidir

Bu bender-gehde herkes dirhem ü dinâra tabidir Ziya Paşâ

Şâirler, parayı gerçek anlamıyla kullandıkları gibi benzetme unsuru olarak da ele alırlar. Bu tür kullanımlarda şâir gerçek paradan ziyade onun kıymet, renk ve şekil gibi bazı özelliklerinden ilham alarak para ile birtakım nesneler arasında benzerlik ilgisi kurar. Kar, yağmur, gözyaşı, beyaz renkteki çiçekler, sevgilinin bedeni gibi gümüşî rengi andıran nesneler beyazlığından dolayı gümüş paralara benzetilirken; kanlı gözyaşı, âşığın sararmış yüzü ve yaralı kalbi, güneş, ay, yıldız, sarı ve kırmızı renkteki çiçekler de altın paraya teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte âşığın yüzü altın, gözyaşı gümüş paraya teşbih edilir. Sarı renkli olan altın şekil yönüyle de yuvarlaktır. Sevgilinin hasretinden dolayı sararmış olan âşığın yüzü ile altın para arasında; gözyaşı ile gümüş para arasında renk benzerliği kurulur. Her ikisinin şekil bakımından yuvarlak oluşu ve kıymetli olmaları bir arada zikredilmesinin diğer sebeplerindendir:

Yasdukda gören rûyum ile eşkümi eydür

Bu nice gedâdur ki yatur sîm ü zer üzre

Mesîhî G. 214/2

Ayrıca, Dîvân şiirinde para âşık, sevgili ve rakip üçgeninde ele alınır. Para, sevgilinin âşıkta mutlak bulunmasını istediği bir unsurdur. Güzellerin gerçek âşığa değil; altın ve gümüş parası olanlara gönül vermesi şâirlerin müşteki oldukları bir konudur. Âşık parasız, pulsuzdur. Sevgiliye verecek altın ve gümüşü yoktur. Bunu dile getirirken altın yerine, onun kadar hatta ondan daha değerli olan altın gibi sararmış yüzünü sevgiliye vermek istese de sevgili buna pek itibar etmez. Söz konusu durum, hemen hemen her devirde şiirlere konu edinilmiş, şâirlerce eleştirilmiştir Bu yüzden onlar, âşık

tarafından zâlim diye nitelendirilir. Günümüzde de örneklerine rastlayabileceğimiz güzellerin bu genel arzusunun yüzyıllar içinde hiç değişmediği görülmektedir:

16. yüzyılın başka bir şâiri Rûhî, bu durumu şöyle dile getirir: “Eğer insanın cebinde parası yoksa, ne kadar hünerli ve faziletli olursa olsun; isterse gökten insin güzeller yine de ona değer vermez.” diyerek paranın öneminden söz eder. Şâir, güzellerin parası pulu olmayanlara kıymet vermediğini söylerken aslında toplumda bu anlayışı benimseyen başka insanların da olduğunu belirtir:

Güzeller ‘âşika sîm ü zer ile ‘izzet eylerler

Eger bî-sîm ü zersen gökden insen sana ‘izzet yok Rûhî G.595/4

Sözlü kültürümüzün ürünlerinden olan masal, mani, bilmece, fıkra deyim ve atasözlerinde de para ve onun etrafında gelişen birçok maddî unsurla karşılaşmak mümkündür: “Ak akçe kara gün içindir, akçesi ucuz olanın kendisi kıymetli olur, altının kıymetini sarraf bilir, söz gümüşse sükût altındır, eşeğe altın semer vursalar yine eşektir, para dediğin el kiri, para ile imanın kimde olduğu bilinmez, paranın yüzü sıcaktır, parayı veren düdüğü çalar, bir avuç altının olacağına bir avuç toprağın olsun.” atasözleri ile “İki dirhem bir çekirdek, altın adı pul oldu; kız adı dul oldu, altın adını bakır etmek, altın kesmek, altın bilezik, paranın gümüş olduğunu anlamak, para gözlü, paraya para dememek, para babası, para bozmak, beş para etmez, meteliğe kurşun atmak.” deyimleri bunlardan bazılarıdır.

1.2. ÖLÇÜ BİRİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Ölçü, bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirme, mizan demektir. Bu değerlendirmede kullanılan birim, ölçme birimi anlamına gelir. Metre, kilo, litre, kile, kova, ölçek, okka birer ölçü birimidir.

Eskiden geçerli resmi ölçü birimlerinin yanında, halkın kullandığı, değerlerini ancak kendilerinin bildiği veya bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği birçok ölçü birimi mevcuttu ve bunlar konuşma dili içinde yerlerini almışlardı. 26 Mart 1931 tarihinde yapılan ağırlık ve uzunluk ölçü birimlerindeki değişiklik kanunundan sonra metrik sisteme geçilmesiyle modern ölçü birimleri, elektronik ölçü ve tartılar hayatımızın her alanına girmiş ve Türk toplumunda eskiden beri kullanılan ölçü birimleri bir kenara bırakılmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminden önceki resmi ölçü birimlerinden bazılarının (okka, kile gibi) günümüzde Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir.

Bütün bu değişen kültür değerlerinin en iyi koruyucusu olan dil, bunları halen korumakta olup, daha uzun bir süre de koruyacaktır. *Arşın*, *endâze*, *dirhem*, kile şinik gibi kelimeler günümüzde kullanım alanı olmadığı halde sözlü kültürde, deyim ve atasözlerinde gerçek anlamları bilinmese de yaşamaya devam etmektedir:

Telgrafın tellerini *arşın*lamalı

Yar üstüne yar seveni *kurşun*lamalı

ve

Aslan yarım kız senin adın Hediye

Ben dolandım sen de dolan gel beriye

Fistan aldım *endâze*si on yediye

türkülerinde veya “Halep ordaysa arşın burada, arşınlamak, iki dirhem bir çekirdek, endâzeyi kaçırmak, okka çekmek, habbeyi kubbe yapmak, kantarın topunu kaçırmak, arşın malı kantar ile satılmaz, bir dirhem et bin ayıp örter” gibi birçok deyim ve atasözünde eski ölçü birimlerine rastlamak mümkündür.

Tezimizde ele aldığımız konulardan biri olan eski ölçü birimlerini Divan şiiri çerçevesinde inceledik ve bugün artık unutulmaya yüz tutmuş birçok ölçü biriminin 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar değişik şâirler tarafından çeşitli vesilelerle kullanıldığını gördük. İncelediğimiz 32 dîvân ve 3 mesnevide toplam 31 tane ölçü birimi tespit ettik; ancak buna rağmen bazılarının dikkatimizden kaçmış olabileceğini de belirtmek isteriz. Bunları çalışmamızın ilgili bölümünde ayrıntılı bir şekilde inceledik. Konuya ilgi duyanlar ve ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için çeşitli kaynaklardan topladığımız belli başlı eski ölçü birimleri hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olduğunu düşünüyoruz.

Aşağıda verdiğimiz ölçülerin bir kısmı resmi ölçü olarak hiç bir zaman kullanılmadığı gibi belli ve kesin bir birimi de ifade etmezler. Bu değerler, Türkiye’de, zaman ve kullanıldıkları bölgelere, ya da şehirlere göre değişebilmektedir.

1.2.1. Ağırlık Ölçüleri

Arpa: 0,048 gram ağırlığa eşit kuyumcu ölçüsü.

Bağ: Yaklaşık 100 - 150 kilogram gelen kendir demeti.

Bakraç: 2.700 kiloya kadar kömür alabilen ve vapur vinciyle kayıktan kömür taşımaya yarayan saçtan yapılmış kap.

Baril: Büyüklüğü 20 medreye kadar olan fıçı, (şarap için, Cenova) 78 kg.

Barre : 6 kile, (İstanbul) = 153.953 kg.

Batman: Yerine ve malına göre, sekiz okkadan iki okkaya kadar değişen bir ölçü (1 okka = 1.282 gr.).

Bohça veya Boğça: Her biri 1580 dirhem ağırlığında, dört batmanlık bir ağırlık ölçüsü

Buğday: Bkz. Arpa.

Çanak: Üç okkaya eşit bir tür tahıl ölçüsü.

Çap: (Van) = 36-45 okka = 46-57 kg.

Çaryek: (demir) = 0.25 menn = 750 gr. (ipek için = 0.25 litre)

Çeki: (Standart) = 4 kantar = 225.798 kg. (odun için = 195 okka = 250 kg.)

Çeki Taşı: Çekilerde kullanılan 180 okka ağırlığında bir taş.

Çekirdek: Kuyumculukta kullanılan ve beş santigrama karşılık olan ölçü.

Çuval: 1 çuval = 2 kantar = 112.898 kg.

Dane: Arpa, buğday, çekirdek nohut gibi bir ölçü.

Dağar: 1) Yerine ve ürünün cinsine göre ağırlığı değişen bir zahire ölçüsü. 2) Zahirenin türüne göre türlü büyüklükte, fakat ağırlığı 100 batman olan bir birim. 3) Büyük kile gibi bir tahıl ölçüsü. 4) Bir deve yükü hububat alacak kadar büyük bir tahıl ölçüsü. 5) Bağdat dağarı, 800 okka çeken bir ölçü.

Dang: Dört tanesi bir dirheme, ya da altı arpaya eşit bir ölçü.

Denk: veya **Deng:** 50 top = 20 çile = 2 pastav; bir beygir yükü.

Deve Yükü: 200-300 kg.

Dirhem: (Osmanlı standart): 1/4 okka = 16 kirat = 64 dang = 3.207 gr.

(Bizans ve erken İslam) = 3.125 gr

Evlek: On kiloluk tahıl ölçüsü.

Fuçı: 2 sihaf = 8 kantar = 226.596 kg. dir. 1 fuçı = 2 karatil = 4 barile eşitti.

Girar: veya **Garar:** 50 okka = 64.150 kg.

Girbal: bkz. kalbur.

Harar: Bkz. Girar

Himi: bkz. Yük, at yükü = 150-200 kg.

'İdl (ipek, Bursa, 15. yüzyıl): 176 litre = 68 gr.

Kabran: (pirinç) = 10 kile = 128.294 kg.

Kadeh: 0.25 kile

Kalbur veya **Galbur:** Kilenin Onaltıda Biri = 1.604 Kg.

Kantar: (Osmanlı standart) 100 lodra = 17600 dirhem = 44 okka = 56.449 kg.

(Arap ülkeleri) = 100 ratl = 45 kg.

(Anadolu, 19. yüzyıl) = 180 okka = 230.922 kg.

Kapan: Pek büyük çeki; büyük terazi; ağır yük tartılan kantar; un tartmaya yarayan deri kasnaktan terazi;

Kara: (hurma, Bursa) = 2000 okka = 2565.9 kg.

Karataş : (Erzurum) = 1 okka 100 dirhem = 1.603 kg.

Karatil: 20 ile 40 medre arasında fıçı= 18 Ceneviz libbrası

Katır Yüğü: 60-80 kg.

Kental: (standart) = 80 okka = 102.616 kg.

Keylçe: bkz. kile

Kırat: Altın ve gümüş tartılarında, ülkelere ve zamana göre değişen bir ölçü. Altın için 0,176 ve gümüş için 0,186 grama eşit bir ölçü. Bir dirhem onikidebiri. (Şer'i) = 0.2232 g.

(Osmanlı, standart) = 4 dang = 0.2004 gram veya bir dirhem on ikide biri.

Kile: Tahılın türüne göre ağırlığı değişen bir zahire ölçüsü. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve değişik zamanlarda ağırlığı değişen bir ölçü. Ortaçağ sonlarında, Diyarbakır, Arapkir ve Çermik'te resmi İstanbul kilesinin yarısı büyüklüğündedir. 1 kilenin ağırlığı 4 şinik = 8 kutu = 50 kadeh veya kâse = 5000 habbeyye eşitti.

Kilindir: Teneke ya da çinkodan iki okkalık kulplu kap.

Kot veya God: Tahtadan etrafı çemberle çevrilmiş tenekeden büyük bir tahıl ölçüsü.

Kutu: Yarım ölçek; iki okka ağırlığında bir tahıl ölçüsü. Kilenin sekizde birine eşit bir ölçü; 4.62 desimetre; şinik; çanak;

Lodra: 176 Osmanlı dirhemi ağırlığında olup 564,432 grama eşittir. Osmanlılarda bir de Vezne Lodrası dedikleri bir ölçü vardır ki bunun ağırlığı 384,9 gramdır.

Litre: (Selçuklu ve Osmanlı, standart) = 100 dirhem = 320.7 g.

(ipek için) = 120 dirhem = 584.840 gr

Mana veya Pahlavî: bkz. mann

Mann: (standart, İran ve Küçük Asya) = 260 dirhem = 833 g.

(Diyarbakır) = 580 dirhem = 1.860 kg.

(Harput) = 1800 dirhem = 5.773 kg.

Mânn-ı Şahî: 2 mann = 6 kg. ağırlığında bir ölçü.

Medre (medara, metre): Her biri iki okka gelen dört kilindirlik sıvı ölçüsü.

Metre: (havyar, Akkerman 1500) = 4.349 kg.

(bakır) = 5750 dirhem = 18.442 kg.

(şarap) = 8 veya 9 okka = 10 veya 11.5 kg.

(şarap, Egriboz) = 40 kuze = 55 okka = 70.561 kg.

(Sırbistan) = 10 pinte = 4 okka= 5.131 kg.

Miskal: Zamana ve yerine göre ağırlığı değişmekte olan, bir buçuk dirhem ya da yirmi dört kırata eşit bir ağırlık birimi. Ortaçağda İslam ülkelerinde 1 miskal yaklaşık 4.233 gram ağırlığında idi. Osmanlıda ise 1 miskal 4. 81 gram (1,5 dirhem = 24 kırıat) a eşitti.

Mudd: 1 Mudd= 20 kile = 1000 kase = 100.000 habbe = 513.160 kg.

Mut.: Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve değişik zamanlarda tahıl için kullanılan ve tahılın türüne göre ağırlığı değişen bir hacim ölçüsü. Mardin'de bir İstanbul Kilesi 100 mut tutarken, Arapkir'de bu, Harput Mutunun yarısına eşittir. Bir mut genel olarak 2,052 kilo gelir.

Nügi: Bir batmanın on ikide birine eşit bir ölçü. 1 Nügi= 2 miskal = 346.392 g.

Okka: Osmanlıda 1 okka = 4 ratl-ı rûmî = 400 dirhem = 1.282 kg.

(Mezopotamya) = 3.210 kg.

(Mısır, Cidde, 19. yüzyıl) = 1.050 kg.

(Arnavutluk) = 1.412 kg.

Ölçek: Kilenin dörtte biri, şinik; küçük kile; yarım ölçek bir kutu = iki okka.

Pinter: Yarım şinik; ufak şinik.

Pad-Mân: (Pahlavi), bkz. batman

Ratl: (standart) = 12 okiya = 333.6 g.

(İstanbul, 18. yüzyıl) = 876 dirhem = 2.809 kg.

(standart, Arap ülkelerinde litre/litra) = 12 okiya = 337.55 g.

Ratl-ı Folfoli: (baharat, Mısır) = 144 dirhem = 450 g.

Ratl-ı Kebir (Mısır): 160 dirhem = 500 g.

Ratl-ı Rûmî (Anadolu) = 100 dirhem = 320.7 g.

Ratl-ı Zahiri (Suriye): 480 dirhem = 1.500 kg.

Sanduk ya da sandık: Çeşitli büyüklüklerde olabilen tahta kutu, incirler için

220 okkalık, afyon için 60 okkalık, 1500'de Akkerman'da 88 okkalık kutu

Sihaf: Büyük peynir tulumu = 4 kantar = 225.769 kg. = 0.5 kantar = 22 okka
= 28.224 kg.

Şinik: 1) Kilenin 1/8'ine eşit çanak ve kutu denilen ölçü; 2) Kilenin 1/4'üne eşit zahire ölçüsü. 3) 7,5 kilo alabilecek ağırlıkta bir hububat ölçüsü.

Tagâr: 1560 okka = 2000 kg.

Tay (Balya, bohça) = 700 parça (kirbas, kaba pamuklu kumaş)

Tenbelîd: Yarım at yükü = 300 litre = 96.210 kg,

Ukiya: 27.8 gr.

(Arap Halifeliği) = 72 miskal = 346.392 g.

(Selçuklu) = 100 dirhem = 320.7 g.

(Suriye, 19. yüzyıl) = 66.5 dirhem = 213 g.

Vakiyya: bkz. okka

Vezniye: bkz. vezne

Vukiyye: bkz. Okka

Varil: Küçük fıçı, ufak fıçı.

Vezne: (standart) = 120 dirhem = 384.84 g.

Yük: 1) Asıl yük sekiz bohçaya eşit olup 150-200 kilogramdır. Genel olarak at ya da katır yükü demektir. Hayvanlarda yapılan taşımalarda kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Deve yükü 180 okka sayılırsa da, Anadolu'da yolun düz, ya da dağlık oluşuna göre deveye vurulan yük 390 kilogramla 735 kilogram arasında değişmektedir.¹⁸

¹⁸ Verilen ölçü birimleri ile ilgili bilgileri şu kaynaklardan derleyerek bir araya getirdik: Orhan Şaik Gökyay, Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi, 1981 (1-2) , s. 41-48; Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), (çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 248-254; Zafer Toprak, "Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kânûnu (1931)", Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Aralık-Ocak 1983-1984, S. 47, s. 37-43; M. Necmüddin el-kürdi, Şer'i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri, Buruc Yay., İstanbul 1996; Walther, Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri (Çev: Acar Sevim), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990; Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I-II-III, MEB Yay., İstanbul 1993.

1.2.2. Alan Ölçüleri

Çiftlik: (raiyyet için) = Bir köylü hane halkı için büyüklüğü 60 ile 1500 dönüm arasında değişen arazi.

Çubuk: bkz. Dönüm

Dönüm: (standart) = 4 evlek= 10 nişan = 100 çubuk= 1600 arşun kare = 919.30 metrekare; Cumhuriyet döneminden itibaren 1 dönüm 1000 metrekareye eşittir.

Âşarî Dönüm: Her kenarı yüz adım olan bir dörtgen alan.

Yeni Dönüm: Bir hektar; yüz metre karelik bir alan.

Evlek: Dönümün dörtte biri, bir dönüm alanda sabanla çizilen dört derin çizgi, tarlaya tohum ekmek için saban iziyle bölünen parçalardan her biri, bahçelerde sebze ve benzerini dikmek için ayrılan bölümlerden her biri.

Erlik: Bir kişinin işleyeceği kadar toprak, bu terim özellikle bağların, pirinç tarlalarının ve bahçelerin ölçümünde kullanılır; veya 50 okka pirinç tohumunu ekmek için gerekli toprak ya da 2.5 dönüm yüzey alanı

Evlek veya **Evleg** = Tarlanın öküzle bir günde işlenen bölümü bağ veya bahçe ölçümü için = 0.25 dönüm (400 arşun kare veya 254.8 metrekare).

Mudluk: Bir mudd tohum ekmek için gerekli toprak, ya da toprağın verimine göre bir çiftlik'in altıda biri, dokuzda biri veya on ikide biri.¹⁹

1.2.3. Uzunluk Ölçüleri

Adım: Bir adıma eşit açıklık.

Araş veya **Anış:** 1) Kolun dirsek ile bilek arasındaki bölümü, uzunluğu. 2) Dirsekten parmak ucunu kadar olan açıklık. 3) Kol boyu. 4) Açılmış iki kol arasındaki uzunluk. 5) On iki karışa eşit uzunluk. 6) Kırk santimetrelik bir uzunluk. 7) İki ayak ya da yirmi dört parmak uzunluğunda bir ölçü.

¹⁹ Orhan Şâik Gökay, a.g.m., s. 45; Halil İnalçık, a.g.e., s. 248-254

Arşın: Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan uzunluktur. Ölçüsü kesin olmayıp çeşitlerine göre değişmektedir. 65 ile 68 cm arasında bir uzunluk.

Çarşı arşını; 8 rub' = 68 cm. = 16 gireh = 0.680 meya 68.579 cm.

Melik arşını (gez-i melik, ya da gez-i şâhi): Yaklaşık 95 cm.

Mimar arşını (Duvarcı arşını): Yaklaşık olarak 75 santimetredir.

Terzi arşını: Halı, ipek ve ince kumaşları ölçmek için kullanılan bir ölçü olup genel olarak Halep arşını diye bilinmektedir, 68 santimdir.

Çukacı arşını: Bir yünlü kumaş ölçüsüdür. Urup denilen sekiz parçaya ve kirat (halk dilinde "kırak") denilen on altı parçaya bölünmüştür.

Kumaş arşını: Yirmi iki parmak gelir. Sekiz urup ve on altı kiraha bölünmüştür.

Atım: Mesafe, menzil. Bir kurşunun atılıp gittiği uzaklık.

Ayak: 1) Bir insan ayağı boyu. 2) On iki parmaktan ibaret Osmanlı kademi (ayağı) ki yarım arşındır.

Çaryek = 0.24 arşın = 17 cm.

Endaze: Bir Türk kumaş ölçüsü olup yaklaşık olarak altmış beş santimdir.

Fersah (fersenk): 7500 arşın = 5685 m.; Üç millik bir mesafe, yuvarlak hesap 6 kilometre.

İsbı: Parmak boyu. Aslında arşının yirmi dördte, ayağın (kademın) onikidebiridir. Bu yüzden uzunluğu değişebilmektedir. Resmi arşının ısbı 2,078 santimetre, kara arşının ki 2,252 santimetredir.

Kadem: İnsan ayağı boyunda olup günümüzde 30 cm. uzunluğunda bir ölçü.

Karış: Açık elin başparmak ucundan serçeparmak ucuna kadar olan uzunluk.

Karuça: Kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı; arşın, kulaç, mimar arşını.

Kirat (kırak): Arşının onikide biri, yaklaşık olarak altı santim.

Kol: Omuzdan parmak ucucuna kadar olan uzunluk, araş, zirâ.

Kolaç veya kulaç : Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki açıklık; denizcilikte 1.66 metre uzunlukta bir ölçü olup derinlikleri ölçmekte kullanılmıştır.

Mızrak: Kesin olmayan bir yükseklik ölçüsü: Beş vakit vardır ki onlara ' evkat-ı mekrûhe' denir. Güneşin doğmasından bir mızrak boyu, Ülkemize göre 40 - 45 dakika yükselmesine kadar olan vakittir.

Mil: 1) İki ağaç arası mesafe. 2) Deniz mili, bin iki yüz metre. 3) Kara mili, beş bin metre. 4) Coğrafya mili, üç bin metre. 5) Eskiden bin adımlık mesafe.

Parmak: 1) Kol boyunun onikide biri, ısbı. 2) Kademin onikide biri. 3) Yaklaşık olarak üç santimetre boyunda bir ölçü. 4) Arşının yirmi dörtte biri. 5) Metre düzenine göre olan arşının onda biri.

Sere: Başparmakla işaret parmağının uçları arasındaki açıklık, küçük karış.

Ton: (Kefe, 1490) = 50-55 arşın = 32.50 - 35.75 m.

Top = 20 arşın = 13 m. = 50 arşın = 32.5 m.

(ipek, tafta) = 100 arşın = 65 m.

(ipek, vâle) = 120 arşın = 78 m.

(kadife) = 15 arşın = 8.45 m.

Urup (Rub’): 1) Kademin dörtte biri, bir endazede sekiz urup vardır ; yalnız kumaş ölçülerinde kullanılan arşının sekizde biri. 2) Arşının dörtte biri. 3) Urubun yarısı kirah ve kırat.

Zirâ: Değişik zamanlarda ve değişik İslâm ülkelerinde, türlü amaçlarla kullanılan ve çeşitli adlar taşıyan zirâların ölçüleri 54,04 ile 91 santimetre arasında değişmektedir (bkz. ayrıca arış ve arşın).²⁰

1.2.4. Miktar Ölçüleri

Anbar: Yapılarda bir metreküp alımında çimento, harç ve kum ölçüsü.

Apaz veya Hapaz: Avuç dolusu, bir avuca sığabilecek kadar nesne.

Atım: Atılacak miktar; bir kurşunu atmaya yetecek barut

Avuç: Elin ayası ya da çukuru; avucun alabildiği kadar nesne.

Badya: 1) Ağzı geniş yayvan ve sığ toprak kap. 2) Tahta çanak

Bağ: 1) Demet, bağlam: Ekin bağı, ot bağı. 2) Birbiriyle bağlanmış bir türden nesnelerin demeti, destesi, salkımı.

Baş: (İnsan, hayvan ve kimi nesnelerin sayımında) tane: On baş sığır; bir baş soğan. Ölçüde, tartıda tahminin üstünde çıkan kısım.

Binlik: Bin dirhemlik; bin dirhem sıvı alan (şarap, zeytinyağı v.b.) büyük şişe.

²⁰ Halil inalcık, a.g.e, s. 248-254; Orhan Şaik Gökyay, a.g.m., s. 55-57; Zafer Toprak, a.g.m., s. 37-43

Boğum: (Pastırmacılıkta) bir çift sucuk.

Çile: İplik ve ibrişim destesi, tura; bükülmüş ipek ya da pamuk ipliği demeti, yumağı; bir çile ipek, kırk sap; yedi çile pamuk bir parça olur. Bir pastav içindeki onluk paket.

Çuval: Pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş büyük torbaya denir. Ölçü olarak bir çuvalın alabileceği miktarı karşılamaktadır. 1 çuvalın ağırlığı yaklaşık 2 kantar (112.898) kg.)a eşittir.

Çuvaldız: Su ölçüsü; musluk.

Damacana: Binlik; çevresi hasırlı büyük karınlı şişe.

Deste: 1) Demet, bağ, top, tutam. 2) Genel olarak paket halinde satılan bir mal, ticaret eşyası paketi, demeti. 3) Yirmi dörtlük kâğıt paketi; düzine.

Dizi: Sıra, sıra dizilmiş, sıraya konmuş herhangi bir canlı ya da nesne

(Bir) Enfiye: Bir çekim enfiye.

Fıçı: Badya, tekne, varil. Uzunluğuna kesilmiş tahta parçalarından yapılan ve üzerine ağaç ya da demir çember geçirilen kap.

Fişek: 25 gram ağırlığında fişek biçimi tütün paketi.

Gömlek: Renklerin açıklığını, ya da koyuluğunu anlatmak için; renklerin arasındaki ayrım.

Harar: Pek büyük meşinli çuval, pek büyük kıl çuval; büyük sepet ya da küfe; Yatak, yorgan gibi nesneleri koymak için büyük çul çuval.

İçim: Bir seferde içilecek miktar, yudum.

Kandil: 6-7 santim kalınlığında ve 5-6 arşın uzunluğunda çam ve köknar kerestelerine verilen ad.

Kangal: 1) Büyük, bükülmüş ve toplanmış ip turası. 2) Yün çilesi. 3) Halka.

Kat: Altı okka tahıl alan, silindir biçiminde, ağaçtan yapılmış bir tahıl ölçeği.

Kıyım: Kıyılmış, kesilmiş ya da iri iri parçalanmış bir tek miktar

Kilindir: Tenekeden ya da çinkodan kulplu iki okkalık bir kap.

Koşum: Araba atının takımı, tek bir koşum takımı;

Kot veya God: Tahtadan çevresi çemberli tahıl ölçüsü.

Kutu: Kilenin sekizdebirine eşit tahıl ölçüsü.

Küfe: Ağaç biçmesi çıta ve çemberinden örme derin sepet

Külek veya Güvlek: Tahtadan yapılan, yarım fıçı biçiminde su kovası;

Lüle: 1) Musluk, bir su kemerinden gelen suyu ölçmek için su ölçüsü; dört çuvaldız, bir masura; dört masura bir lüledir. Eskiden tütün içilen uzun çubuklarda içine tütün doldurulan toprak ya da ağaçtan yapılmış parça.

Maslak: Üç - beş lüleli küçük havuz.

Masura: 1) İnce ve kısa kamış kalem. 2) Bir su kemerinden suyun taksimi için kullanılan belli ve resmî su ölçüsü olup lülenin dörttebirine ve çuvaldızın dört katına eşit bir ölçü.

Ondalık: 1) Eskiden üründen ödenen, ya da hizmet için verilen vergi ve ücret. 2) Herhangi bir yüzdelik; bir iş, ya da satış karşılığı verilen ücret veya komisyon.

Ölçü: Herhangi bir nesnenin boyunu, ya da miktarını öğrenmek için o nesnenin gerçek ölçüsü.

Parmak: Parmakla alınan miktar; kolun onikidebir bölümü (bkz.ısbı).

Put: 1) Bir teneke (buğday, yağ). 2) Üç-dört tel ipliğin bükümü;

Püskü: Tutam, iki parmak ucuyla tutulacak miktar.

Silme: Doruklu ve tepeleme olmayan ölçü; ağzı ağzına, dopdolu; kabın kıyısına kadar doldurulmuş.

Tas: Yuvarlak dipli maden kap veya yarım gaz tenekesinden ibaret bir tahıl ölçüsü.

Tel: Saç için sayı

Teneke: Kalay kaplı saçtan, tenekeden yapılmış kaplar

Tomar: Uzunlamasına dolanarak sarılmış kâğıt tomarı; toplu ve uzun sarılmış nesne.

Top: Herhangi bir nesnenin bütün kitlesi; kumaş topu; bir top kâğıt; urgan topu, turası; beş yüz tabaklık bir kâğıt destesi; tezgâhta dokunan kumaşın bütünü; demet; bir top menekşe

Tutam: El ve avuçla tutulup alınacak miktar; apaz, avuç, avuç dolusu; Ölçü, dört parmak genişliği bir tutamdır; uzun bir nesnenin yumulmuş bir el ile hesaplanan ölçüsü.²¹

²¹ Orhan Şâik Gökay, a.g.m., s. 45-55; Halil İnalçık, a.g.e., s. 248-254

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Cumhuriyet döneminden önce, Türk toplumunda birçok para ve ölçü biriminin kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte takip eden inkılaplar arasında ağırlık ve uzunluk ölçü birimlerindeki değişiklik 1931 yılında yapıldıktan sonra eskiye ait ölçüler birer kültür zenginliği olarak kalmıştır. Aynı şekilde Cumhuriyeti temsil eden simgelerle madenî ve kâğıt paralar da kullanılmaya başlanınca eski para birimleri de kullanım alanları kalmadığı için bir kenara bırakılmış; söz konusu kavramlar sözlü kültürde ve yazılı kaynaklarda kültürel zenginliğimizin birer numunesi olarak kalmıştır.

II. BÖLÜM

2.1. DÎVÂN ŞİİRİNDE PARA DEĞERLERİ

2.1.1 AKÇE

Akçe, Osmanlı padişahlarından Orhan Bey tarafından 1328 yılında basılan Osmanlıların ilk gümüş para birimi ve ilk sikkesi olarak bilinir. Osmanlılar tarafından başlangıçta "gümüş sikke", XV. Yüzyıldan itibaren de genel anlamda "para" karşılığı olarak kullanılan akçenin "beyaz, parlak, temiz" mânalarına gelen "ak" kökünden türemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Selçukluların ve özellikle de İlhanlıların 6 kırat ağırlığındaki gümüş sikkeleri örnek alınarak basılan Osmanlı akçesi, 1724 yılında "kuruş"un temel para birimi olarak alınmasına kadar Osmanlı devletinde günlük alışverişlerde esas sikke olarak kullanılmıştır. Başlangıçta ağırlığı 6 kırat olan akçenin giderek ufalması, incelmesi ve iktisadî bir değer ifade edemez hale gelmesi, II. Süleyman zamanında para rejiminde bazı değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Gümüş para birimi, guruş, zolota ve küsuratları olan pareye (para) kaydırılmış, akçe de zamanla aslında bir Mısır Memluk sikkesi olan parenin küsuratı haline gelmiştir. Üç akçe bir pareye denk gelmiş, zamanla *pare* akçenin yerini almıştır.

İslam ülkelerinde gümüş sikkeye dirhem denilmiş, Osmanlılar ilk başlarda bu tabiri kullanmışlarsa da, daha sonra dirhem kelimesini terk ederek gümüş sikke yerine "akçe" veya "gümüş para" tabirlerini kullanmışlardır. Türkçe olarak düzenlenen belgelerde gümüş para biriminden daima akçe

diye söz edilmiş, dirhem tabiri hukukî belgelerde, özellikle Arapça belgelerde tercih edilmiştir.

Akçe, terim anlamının dışında “nakit, para, zenginlik” anlamlarına da gelmektedir. Zamanla dilimizde akçe ile ilgili birçok tamlama ve kelime grubu oluşmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: “Ak akça”, gümüş meskûkat; “ufak akça”, bozuk para; “akça etmez, bir akça”, pek değersiz; “akça tahtası”, sarrafların para saydıkları kenarlı ve bir tarafı dar ve açık tahta; “bir kese akça”; beş yüz kuruş meblâğ; “akça kesesi”, para kesesi anlamına gelmektedir.¹

Akçe, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar dîvân şiirinde hem para hem de benzetme unsuru olarak yaygın bir kullanım arz etmekte ve halen sözlü kültürde varlığını sürdürmektedir. İncelediğimiz dîvânlarda şâirlerin, akçeyi çeşitli vesilelerle şiirlerinde kullandıkları görülmektedir.

2.1.1.1. AKÇENİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri olan para yüzyıllar boyunca değişik adlarla şiirlere konu edilmiştir. İlk Osmanlı parası olan akçe de 20. yüzyıla kadar değişik vesilelerle dîvân şiirinde ele alınmış; yüzyıllar içinde akçeye değişik anlamlar yüklenmiştir. Kimi şâirler onun kıymetinden söz ederken kimileri de insanların akçeye, dolayısıyla maddeye olan düşkünlüğü sonucu uğradıkları kötü durumları ele almıştır. Benzerleri hemen her toplumda görüldüğü gibi, Osmanlı devletinin gerileme dönemiyle birlikte toplumda yolsuzluk, düzensizlik ve ahlakî çözülme baş göstermiş; dolayısıyla rüşvet de iktisadî hayatın içine girdiğinden akçe rüşvet ile beraber şiirlerde zikredilmeye başlanmıştır.

¹ Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, Alfa Yay., İstanbul, 1998; Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, MEB Yay., İstanbul 1993; İslam Ansiklopedisi, c. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991.

15. yy. şâirlerinden Karamanlı Aynî, akçenin maddî sıkıntılara çare olduğunu dile getirirken, atasözleri ve deyimleri sıkça kullanan Necâtî Bey, akçenin değerini ve ne kadar zor kazanıldığını ifade etmek için onun aslanın ağzında olduğunu belirtir:

Kalmasun on akçe vü yüz gussa vü bin derd ile

Ana bir himmet idüp iki elünle kıl devâ

K. Aynî K. 44/71

Gâfil olma kim bir akçe arslan ağzındadır

Uş misâlün şîr-i gerdûn ile kurs-ı âfitâb

Necâtî Beg K. 4/20

Parası olanların işinin çabuk görüldüğü ve paranın ne kadar çabuk iş bitirdiği görüşü dile getirilerek her devirde geçerli olan bir durumu da yine şiirlerde görmekteyiz:

Bir akçenün bitürdügin bitürmez yüz kişi varsa

Aziz itmiş anı Allâh hemânâ dest-i kudretdür

Necâtî Beg Kt. 20/1

Paranın kıymetli bir meta olduğu herkesçe bilinir. Fakat insanlar paraya gereğinden fazla ehemmiyet vererek onu araç olarak değil; amaç olarak telakki ederse bu durum onları zamanla paranın esiri haline getirir. Bunun sonucunda insanlar birçok kötü durumla karşılaşabilir. Şâirler paranın bu yönü üzerinde de durmuşlardır. Nitekim Necâtî Bey paranın kıymetinden sık sık bahsederek nice değerli insanların para yüzünden “dünya televvüsüne” bulaştıklarını belirtir:

Akçe azizdür evet anca azizler

Dünyâ televvüsüne anunla bulaşdılar

Necâtî Beg G.142/3

Zaman zaman akçenin diğer paralarla karşılaştırıldığı olmuştur. Avrupa’da altın paralar için kullanılan Filori ile Osmanlı parası olan akçenin

kıymet itibariyle farkı olmadığı, yalnız filorinin üstünde resim bulunduğu², sikke görünüşlü olduğu kaydedilmektedir. Filori ile görülen işin akçe ile de görüldüğü belirtilirken filori ile akçe arasındaki farkın sadece filorinin sikkeye benzediği üzerinde durulmaktadır.

Filûrinün bitürdüğün bitürir akçe de gerçi

Ve lîkin şol kadar vardur filûri sikke-sûrettir Necâtî Beg Kt. 20/2

Akçenin bir diğer kullanılış şekli de âşık ve sevgiliyle olan münasebeti dolayısıyladır. Âşık sevgili için her şeyini feda eder, bunları yaparken kendini helak edercesine gözyaşı döker; hatta yeme içmeden kesilir ve takâtsiz kaldığı için yüzü sapsarı olur. Ancak, sevgili âşığına bir türlü meyletmeyip kendisi için dökülen gözyaşlarına ve sevgiye değil, paraya, pula önem verir; gönlünü parası çok olanlara kaptırır. Sosyal hayatta geçerliliğini koruyan bu durumu şâirler değişik devirlerde dile getirmiş, şiirlerine konu edinmiş ve bu durumdan şikâyetçi bir tavırla bahsetmişlerdir:

15. yüzyılda Necâtî, güzelleri avlamak için elinde harcayacak altın ve gümüşünün olmadığından ve güzellerin akçesi çok olanlara meylettiğinden yakınırken 16. yüzyılda Mesîhî, sevgilinin soğuk davranışları karşısında akçeye başvurulmasının lüzumunu ifade eder:

Sîm ü zer destümde yok kim harç ideydüm sayd için

Şimdi hûblar sayd olurlar akçesi vâfirlere Necâtî Beg G. 544/3

Sovukluk iderlerse eger sana Mesîhî

Sen dahi yalın yüzlülere akçeyi yandur Mesîhî G 58/5

²Mehmed Çavuşoğlu, Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 77

Hatta 16. yüzyıl şâirlerinden Ziyâî, meslek sahibi olmayan ve boş gezen insanlara seslenerek, onların birer meslek edinip para pul kazanmalarını tavsiye eder:

Bir pîşe öğren olma tehî akça pul kazan

Tâ pîşe matbahuñda pilavuñ kazan kazan

Ziyâî Kt. 5/1

Şâire göre âşığın zenginliği gözyaşlarıdır. Âşık döktüğü gözyaşlarına karşılık, sevgiliden sürekli cefâ görmektedir. "Hesaba çek" deyiimiyle sevgiliye para yerine dökülen gözyaşının hesabını sormak ister. Güzellerin gönlünü çelmek için ne sararmış yüz ne de gözyaşı fayda eder. Onların kalbini elde etmenin yolu ancak altın ve gümüşle mümkündür. Sevgili paraya karşı aşırı hırslıdır ve bir türlü gözü doymaz. Âşığın sözleri dizilmiş inci taneleri gibi bile olsa da sevgili buna değil, akçeye iltifat eder. Yüzyıllara göre baktığımızda (15-20 yy.) aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere güzellerin değişmeyen özelliği, akçesi bol olanlara daha fazla itibar ettikleri ve bu konuda acımasız olmalarıdır ki, taradığımız dîvânlara göre bu genel arzunun hiç değişmediği görülmektedir:

Dök karşusunda akça yirine sirişkûñi

İtdükleri cefâları bir bir hesâba çek

Âşık Çelebî G. 26/2

Ruh-ı zerd akçe nukre-i eşkile iş bitmez

Civânın kalbini almak dilersen sîm ü zer göster

Ş.İ. Yahyâ G. 98/3

Ne eşk-i seher ne âh-ı şeb-gâh

Yıldız kadar akça ister ol mâh

Sâbit G. 286/1

Hûblar akça diler istemez üftâdelerin

Olsa da her sözü bir dâne-i dürr-i meknûn

Meşhûrî G. 101/5

Alınmış akça ile bir kulun makbûl

Başın eger keseler firâr kalem

Fuzûlî K. 33/35

“Ak akçe kara gün içindir” atasözünü kinayeli olarak kullanıp, hem para hem de gözyaşıyla münasebet kuran şâirler ayrılık günlerini “kara gün” olarak nitelendirip beyaz akçeyi o gün harcamak (dökmek) gerektiğini belirtmişlerdir. Figânî, sevgilinin siyah saçlarından uzak kaldığı günlerde gözyaşlarını akçeler gibi döküp harcar. Zira gözyaşı dökmek için en uygun zaman sevgiliden ayrı kalınan zamandır. Akçe gibi gözyaşları o gün içindir. Behiştî ve Sâbit bu atasözünü kinayeli kullanarak, sevgiliden ayrı geçen günlerde gözyaşı döktüklerinde buna şaşılmaması gerektiğini belirtirler:

Figânî yaşını dök rûz-ı hecr-i zülfinde

Ak akçe kare gün için denir meseldir bu ³

Figânî

N'ola döksem gam eyyâmında eşküm

Ag akça kara gün için dimişler

Behiştî G 135/2

Aceb mi ağlar isem hattüña eceldür bu

Ak akça kara için dinür meseldür bu

Sâbit G 277/1

Parası olanların el üstünde tutulması ve saygın kişi olarak görülmesi de yine akçe münasebetiyle şiirlerde geçmektedir. Şâir bu durumu şöyle ifade eder: “Gözyaşlarımı böyle bol bol döküşümü ayıplama; o sâyede belki sevdiğimin merhametini ve sehâvetini harekete getirir, kalbini yumuşatabilirim. Parasını cömertçe harcayanların el üstünde tutulduklarını, herkesin sevgisini kazandıklarını herkes bilir.”

³ İ.Hilmi Soykut, Unutulmaz Mısralar, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968, s.166

Nukûd-ı eşkini çeşmim aceb mi etse sebîl

Aziz olur o kişi akçesin ederse rezîl ⁴

Beylikçi İzzet Bey

Akçenin bir diğer ele alınış şekli de sosyal hayatla ve insanlara yapılan yardımlarla ilgilidir. Yapılacak yardımlarda Allah rızası gözetilmeli, bunlara karşılık muhatap, minnet altında bırakılmamalıdır. Aksi taktirde iyilikten alınacak sevabın iptali bile söz konusudur. Fuzûlî de benzer bir duruma dikkat çekerek, helal kazançtan iyilik yapma yolunu değil de zulüm ile kazanılan paralarla insanlara ihsanda bulunuyormuş gibi davranıp, üstelik onları minnet altında bırakarak hoş olmayan hareketleri eleştirmektedir.

Zulm ile akçeler alıp zâlim

Eyler in'âm halka minnet ile

Fuzûlî Kt. 35/1

Gerçek dindar insanlar, ihtiyaçları olsa bile haram olduğunu bildiğini paralarla yapılan yardım ve bağışları kabul etmezler. Haram parayla yapılan yardımlarla sevab kazanılmaz. Diğer örnek beyitte ise Hayâlî on bin akçelik dirliğin kendisine uygun görülmesini az bularak eleştirir ve bunun zamanla değerini yitireceğini, bir işe yaramayacağını âdeta uçup gideceğini ifade eder⁵:

Hayr iden mâl-i harâm ile bulur sanma sevâb

Ki metâ 'ı alıma ol kes ki ola akçası kem

Behiştî G. 349/5

On bin akçe dirliği lâıık mıdır ben bendenin

Rûzigâr ile ola bâd-ı havâyâ müşterek

Hayâlî G. 265/6

⁴ A.g.e., s.443

⁵ Dirlik: Gelirleri, devlet memurlarına ve askerlere aylık ve görev karşılığı olarak bırakılan topraklardır. Senelik geliri 3.000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan dirliğe tumar, 20.000 akçeden yüz bin akçeye kadar olanına zeamet, yüz bin akçeden fazla buluna da has denilir (Bkz. M. Zeki Pakalın, a.g.e., s.455).

18. yüzyılda ekonominin gerilemesiyle beraber ortaya çıkan olumsuz durumların yansımaları da dîvân şiirinde görmekteyiz. İktisadi gerilemeyle birlikte insanların bundan faydalanarak kalpazanlığa başvurmaları şöyle dile getirilir: “Dünyanın kesesi o kadar boş ki; âlem kalpazanlık yapmaya başladı. Gökyüzü kalpazanı ay maksadıyla çil akçe diye ay külçesini kesmeye başlar.” Örnek şiirde hüsn-i talil yoluyla ay tutulması anlatılırken dönemin sosyal hayatından da izlenimler vermektedir:

Nâbî o kadar kîse-tehî dünyâ kim

Kallâblığa başladı ‘âlem yer-ser

Mikrâz-ı husûf ile sipîhr-i kallâb

Çil akçe diyü nukre-i mâhî kırkar

Nâbî R. 68

Paraya aşırı düşkünlük bireyleri, dolayısıyla toplumu âdetâ kemirir. Rüşvet, kalpazanlık vb. yüz kızartıcı ve meşrû olmayan kazanç yollarına sapanlar toplumdaki mahcubiyetlerine ilâveten maneviyatlarını da kaybetmeye başlarlar. 16. yüzyıl şâirlerinden Ziyâî, bu dünyada para pul için insanların düştüğü zillete âdetâ isyan ederek, ne olursa olsun mal mülk için kimseye baş eğmeyeceğini, bütün maddiyâtını kaybetse bile tevekkûlden vazgeçmeyeceğini gururla söylemektedir:

Dökülüp hâk-i zillete külümüz

Kalmasa elde akçamuz pulumuz

Olmasa mihnete tahammûlümüz

Ursalar âteşe tecemmûlümüz

Göge savursalar eger külümüz

Hazret-i Hakkadur tevekkûlümüz

Ziyâî Msd. 1/1

Dîvân şiirinde akçenin bir de rüşvet münasebetiyle geçtiği görülür. Bilindiği gibi rüşvet ve benzeri alın teri olmayan haram kazanç yolları yerilmiş,

hatta bunlardan olan rüşvet verene, alana ve arada vasıta rolü oynayana peygamber hadisiyle la'net okunmuştur. Cemiyetin baş belâsı olan bu durum, zaaflarının esiri olanlarca her devirde tercih edilmiş olduğundan şâirler değişik vesilelerle rüşvete temas etmişlerdir. Çünkü rüşvet toplumların köklerini kurutur.

Fuzûlî, zâlimlerin insanlara zulmederek, elde ettikleri paralarla halka iyilik edip onları minnet altında bırakan, böylece Allah'ın rızâsını kazanıp cennete gideceğini sananları eleştirir. O, bu dünyada geçer olan akçenin öbür dünyada geçersiz olacağından, cennete rüşvet ile girmenin imkânsızlığından ve ilâhî adâletin tecellisinde rüşvetin söz konusu olmadığından söz ederken; yaşadığı dönemin sosyal aksaklıklarını ve ahlakî çözümlerini dile getiren Nâbî ise rüşvetsiz bir işin görülmediğini, görülse bile sahibine hayır getirmeyeceğini dile getirmektedir:

Cenneti almak olmaz akça ile

Girmek olmaz behište rüşvet ile

Fuzûlî Kt. 35/4

Akçesüz maslahat ise bitmez

Bitse de sâhibine hayr itmez ⁶

Hayriyye 758

Paşalar devlet yönetiminin üst kademelerinde görev alan kişilerdir. Devlet otoritesini, gücü ve zenginliğini temsil etmesi gereken bu yüksek devlet memurlarının durumunun bozulan yapıyla birlikte açmazlara düştüğünü; duygusuz olmayan insanlar için nasıl bir cehennem haline geldiğini⁷ Nâbî'nin, Hayriyye'sinde görmekteyiz. Nâbî, oğluna nasihatler verdiği bu eserde, imparatorluktaki bozuklukları sık sık dile getirir ve genel bozukluğun sonucu müesseseleri ve bireylerdeki ahlâkî çözümleri eleştirir.

⁶ Mahmut Kaplan, Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin), AKM Yay., Ankara, 1995 (Bu eserin Nâbî Dîvânı'ndaki beyitlerle karışmaması için tezimizde "Hayriyye" kısaltmasını kullandık. Yanındaki rakamlar mesnevideki beyit numarasını belirtmektedir.)

⁷ Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", Eski Türk Edebiyatı, Makaleler, Akçağ Yay., Ankara, 1993, s. 165

Hayriyye'nin "Matlab-ı Dagdagâ-yı Paşayî" adlı bölümünde paşaların yaptığı veya yapmak zorunda kaldıkları zulümleri anlatırken⁸, onların İslâmın merhametinden uzaklaşıp paraya ve bu dünyaya yönelişlerini şikayet eder:

Akçedür matlabı hep hükkâmun
Neylesün merhametün İslâmun Hayriyye 750

Anı hükkam ile tahvîf eyler
Akçeden geç diyü teklif eyler Hayriyye 739

Makamını parayla satın almış ve çok borçlanmışlardır. Aşırı makam hırsı olanlar onu elde etmeye çalışırken o kadar borçlanırlar ki âdeta borç denizine daldıklarının farkında değildirler. Paşa zulmetmeden para bulamaz, halk ise göz göre göre malını vermez.

Mansıbı akçe ile almışdur
Bahr-i deynün dibine talmışdur Hayriyye 1163

Zulmsüz akçeye desti irmez
Halk ise göz göre mâlın virmez Hayriyye 1176

19 yüzyıl şâirlerinden Ziya Paşa zenginlerin paraya düşkünlüğünü eleştirirken paranın onların hayatının tümüne sindiğini ifade eder. Onların dini, imânı paradır. Nâmus ve hamiyet gibi sözler hep fakir insanların dilinde dolaşan kelimelerdir.⁹

Îmân ile din akçedir erbâb-ı gınâda
Nâmus ü hamiyet sözü kaldı fukarâda¹⁰ Ziya Paşa

⁸ Mahmut Kaplan, a.g.e, s. 64

⁹ Akçe-para ilişkisi için ayrıca bkz: K. Aynî, G. 20/6, 106/3, 430/1; Necâtî Beg, K. 25/11, Kt. 19/2; Mesihî, K 6/17, 14/2; Ziyâî, Kt. 5/2, G. 102/4, 189/4; Âşık Çelebî, Fuzîlî, G. 41/1, G. 26/2; Hayâlî, K. 8/32; Bâkî, Msmt. 2/4, Rûhî, G. 741/4; Nâbî, G 742/7; Sâbit, G. 181/3, 339/4, Kt. 26/1; Nedîm, M. 22; Hayriye, 506, 1160

¹⁰ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 896

2.1.1.2. AKÇENİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Şekil bakımından yuvarlak olan akçenin hammaddesi gümüş olduğu için renk yönünden beyazdır. Bundan dolayı şâirler onu şiirde şekil ve renk itibariyle gözyaşına, yağmura, çiğ tanelerine, kara ve çeşitli çiçeklere benzetirler.

2.1.1.2.1. Gözyaşı

Dîvân şiirinde âşık daima gözyaşının çokluğuyla övünür. Gözyaşının en belirgin vasıfları kanlı oluşu, dökülüp saçılmasıdır. Tane tane dökülüşiyle değişik tasavvurlara konu olur. Âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar değer kazanır. Çünkü sevgili bunu ister. Gözyaşı dökmenin en belirgin nedenlerinden biri de hasrettir. Âşık sürekli hasret çektiği için o kadar ağlar ki artık gözlerinden gözyaşı yerine kan gelir. Bu nedenle genellikle kırmızı olarak tasavvur edilen gözyaşı kan, gül, şarap gibi unsurlarla birlikte anılır¹¹. Ancak bunun yanında aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere; gözyaşı renk ve şekil itibariyle akçe ile benzerlik kurularak beyaz olarak tasvir edilmiştir. Benzerlikte her ikisinin yuvarlak oluşu da diğer önemli bir özelliktir.

Çok günâhuma çok gözüm yaşı var

Yüzi karaysa akçesi akdur

Necâtî Beg G. 147/6

Sevgiliyi elde etmenin yolu, gümüş ve altın paraya sahip olmaktır. Âşığın sevgiliyi elde etmek için gözyaşından başka imkânı yoktur.

¹¹ İskender Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, (Eşk mad.), Akçağ Yay., Ankara, 1990. (Dîvân şiirinde gözyaşı sadece bu benzetmelerle sınırlı değildir. Sürekli akmasıyla suya, çokluğuyla sele, denize, tufana, damlamasıyla yağmura ve çiğ tanelerine, yakıcılığıyla ateşe, rengiyle la'le, şekliyle inciye ve daha birçok unsura benzetilmiştir. Bunları tafsilatlı bir şekilde ele almak tezimizin kapsamı dahilinde olmadığı için burada sadece akçeyle olan münasebeti üzerinde durmakla yetiniyoruz. Gözyaşı için bkz: M. Nejat Sefercioğlu, Nev'i Dîvânı'nın Tahlili, KTB Yay., Ankara, 1990, s.293; Harun Tolasa, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası. Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s.363

Bu gözyaşları âşık için akçe kadar değerlidir. Mesîhî ve Bâkî benzer ifadelerle sevgili uğruna döktükleri gözyaşlarının karşılıklarını almak, bunun hesabını sevgiliden sormak ister, fakat sevgili yine de âşığa cevreder. Âşık, gözünden akan her damla yaşla, sevgilinin kendisine çektiirdiği eziyetleri karşılaştırıp hesap eder. Ömrünü sevgilinin yolunda harcayan âşık, sonunda harcadığı emeğin karşılığını almak ister. Beyitte bu emekten kasıt, âşığın para gibi değerli olan gözyaşlarıdır. Gözyaşının akçeye teşbihi şekil ve renk yönüyledir.

Bu katre katre düşen eşk-i çeşmdür sanma

Gözümnden akçe döküp cevruni hesâb iderin

Mesîhî Kt. 12/3

Bâkıyâ mahsûl-i 'ömri vaktidür şimden girü

Akça döküp dîdeden bir bir hisâb itmek gerek

Bâkî G. 256/5

Dîvân şiirinde sevgilinin eşiği veya kapısı mübarek bir mahâl ve âşık için erişilmesi güç, hattâ imkânsız bir yer olarak tasavvur edilmiştir¹². Âşığın mabed yeri sevgilinin gönlü, ve mekânıdır. Gözyaşını sevgiliye sunmanın amacı onun mekânına varmaktır. Akçesi çok olana Kabe (Hacc) farz olduğu gibi, şâir de akçeleri (gözyaşı) çok olduğu için sevgilinin yanına gitmeyi kendine farz kabul eder:

'Azm-i kûyundur garaz kılmakdan eşküm sana 'arz

Akçesi çok olana zîrâ ki olur Ka'be farz

Rûhî G. 558/1

Necâtî'de de benzer ifadelere rastlamaktayız. Sevgilinin bulunduğu mekân âşığa göre kutsaldır ve şâir burayı tavaf etmek ister. Fakat parası çok olup da hacca gitmek birçok kişiye nasip olmadığı gibi Necâtî'ye de akçesi (gözyaşı) çok olduğu halde sevgilinin mahallesini tavaf etmek nasip olmaz:

¹² Mehmet Çavuşoğlu, a.g.e., s.196

Gözüm yaşımdan umardum kapun tavâf etmek

Veli çok akçelü olur ki hac nasib olmaz

Necâtî Beg G. 221/25

Gözyaşı bazen yıldızlara teşbih edilir. Necm, ahter, ülker, hûşe-i pervin¹³ gibi unsurlarla anılır. Güneş görününce yıldızlar nasıl kaybolursa sevgili görününce de âşığın gözyaşları sona erer. “Ey Nâbî! Süreyya yıldızının göz bebeğinde feleğin beş on çil akçesi (saf gümüşten olmayan, düşük ayarlı) var” derken beyazlığından dolayı gözyaşı akçeye, göz de yıldıza benzetilmiştir:

Felek kıyâmete dek harca kıymaz ey Nâbî

Beş on çil akçesi var sürre-i Süreyyâda

Nâbî G. 702/8

Tekkelerde adak adamak, kurban kesmek, para atmak âdeti vardır. Âşık da erenler çerağına gözyaşı parasını atar.¹⁴

Yaş döktü gözlerim bakıcak sîne dağına

Hayli çok akçe düştü erenler çerâğına¹⁵

Hayâlî G. 465/1

2.1.1.2.2. Yüz

Âşığın canı sevgili uğruna harcandığı için paraya; cismi ayrılıktan dolayı sararmış, bu yüzden dinara; kalbindeki yaralar paraya vurulmuş pâdişâh tuğrasına (sikke); yüzü ise akçeye teşbih edilmiştir:

Cânı nakdün oldı adun cismi dînârun begüm

Kalb-i sikke rûy akça cümlesi varun begüm

K. Aynî Mm.11

¹³ Harun Tolasa, a.g.e., s. 371

¹⁴ Cemâl Kurnaz, Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili, MEB Yay., İstanbul 1996, s.403

¹⁵ Akçe-gözyaşı için ayıca bkz: Necâtî Beg, G. 147/6; Behiştî, 231/4; Ziyâî, G. 318/4; 321/4, Mesîhî. G. 234/6, 111/2

2.1.1.2.3. Yağmur

Yağmur, şekil bakımından yuvarlaklığı, beyazlığı, parlaklığı, gökten dökülüğü ve saçılışı özelliğiyle akçeyle benzerlik kurularak ele alınır. Aşağıda verilen örnek beyitlerde akçe, yağmur gibi düşünülerek gökyüzü, şimşek, bulut, kelimeleriyle tenasüp sanatı içinde verilmektedir.

Gerçi vâfir akçe dökdi yer yüzine âsumân

Kaht olup lîkin maîşet bâbı oldu key asîr

Mesîhî K. 11/8

Meydâna girdi şevk ile şemşîr-bâz-ı berk

Çok akçe saçdı üstine ebr-i güher-nisâr

Bâkî G. 130/5

Yine sultân-ı bahâr akçe- nisâr itmekde

Nakd-i ezhâr ile pür-reh-güzârın görelüm

Mezâkî G. 311/4

2.1.1.2.4. Kar

Kar da yağmur gibi rengi, şekli ve dökülme özelliğiyle akçeyle bir arada zikredilir. Ziyâî ve Behiştî gökyüzünden yağan karı akçeye teşbih ederek, diğer şâirlerden farklı bir benzetmeyle karşımıza çıkar:

Bu akça akça düşen yeryüzine berf degül

Bahâr ümîdi idüpdür sipihr-i sim-nisâr

Behiştî G. 121/3

Karlar yağdırıcak sun'-ı Hudâ-yı Cebbâr

Akça pul saçdı sanurdum şeh-i gerdûn gûyâ

Ziyâî K. 2/6

2.1.1.2.5. Gül

Gülün akçe ile bir arada zikredilmesi hem saçılma hem de renk bakımından düşünülür. Burada söz konusu olan beyaz güldür:

Adli eyyâmında şeb-neb sanmanız kim bülbülün
Akçasın koynunda hıfz etmiş olup gam-hâr gül Fuzûlî K. 9/52

Gül-zâr efendi sanma ki kûyuñda gül döker
Vasluñ ümîdine yoluña akça pul döker Ziyâî G. 145/1

2.1.1.2.6. Yasemin

Yasemin çiçeği renginin beyazlığı ve şekli itibarıyla akçe ile benzerlik içinde düşünülür, söz konusu benzetmede her ikisinin saçılma özelliği de rol oynar:

Makdemünden ki gülistâna haber virdi nesîm
Yâsemen ayağına akçasını itdi nisâr İshâk G. 83/8

2.1.1.2.7. Çiğ taneleri

Sabah vakti bitkilerin üzerinde görülen su damlası olan şebnem, bitkilerle yakın ilgisi, şekli, güneş tarafından buharlaştırılarak göğe yükselmesi ve rengi sebebiyle değişik tasavvurlara sebep olur.¹⁶ Şâirler zaman zaman beyaz renginden ve yuvarlaklığından dolayı akçe ile şebnem (çiğ taneleri) arasında benzerlik ilgisi kurarlar:

¹⁶ M. Nejat Sefercioğlu, a.g.e., s.373

Çemen güzellerini kılmağa şehâ sana sayd

Avuclarını açup akçeler koyar jâle

Mesîhî K. 6/41

Küçük çocukların ön saçlarına nazar boncuğu ile altın veya gümüş para bağlamak bir gelenektir. Şâirler bu geleneği akçe dizmek deyimiyle şiirlerine yansıtmışlardır. Bulut dadısı, küçük çocuklara yapıldığı gibi goncaların başına çiğ tanelerinden akçe dizer:

Dâye-i ebr yine goncalarun şeb-nemden

Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığâr

Bâkî K.18/11

2.1.1.2.8. Söz (Şiir)

Meşhûrî “kem akça sahibinindir” sözüyle akçe ile söz ve söyleyeni arasında benzerlik kurar:

N'ola sözde bize izz-i kusûr eylerse nâ-dân

Ezelde söylenir kim söz kem akça sahibinindir

Meşhûrî B. 20

2.1.2. ALTIN (Altun, zer, zeheb)

İnsanlık tarihinde önemli rol oynamış değerli bir maden olan altının dîvân şiirindeki yansımalarına geçmeden önce niteliği hakkında biraz bilgi vermekte fayda vardır.

Altın kelimesinin etimolojisi Moğolca'ya dayanır. Moğolca'da (alhtyan) sözcüğü aslında külçe halinde olan zeheb anlamına geldiği hâlde sonraları

özellikle Acemistan Moğollarında “zer-i meskûk” mânasında kullanılmış ve Osmanlılara intikalinde de aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁷

Sarı, parlak renkte, kolayca işlenebilecek yumuşaklıkta bir madendir. Yer yüzünde bol miktarda bulunmadığı için değerlidir. Su ve havadan etkilenip paslanmaması, aranır madde olmasının bir başka sebebidir. Para olarak kullanılışı servet, itibar ve iktidarla özdeşleşmesine vesile olmuştur. Bazı tarihçilere göre, altın iktisadî kalkınmada, medeniyetlerin yükselmesi veya yıkılmasında başlıca etken olarak görülmüştür.

Fatih Sultân Mehmet dönemine kadar gümüş para kullanılmış, 1478'de ilk orijinal Osmanlı altını olan *sultânî* tedavüle çıkarılmakla birlikte altın para kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bu ilk Osmanlı altınından önce Fatih 1463'ten beri kendi darphanelerinde, yani İstanbul, Edirne ve Üsküp'te *Frengi flori* (duka), *tutuli flori* (Cenova altını) ve *eşrefiyye* (Mısır altını) bastırıyordu.

Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yabancı para olarak en fazla *Venedik dukası* bulunuyordu. "Efrenkiye" denilen ve XVII. yüzyılda "yaldız altını" adını alan bu altını *Macar altını* takip ediyordu. Bunun yanısıra Memlük Sultânlığı'nın *eşrefî* altın paraları da az olmakla birlikte Osmanlı piyasasında kullanılıyordu.

Fatih Sultan Mehmed döneminde basılan altın paranın sürekli olarak değer yitirmesi, sonraki padişahların para ayarlarında değişiklikler yapmasına veya değişik isimlerde yeni paralar basmasına sebep olmuştur. Ülkede çok sayıda yerli ve yabancı para çeşidinin bulunması ticarî karışıklığı da beraberinde getirmiştir. II. Mahmud döneminin sonlarında hükümet, kâğıt para basmaya karar vererek Osmanlı devletinin ilk kâğıt parası (kaime) 1839'da

¹⁷ M. Zeki.Pakalın a.g.e., Dinar mad.

basılarak dolaşıma çıkarıldı. Kâğıt para sistemine geçilmeden önce altın asırlarca para birimi olarak kullanılmıştır.¹⁸

2.1.2.1. ALTININ PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Altından kasıt altın paradır. Altın, gerek para değeri gerekse benzetme unsuru olarak dîvân şiirinde sık sık geçer. Yer yüzünde az bulunan ve oldukça değerli olan altın; birçok dîvân şâiri tarafından çeşitli vesilelerle şiirlere yansıtılmıştır. Dîvân şâirleri, altın kelimesi yerine Arapça karşılığı olan “zer” şeklini daha çok tercih etmişlerdir. Çoğunlukla gümüşle beraber söylenen altın; rengi, kıymetli olması, karışık ve saf halde bulunması; menşei ve elde edilişi, harcama ve saçılması gibi çeşitli şekillerde ele alınır. Bunlardan biri pâdişâhın tahta çıkışıyla umulan cülûs bahşışidir. Şâirler; altın ve gümüş dağıtmayı pâdişâhlığın şânından sayar, pâdişâhın büyüklüğünden, cömertliğinden söz eder ve ondan altın veya kese beklerler. Bunun yanında, diğer devlet büyüklerinden himmet beklenmesi veya böyle bir yardımı aldıklarında onlara şükranlarının ifade edilmesi vesilesiyle de altından söz edilir.

Yukarıda zikredilenlere ilaveten altın, şu vesilelerle şiirlerde geçmektedir:

Parasızlıktan şikayet edilmesi, para için boyun eğilmemesi,
Paraya aşırı değer verenlerin eleştirilmesi,
Parasızlığın bazen sıkıntı verici bazen de huzur verici olduğu,
Sevgilinin paracı, âşğın parasız olması yönüyle,
Sevgilinin, paraya değil; cânını fedâ edene değer vermesi gerektiği,
Fazilet, şeref, olgunluk gibi yüce hasletlerin parayla değerlendirilmesinin yanlışlığı,

¹⁸ İ.A. c.II, altın mad.; Halil Sahillioğlu, a.g.e.

Asıl zenginliğin altın ve gümüşe sahip olmak değil; hâlis amel, gönül ve aşk zenginliği olduğu,
 Parası olmayanlara hiç kimse tarafından değer verilmemesi,
 Kanaatkar olmak gerektiği, servete fazla önem vermenin insanı gurura sevk edebileceği,
 Hazine ile bir arada telakki edilmesi,
 Altınların konulduğu küçük torba olarak "altın kesesi"nden söz edilmesi.

Pâdişâh dendiğinde âzamet, eli açıklık, lütuf gibi kavramlar düşünülür. O, altın saçan eliyle âdeta kerem ocağıdır. Güneşin cömertliğini örnek alarak pâdişâhtan da yer yüzünü altınlarla süslemesi beklenir. Dünya onun gelişiyle altın ve gümüşlerle bezenir. Tahta çıktığında ondan beklenen cülûs bahşîşi verilmeyip esirgendiğinde pâdişâh yerilir; çünkü himmet erbâbına altın dağıtmak yakışır. Aşağıdaki örnek beyitlerde bu özellikleri içermektedir:

Kullar nider bu sîm ü zer ü mâl ü milketi
 Sultânımız gerek bize sultânımız gerek

Şeyhî K. 95/2

Husrevâ sen güneşün terbiyeti ile virür
 Bu kadar la'li ve bu denlü zeri kân-ı kerem

Necâtî Beg K. 18/18

Ne kadar zer var ise dest-i zer-efşânın ile
 Harf-i zer gibi perâkendedir ey kân-ı kerem

Ahmet Paşa K. 20/16

Cihanda kimseneden mâl ü mülk ü sim ü zeri
 Diriğ eylemeyen tâze Şehriyâra dirig

Necâtî Beg Mr. 3. bend/2

Gör biraz geldin de gör bahr u berin sultânını
 Bak celâl câhına seyreyle izz ü şânını
 Kıl temâşâ ebr-i cûd u himmetin bârânını
 Sadr-ı a'zam zer nisâr etsin hele na'mâyı gör

Nedîm Msm. 18/3

Fuzûlî, Bağdat'a gidip ehl-i beytin mekânını da ziyaret eden devlet büyüklerinden birinin ihsanına mazhâr olduğunu ifade ederken; Rûhî, pâdişâhtan aldığı câizeden memnuniyetini ve pâdişâha yakışan bu davranışın kıyamete kadar onun namını sürdürmeye yeteceğini dile getirir:

Makâm-ı Kanber ü evlâd-ı Fazl ü ba'z-i Ehl-i Beyt
Tavâf ettin civan-merdâne kıldın çok zer-efşânı Fûzûlî K. 26/9

Suhan-verân-ı cihâna şu denlü zer virdün
Yeter kıyâmete dek sen şeh-i cihâna bu nâm Rûhî K. s.76

17. yüzyıl şâirlerinden Mezâkî, Mahmûd Paşa'nın huzuruna gidenlerin, altın ve gümüş paralarla geldiğini belirtir. Beyitte *paralı* anlamına gelen "mâye-dar" kelimesiyle altın ve gümüş paranın aynı zamanda çokluğunu da çağrıştırmaktadır.

Hudâvend-i zamâne Hazret-i Mahmûd Paşa kim
Varan der-gâhına hep mâye-dâr-ı sîm ü zer geldi Mezâkî K. 28/14

Altının değer kazanmasının sebebi, pâdişâhın sikkesine yüz sürmesindendir. Onu kıymetli yapan pâdişâhın tuğrasıdır bu yüzden onu talep etmek büyük bir şeref addedilir:

Yüz sürmeseydi sikkene bulmazdı zer bahâ
Bulmasa nâmın olmaz idi nâm-dâr lâ'l Ahmet Paşa K.12/27

İtmemek lâyük mıdur mâlîde-i çeşm-i taleb
Nâm-ı sultânî cebîn-pîrây-ı zerr ü sîm iken Nâbî G. 641/4

Ammâ ki ne katre katre-i zer

Her katresi âftâb-ı Enver¹⁹

Nâbî M. 2/9

Dîvân şiirinde altın bir de sevgilinin âşıkta mutlak bulunmasını istediği bir unsur olarak geçmektedir. Güzellerin gerçek âşığa değil; altın ve gümüş parası olanlara gönül vermesi şâirlerin müştekî oldukları bir konudur. Âşık parasız, pulsuzdur. Sevgiliye verecek altın ve gümüşü yoktur. Bunu dile getirirken altın yerine, onun kadar hatta ondan daha değerli olan altın gibi sararmış yüzünü sevgiliye vermek istese de sevgili buna pek itibar etmez. Söz konusu durum, hemen hemen her devirde şiirlere konu edinmiş, şâirlerce eleştirilmiştir. Bu yüzden onlar, âşık tarafından zâlim diye nitelendirilir. Paracı sevgili ve parasız veya sevgilisi için her şeyini fedâ etmiş âşık motifi ile ilgili aşağıda belirtilen örnek beyitler aynı zamanda dîvân şiirinin günlük hayatla ne kadar iç içe olduğunun da önemli göstergelerinden biridir. Günümüzde de örneklerine rastlayabileceğimiz güzellerin bu genel arzusunun Dîvân şiirinin her döneminde devam ettiği görülmektedir:

Yalınız cân ile cânân ele girmez İshâk

Devlet ol kişiye kim sîm ü zere kâdir olur

İshâk G. 53/7

Vaslına olup tâlib gül-çehrelerün Rûhî

Bîhûde figân itme çün sîm u zerün yokdur

Rûhî G. 173/8

Altuna mâlik olmayıcak zer kemer gibi

Yârûn miyânını kocımazsın safâyile

Rûhî G. 1002/4

¹⁹ Bu beyit, "Sultân II. Ahmet zamanında Silahdar Ali Ağa mektubuyla Haleb'de bulunan Nâbî Efendi'ye hediye olarak gönderilen "bin dinardan oluşan" altın kesesine (surre-i zer), Nâbî'nin Silahdar Ağa hazretlerine teşekkür mektubudur." başlıklı şiirde geçmektedir. Başlıkta geçen "surre" kelimesi "para kesesi, para çıkını"; ayrıca Osmanlı hükümeti tarafından her sene hac mevsiminde Mekke ve Medine ehâlisine gönderilen para hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna mâlûmiyye de denir. (Bkz. M. Zeki Pakalın, a.g.e., surre mad.). Bu hediye şâirlere verilen bir kesede ortalama ne kadar para bulunduğu açısından önemlidir.

Âl olsa yaşın kana boyansa ruh-i zerdin
Ümmîd-i visâl eyleme çün sîm ü zerin yok Ş.İ.Yahyâ G.187/2

Ey rind-i tehî-kîse ko da'vâ-yı hulûsu
Mehpârelerin ceybine sîm ü zeri doldur Nâilî G. 67/4

Âşık, sevgilinin kendisini parasız, meteliksiz görmekten usandığı için başkalarıyla ilgilenmesinden yakınır. Devrin bir özelliği olarak aynı ifadeleri Necâtî'nin şiirinde de görmek mümkündür. Fakat bu sefer sevgili değil; âşık bu manzaradan usanmıştır:

Beni bî-zer görüp bîzâr olur yâr
Anun için gayr ile bâzârı yiğdir Ahmet Paşa G. 37/4

Nice bir gayr ile sen bûseye bâzâr tutup
Beni bî-zer diye bîzâr idesin cânumdan Necâtî Beg G. 424/2

Altın ve gümüş harcıyıp kapısına gelmesini emreden sevgiliye âşık; "başım gözüm üstüne" deyimini çağrıştıracak bir ifadeyle "ruh-i zerd üstüne" şeklinde karşılık verir. Buradaki önemli nokta âşığın hasretten sararmış ve sevgilisi uğrunda yeme, içmeden kesilmiş, dolayısıyla bir nefes girip çıkacak hale gelmiş yüzünün ve vücûdunun ön plâna çıkarılmasıdır:

Sîm ü zer harc eylesün gelsün Necâtî kapuma
Der imişsin ey sanem olur ruh-i zerd üstüne Necâtî Beg G. 508/5

Altın ve gümüş zamana bağlı olarak çalışmayla elde edilir. Sevgilinin istediği de budur. Fakat âşık, bunu zamana bırakmak yerine, hazırda bulunan peşin parayı (nakd-ı cân) vermek istese de, sevgili uğrunda cânını fedâ etmek istese de karşılığında bir buse bile alamaz. Zîrâ onun amacı altın ve gümüşdür:

Nakd-i câna bûse vermezler dilerler sîm ü zer

Şimdiki mahbûblar gâyetde kurnâz oldular Hayâlî G. 148/4

Nâbî, bir beytinde ise güzele kavuşmanın karşılığı; altın, güç ya da kuvvet değil; (tam tersine) kuvvetsizlik, acizlik olduğunu ifade eder. Âşığın sevgili karşısında çaresiz kalması sevgisinin hatta ona teslimiyetin bir ifadesidir:

Ne zer ne zûr gerekdür ne kuvvet-i bâzû

O şûha câ'ize-i vasl nâ-tüvânlıkdur Nâbî G. 238/8

Başkalarının sevgili için ortaya koyduğu gümüş ve altına karşılık; âşık da en değerli şey olan cânını ortaya koyar. Sevgiliye para saçan çok: ama yolunda cânını verenle cân dostu çok azdır. Asıl onlarla dost olunmalıdır:

İderse sîm ü zerin der-miyân eger agyâr

Yolunda ben güzelüm cânı der-miyân ideyin Rûhî G. 881/3

Sîm ü zer ne nesnedür cânâ yolunda cân fedâ

Ger ne şâh-baz olanlar müflis ü medyûn gerek Behiştî G. 296/3

Egerçi sîm ü zer bezl eyleyen çokdur sana ammâ

Anunla yâr-ı cân ol kim yolunda bezl-i cân eyler Rûhî G. 324/3

Şiirlerdeki parayla ilgili ifadeler devrin sosyal ve ekonomik durumu hakkında bize birtakım ipuçları da vermektedir. 18. yüzyılda ekonominin istikrarsızlığı ve toplumsal çözülmeler halkı para konusunda daha ihtiyatlı davranmaya iter. Nâbî'nin altınla ilgili aşağıdaki ifadesi bunu belirtmesi açısından dikkat çekicidir. Altın, madenden dönüşüp para haline gelince, halk onu saklamak için keseye koyup ağzını bağlar. Şâir bu durumu altınının hapsedilişine benzetir. Burada önemli olan nokta, paranın piyasada

dolaşmaması, günümüzde “yastık altı” diye karşılığını vereceğimiz bir şekilde saklanmasıdır:

Kîseden kîseye habs eyleyerek halk zeri
Çok peşîmânlığı var çıkdugına ma'denden Nâbî G. 586/5

Necâtî ve Şeyhülislâm Yahyâ benzer ifadelerle; fazla eli açık olmanın iyi bir davranış olmadığını; tasarruflu davranmanın ilerisi için bir hazırlık ve tedbir olacağını dile getirir:

Elün gül gibi inen açma gel kim
Elünde istedikce zer buluna Necâtî Beg Kt. 76/3

Sakın makbûl dutma anı sen kim
Elim açık deyü dâim öğüne
Elin gül gibi dâim açmagıl kim
Elinde istedikçe zer buluna Ş.İ. Yahyâ Kt. 33

Her zaman ve herkes için geçerli bir yargı olmamakla birlikte maddî açıdan durumu iyi olanların birtakım sıkıntılardan kurtulduğu, daha mutlu oldukları söylenir. Bu durum dîvân şiirinde de ele alınmış ve şâirler bu düşünceyi destekleyici sözler ifade etmişlerdir. Onlara göre bu dünyada herkesin farklı bir isteği vardır: Kimisi altın ve gümüş, kimisi mal-mülk, kimisi mevki-makâm elde etmek; kimisi de sevgilisine kavuşmak ister. Şayet insanın kesesi altın ve gümüşle dolu olursa, insanlarda gam ve keder de kalmaz:

Kimine olmuş cihân mülkinde sîm ü zer murâd
Kimine devlet kimine vuslat-ı dilber murâd Rûhî K. s.214

Görmedük fûrkate benzer döşeliksüz mansıb
Hâsılı bendesiyüz bir iki sultân-ı zerün Behiştî G. 281/2

Zerüñ zerd oldı cismi hasretinden sîm-sîmânuñ

Teni bir yaña sîm ü zer gamından ehl-i dünyânuñ Ziyâî G. 230/1

Sîm ü zerle kîse mâlâmâl ü dil gamdan tehî

Rahş-ı devlet zîr-rân u dest-i kudret der-likâm Rûhî K. s.148

19. yüzyıl şâirlerinden Âdile Sultân'ın paraya karşı takındığı tavır; genellikle onun istenmediği, ilim ve irfan gibi özelliklerin yanında paranın değeri olmadığı yönündedir. Ona göre dünya malına düşkünlük, altın ve gümüşle uğraşıp onları biriktirme cahil insanların yaptığı işlerdir. Onlar ancak bununla mutlu olurlar:

Dünyâlığı cem' etmededir şuglu bahîlin

Sîm ü zer ü mâl ü keremiyle mütelezziz Âdile Sultân G. 25/5

Paranın öneminden söz edildiği gibi onun geçici olan bu dünyada araç olmaktan öteye gitmediği sık sık vurgulanır. Altın derdiyle uğraşıp hayatını hep onun üzerine idame edenler onu öbür dünyaya götüremezler. Para mutluluk verdiği gibi ıstırap da verir, hatta bazen paranın yokluğu huzur bile verir. Asıl hüner, altın ve gevhere değil, fazilete sahip olmadadır. İnsanı olgunlaştıran altın ve süs değil, ilim irfan sahibi olmaktır. Şiirlerde, dünya malına ihtirasla bağlanıp ahireti unutanlar yerilir; çünkü insan son nefesini verdiğiğinde, bütün maddî servetini de bırakıp gidecektir. Altına tenezzül edip izzet-i nefsinden taviz verenler de bu eleştiriden nasibini alır:

Necâtî'nün yüzü gözü şehâdet eyler kim

Huzurdur garazı dahi sim ü zer dilemez

Necâtî Beg G. 216/7

Seversen sîm ü zer ben hâke gel kim

Türâb içinde yatur mâl-i Kârın

Mesîhî G. 174/5

Tenezzül ehli olup mâyl olma sîm ü zere

Tayanma kuvvet-i bâzûna gel terâzû-vâr

İshâk Trc. 1/1/5

Şeref virmez dür ü gevher kemâl olmaz zer ü zîver

Hüner kesb it hüner bahr-i fazilet kân-ı 'irfân ol

Bâkî K. 11/9

Çok tefâhur kılma cem-i mâl ile ey hâce kim

Sîm ü zer cem'iyeti ehl-i gurûr eyler seni

Fûzûlî Kt. 41/1

Cevher-i feyz-i ilâhî amel-i hâlisdir

Yoksa ey hâce'siyeh hâkine zer vermezler

Nâilî G. 126/3

Örnek beyitlerde de ifade edildiği gibi insanın ne kadar parası olursa olsun, bu dünyadan ayrıldığında yanında hiçbir şey götürmeyecektir. İnsan çok sevdiği çoluk çocuğunu da parayı pulu da bu dünyada bırakacaktır:

Bin girye idersin seni âhır ayırurlar

Ferzend ü zen ü tantana-i sîm ü zeründen

Rûhî Trk. 8, s.43

Dehrin ne safâ var acaba sîm ü zerinde

İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde²⁰

Ziya Paşa

Nâbî; "Ne mahlukatın yardımına , ne gümüşe ne de altına minnet ederim. Ezelde yazılan kaderimize minnet ederim." derken minnetle elde edilen paranın insanın gururunu incittiğini, kadercilik anlayışını benimseyen insanların duygularıyla beraber olamayacağını ifade etmektedir:

Ne dâde-i mahlûka ne sîm ü zere minnet

Dîvân-ı ezelde yazılan deftere minnet

Nâbî G. 30/1

²⁰ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 901

Hayâlî Şemsi'de ve Rıza Tevfik Bölükbaşı'nda da aynı düşünceyi görüyoruz:

Aklı kül, kendi mükemmel olanın tut dâmenin
Dünyalıkta zer için sultâna minnet eyleme²¹

Hayâlî Şemsi (Leblebici Süleyman Baba)

Alçağa meyledip su gibi akma,
Geçtiğin yerlerde çamur bırakma.
Altından olsa da zillet halkası
Onu köpek gibi boynuna takma! ²² Rıza Tevfik Bölükbaşı

Şiirlerde parasızlıktan, fakirlikten yakınmalar olmakla birlikte bazen de parasız olmanın aslında o kadar kötü bir durum olmadığı aksine, dikkat edildiğinde böyle insanların rahat ve huzur içinde oldukları söylenmektedir. Zîrâ onların ne para ve servet sâhibi olma merakı vardır, ne dost ve düşmanlarından korkuları, ne de cimri tanınma endişeleri...

Ne sîm u zer ne bîm ü havuf ü ne endişe-i imsâk
Dakılsa dîde-i im'ân ile rahatda müflisler ²³ Bursalı Mehmed Talib

Paranın toplum hayatındaki önemini ve iş bitiriciliğini ifade etmesinin yanında devrin özelliğini de yansıtması bakımından Eşref Paşa'nın şu beyti dikkat çekicidir:

Sadâ-yı sîm-u zer meydan alınca
Sükûnet-yâb olur sâir sadâlar ²⁴ Eşref Paşa (Bursalı Mustafa)

Sâid Paşa, işi gücü, tüm istekleri paraya ve maddî servete sahip olup onun dışında bir gâyeleri olmayan zenginleri eleştirirken; Nâbî, altının

²¹ A.g.e., s. 754

²² A.g.e., s. 971

²³ A.g.e., s. 613

²⁴ A.g.e., s. 726

zenginlerde çok olmasının sebebini, fakirlerin cebinde huzur bulmadığına bağlar ve hüsn-i ta'lil sanatıyla bu durumu ifade eder:

Hep küberânın emeli sîm u zer
Her işe me'mur olanın kârı şer²⁵ Said Paşa (Kemâl Paşa-zâde)

Cîb-i gedâda bulmaduğundan huzûrı zer
Eyler karâr cîb-i 'amîk-i kibârda Nâbî G. 700/5

Bayram toplumsal hareketliliğin, yardımlaşma, dayanışma, sevinç ve mutluluğun simgesidir. Bayramda fakirlere çoğunlukla nakdî, zaman zaman da aynî yardımlar yapılarak onlar sevindirilir. İnsanlar güzel ve süslü elbiselerini giyerler. Şâir, bu tabloyu zaten kendisinde barındırdığını ifade eder. Bayram tacını yarasının üstündeki sargı; koynundaki âh kıvılcımlarını ise kendisi için bir süs olarak tasavvur eder. Bayramda dağıtılan altın ve gümüşlere gelince, onlar da yanağıyla gözyaşındır. Burada sararmış yanağın renk itibarıyla altına, gözyaşının ise beyazlığından dolayı gümüşe teşbihi hatırlanmalıdır:

Başumda fitîl-i dâğdur efser-i 'îd
Egnümde şu'â'-ı âhdur zîver-i 'îd
Sîm u zer ile olursa zevkî 'îdün
Eşkümle ruhumdur bana sîm u zer-i 'îd Rûhî R. 25

Şiirlerde, paraya aşırı düşkünlük zaman zaman yerilmiş, onun geçim için bir araç olduğu düşüncesi hemen her yüzyılda dile getirilmiştir. O, harman gibi yığılsa, yine de yağ, pirinç, ve ekmeğin yerini tutmaz. "Burada rızkın Allah'tan geldiği inancıyla birlikte, paranın bir gaye değil, bir vasıta olduğu yolunda bir ikâz da söz konusudur. Zira toplumdaki sosyal ve

²⁵ A.g.e., s. 860

ekonomik istikrarsızlık paranın halk nazarındaki değerini arttırmıştır.”²⁶ Erkekler için sermâye, kadınlar için ise süstür. Burada, altını bir takı olarak kullanmanın İslâm dinine göre erkeklere caiz olmadığı sadece kadınların ziynet olarak kullanması gerektiği de imâ edilmiştir:

Olmaz itsen zer ü sîmi hırmen

Bedel-i nân u pirinc ü revgan

Hayriyye 507

Merde sermâye-i ihsandur zer

Zene pîrâye-i ebdândur zer

Hayriyye 696

Altın, hayatın birçok alanında etkisini hissettiren bir araçtır. Hem bireyler hem de devlet için güç ve zenginlik sembolüdür. O dönemin şartlarında (17. yy.) devlet topraklarına yeni topraklar katmak amacıyla sefer düzenler. Bunun için de güçlü bir orduya, ordunun sefere gitmesi için askere; buna bağlı olarak askerin ihtiyacını karşılamak için de altına ihtiyaç vardır:

Sefere gitmege ‘asker lâzım

‘Askere mesraf için zer lâzım

Hayriyye 1175

Nâbî, oğlu Ebu’l-Hayr’a nasihat vermek amacıyla yazdığı Hayriyye adlı eserinde, toplumsal barışı ve dayanışmayı kuvvetlendiren bir konudan da söz eder ve altını fazla olanların, ihtiyacı olanlara dağıtması gerektiğini vurgular:

Terk-i ârâyiş-i nisvân eyle

Zerün efvân ise ihsân eyle

Hayriyye 697

Tevfik Fikret, bazı insanlardaki vicdan duygusunun parayla irtibatlı olduğunu ifade eder:

²⁶ Ali Fuat Bilkan, Hayri-nâme’ye Göre XII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, s. 59

Varsa hatta beşerde bir vicdan

Ya gümüşdendir o ya altından ²⁷

Tevfik Fikret (20.yy)

Dış görünüşün insanları aldattığı fikri de şiirlerde işlenmiştir. Önemli olan iç güzelliği, huy güzelliği, erdem ve fazilettir. Rütbe ve mevkisi var diye herkes soylu olarak görülmemeli; onlar içi boş olan para kesesine benzerler. Burada Ziya Paşa'nın "zer-dûz palan vursan eşek yine eşektir." vecizesi de hatırlanmalıdır:

Her rütbeli bî- mâyeyi server mi sanırsın

Her bir görünen kîseyi pür-zer mi sanırsın ²⁸ Mehmed Zeki (19. yy)

Nâbî, mesnevilerinden (nazım şekli) birinde Süleyman Ağa ve Bâkî Çelebî adında iki kişi arasında geçen konuşmaları aktarırken, ikisinin de devlet büyüklerinden isteklerine değinir: Süleyman Ağa, Sultân Selîm Camiinin mütevellliğini; Bâkî Çelebî ise kırk bin tam ayarlı altın ister. Burada dikkat çeken nokta şudur: İçinde demir, bakır, gümüş gibi madenlerin bulunmadığı "kâmil-'ayar, zer-i hâlis, hâlis altın" gibi ifadeler şiirlerde genellikle âşîğın ve olgun insanların sıfatı olarak kullanılırken; aşağıdaki beyitlerde görüleceği gibi bu tabirlerin teşbih unsuru olarak değil, tam ayarlı altın yerine kullanılmasıdır.

Bâkî didi isterem merd-i kâr

Hâlis ü meskûk zer-i çil hezâr

Nâbî M. 10/45

Tâ ana dek kim zer-i kâmil-'ayar

Buldugı sâ'at âded-i çil hezâr

Nâbî M. 10/66

²⁷ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 983

²⁸ A.g.e., s. 807

Nazar itdi tabak içinde hatun²⁹

Konulmuş üç yüz a'la hâlis altun

Heşt-Behişt 698

Altın ile ilgili diğer önemli iki kavram olan “kîse-i zer” (altın kesesi) ve “zer-ger” (kuyumcu) de şiirlerde çeşitli sebeplerle geçmektedir. Altın kesesi bir beyitte, arpa çuvalı ile karşılaştırılarak verilir:

Ayb etme husrevâ ger edersem su'âl-i cev

K'olur aziz kîse-i zerden çuvâl-ı cev

Ahmet Paşa Kt. 21/1

Ten-i sad-pâre ki şekl-i kafes-i zer-gerdür

Dâğlar dilde olupdur ana yir yir hâtem

Bâkî K. 19/42

Kuyumculuk sanatının inceliği ve bu inceliği görmenin insana verdiği keyfin üzerinde durulur:

Zergerün nâzikî-i sun'ını görmek hoşdur

Farkın idrâkden elmâs ü dūr ü yâkûtun³⁰

Nâbî G. 410/2

²⁹ Emine Yeniterzi, Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi, Kitabevi Yay., İstanbul 2001 (Behiştî'nin Dîvânı dışında Heşt Behişt adlı mesnevisini de inceledik. Mesnevideki beyitlerin Dîvânla karışmaması için tezimizde “Heşt Behişt” olarak farklı yazmayı uygun gördük. Mesnevide verilen rakam beyit numarasını belirtmektedir.

³⁰ Altın için ayrıca bkz.: Şeyhî, K. 152/4; K. Aynî K. 22/8, G. 444/3, 505/2; Ahmet Paşa, K.12/52, 23/50, Kt. 4/1, 69/7; Necâtî Beg, K. 18/6, 18/18, 18/22, 20/39, G. 63/5, 184/4, 223/5, 186/2, 515/2, M. 2/6, 2/10, Mt. s.145, Kt. 13/2; Usûlî, G. 1/2; İshâk Çelebî, G. 138/5, 341/4; Mesîhî K. 4/22, 5/17, 9/40, G. 175/7; Fuzûlî, Kt. 27/2, 27/4, G. 16/15; Hayâlî, G. 305/3, 414/2, 436/4, 515/4; Behiştî K. 4/18, G. 59/1, 297/3, 304/2, 306/2, 469/1; Heşt-Behişt, 303, 698; Âşık Çelebî, K. 7/39, G. 18/5, 82/5; Ziyâî, G. 147/4, 220/2, 314/3; Bâkî, K. 23/13, G. 1/7, Msmt. 2/4; Rûhî K. s.106, G. 312/1, 281/2, 338/4, 344/9, 595/4, 685/4, 1110/5, Tr. s.232; Nef'î, K. 5/33, 5/34, 7/24, 15/35, 27/29, 36/32; Ş.İ.Yahyâ G. 207/3, Kt. 10; Vecdî, Mm. 6; Mezâkî, Mf. 4; Nâbî, G. 152/5, 155/9, 180/3, 207/3, 241/4, 432/6, 400/8, 1034/4, M. 2/18, 2/59, 8/114, Tr. 82/14, 147/6, Kt. 79, R. 65, 210, 216, L. 5/6, 12/2; Hayriyye, 907; Sâbit, K. 43/48, Kt. 14/1; Ş.İ. Es'âd, K. 6/3, Tr. 35/13; Nedîm, K. 13/39, 16/31; K. Râgıb Paşa, G. 105/7; Şeyh Gâlib, K.11/24, 21/18, Tr. 18/4, 35/2, M. 2/76, 3/9, 8/15, Msd. 4/8; Meşhûrî, G. 39/4, Kt. 27/4, 36/1

2.1.2.2. ALTININ BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.2.2.1. Âşık

İbriz veya *ascend* gibi söylenişleri de olan *hâlis altın*; bunun yanında *tam ayar*, *kâmil ayar altın* şekilleriyle de şiirlerde âşığın sıfatı olarak düşünülür. Bir maden olan altın, potada eritilerek kullanılarak hâlis altın haline getirilir. Bu pota, ateşe dayanıklı sert bir madenden yapılmıştır. Âşık, önceleri sıradan bir insanken, gümüş göğüslü güzellerin cefaları karşısında erir; böylece potada eritilerek elde edilen hâlis altın gibi değer kazanır. Kalbinin hâlis altın gibi kıymetli oluşu da ihlas potasında erimesindendir. Bunun yanında tecrit potasında gümüş gibi hâlis olması gerektiği üzerinde de durulur. Buradaki ilginin temeli; altının ateşte eritilmesi ile ıstırap çeken âşığın uğradığı muamele ve altın ile ıstırap çeken âşığın yüzünün sarı renkte oluşudur:

Yüz kara topraklayındır lutfu şâhın kîmyâ

Hâlis altın olavuz çün erişe iksîrimiz

Şeyhî K. 81/5

Zer-i hâlis gibi eritdi beni

Bundağı simberlerün töresi

Hayretî G. 486/2

Yolunda dilberin hâk ol tarik-i bî-bedeldir bu

Zer-i hâlis eder hâk-i siyâhı bir ameldir bu

Hayâlî G. 460/1

Zer-i hâlis-'ayâr itdi dili iksîr-i 'aşk ammâ

Ele alur anı bir dil-ber-i sîmin-berüm yokdur

Vecdî G. 18/4

Nedîm, hâlis altının ateşte eritilerek sertleşmesi ile insanın dayanıklı olması arasında benzerlik ilgisi kurar. Düşmanın güçlü olmasını mihek taşına

benzetir ve bunu sevinilmesi gereken bir durum olarak görür. Nasıl ki hâlis altın, ayarını mihek taşı³¹ üzerinde gösteriyorsa, Nedîm de âşıklık konusunda gerçek ayarını, değerini güçlü rakip karşısında gösterebilecektir. Açık istiare yoluyla şâir kendisini tam ayarlı bir altına benzetmiştir:

Düşmen ne denlû saht ise şâd ol ki ey Nedîm

Seng üzre gösterir zer-i kâmil 'ayârını Nedîm G.164/8

Mihek, altın veya gümüşün ayarını anlamaya yarayan taştır. Saf olmayan ve içinde başka madenler bulunan altının, mihek taşına vurulmadığı sürece gerçek ayarı ortaya çıkmaz. Aşağıdaki beyitte altın ile kastedilen âşıktır. Gerçek âşığın değeri, ancak aşk kuyumcusunun ocağına düşünce ortaya çıkar³²:

Olmaz 'ayârın ey zer-i nâkıs senün tamâm

Tâ düşmeyince zerger-i 'aşkun ocasına Nâbî G.742/4

Âşık, aynı zamanda aşk sarrafıdır, altının kıymetini ancak o bilir. Siyah yüzlü mihek taşı ise rahmet aynasıdır ve onun siyah yüzlü oluşuna şaşılmamalıdır; çünkü o zavallı taşla altının ayarı yapılır:

Aşk sarrâfına göster yüzün ey sîm-beden

Ne bilir cahil olan kıymetini altûnun Hayâlî G. 290/3

'Aceb mi âyine-i rahmet olsa rûy-siyâh

Kemîne-seng-i siyâh ile zer 'iyâr olunur Nâbî G. 111/2

³¹ Hasibe Mazioglu, Nedîm, KTB Yay., Ankara, 1988, s. 70

³² Mihek taşı ile ilgili yazılmış müstakil bir de eser vardır. 16. yüzyıl şâirlerinden Hâmidî-zâde Bursalı Celîlî'nin mesnevi tarzında kaleme aldığı Mehekk-nâme'de altın ve gümüşün pâdişâhın huzuruna çıkıp dertlerini arz etmeleri bunun üzerine pâdişâhın Mehekk'i çağırıp ikisinin değerini ortaya koymasını istemesi anlatılır. Alegorik bir eser olan bu hikayede altın ve gümüş ile ilgili dîvân şiirine yansıyan birçok teşbih ve mecaz unsurunu bir arada görmek mümkündür (Bkz. Şevkiye Kazan, "Celîlî'nin Mehekk-nâme'sinin İkinci Nüshası Üzerine", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi S. 5, 2001 s. 121-136).

Tam ayarlı olmayan altın “zer-i nâkıs” olarak söylenir. Bununla aşk yolunda samimi olmayan kişi kastedilir. Onun da gerçek âşık olabilmesi için, aşk kuyumcusunun ocağına düşmesi, böylece ayarının tam olması gerekir:

Olmaz ‘ıyârun ey zer-i nâkıs senün tamâm

Tâ düşmeyince zerger-i ‘aşkun ocagına³³

Nâbî G.742/4

2.1.2.2.2. Olgun İnsan

Hâlis altın, şiirlerde âşığın sıfatlarından biri olmasının yanında saf ve kâmil ayarlı olması hasebiyle olgun insanlar için de kullanılmıştır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda insanların değerinin parayla ölçülmesi ve paraya aşırı düşkünlüğü eleştirilirken kıymetli insanlar hâlis altına benzetilerek anlatılmıştır. Olgun insanlar, kıymetleri bilinmese de itibarlarını asla kaybetmezler. Onlar altına benzerler; bir altın parçalandığında ayarından ve altınlığından bir şey kaybetmeyeceği gibi kâmil insanlar da itibarlarından bir şey kaybetmez:

Belâya merd olanlar sabr eder nâmerd olan döymez

Tamâm olsa ayârı etmez altuna ziyân âteş

Hayâlî G. 228/3

Kemâl erbâbı kesr-i kadr ile bî-itibâr olmaz

Zer-i hâlis şikeste olsa da nâkıs-‘ayâr olmaz³⁴

Sünbül-zâde Vehbî

Degül zerger Hasan kâl ehli hâli muttasıl hoşdur

Zer-i hâlis gibi makbûlıdur a'lânun ednânun

Rûhî K. s.156

³³ Altın-âşık için bkz: Fuzûlî, K. 17/16; Hayâlî, G. 265/5; Bâkî, G. 236/2, Ş.İ. Es’âd G. 202/4; Nâbî, G. 775/5

³⁴ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 892

2.1.2.2.3. Âşığın Bedeni

Bedenin altın ile ilgisi genellikle iki şekilde düşünülür: Bunlardan biri; âşığın bedeninin sevgili uğruna çektiği dert, ıstırap ve hasretten dolayı altın gibi sararması; diğeri ise altın kadar değerli bu bedeni, sevgili için bir an bile düşünmeden harcamaya hazır olmasıdır. Bedenin altın olarak tasavvur edilmesi çeşitli hayâl, sembol ve benzetmelerle ifade edilir. Bu semboller genellikle Kimyâ ilmi ve bununla ilgili bir takım inanışlar etrafında gelişir. Toprağa teşbih edilen âşığın bedeni, aşk iksiri³⁵ olarak düşünülen sevgilinin bakışlarıyla altına dönüşür. Sevgili ise bu ilimle uğraşan "kimyâ-ger" olarak tavsif edilir:

Olupdur kimyâger mihr-i gerdûn

Ki hâki bir nazarda etdi altun

Usûlî / Yenice Şhr. 97, s.49

Âşık, karşılıksız aşkı ve sevgiliden ayrı kalmanın verdiği üzüntüden dolayı, yemeden içmeden kesilir; bu yüzden bedeni tâkatsiz kalır ve zayıf düşer. Bir deri bir kemik kalan âşığın vücudu sapsarı olur. Daha çok fizikî bir çöküntü söz konusudur. Fizikî yapısı bakımından zayıf, güçsüz, benzi sarı, beli bükük bir tip olan âşık; rûhî yapısı bakımından, sevgilinin her türlü azarlama,³⁶ ilgisizlik ve eziyetine rağmen marûz kaldığı bu durumlara tahammül eder ve dayanıklıdır. Sevgiliye olan büyük aşkıdan ötürü genellikle bu durumdan memnundur. Bedeninin bu sıkıntılardan sapsarı olmasına üzülmeyiz; çünkü ona göre beden, temiz aşkın iksiri ile sararır, böylece altın gibi değerli olur. Sevgilinin bakışı ve aşk derdi iksire benzetilir; bu derdi çeken kimsenin vücudunu altın gibi sapsarı yapar:

³⁵ İksir veya Kimya: Birçok anlamı bulunmasının yanında eski kimyacıların altın ya da gümüş elde etmek için fevkalade kudrete sahip olduğuna inandıkları adı var kendi yok bir cisimdir. İksir, çeşitli maddelerden elde edilir. Bu maddeler çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra bir sıvı bırakır ki, bu iksirdir. Bu madde, ateşte kızdırılmış gümüşün üzerine dökülürse altın; kalayın üzerine dökülürse gümüş olurmuş. Bakır, demir ve diğer madenleri bazı hileler ile altına döndürmeye de kimya denir. Bununla uğraşanlara da "gürûh-ı ehl-i kâf" derler. Şiirlerde sevgilinin bakışı iksire benzetilir ve bu bakış âşığın vücudunu altına dönüştürür. (Bkz. A. Talât Onay, a.g.e., s 294, Agâh Sırrı Levend, a.g.e., 189).

³⁶ Nejat Sefercioğlu , a.g.e. s., 226

Derd-i mahabbet eylese cismi 'aceb mi zerd

İksîr-i 'aşk-ı pâk ile altun olur cesed

Bâkî G. 43/4

Aşağıdaki beyitte gümüş tenli sevgililerin, aşk kimyasıyla ve iksir gibi bakışlarıyla toprağa benzeyen âşığın vücudunu altına dönüştürmesiyle ilgilidir:

Topragı altın eder cânâ eyü bakışlarun

Bende-i muhlis Necâtîde ayak topragıdır³⁷

Necâtî Beg G.186/7

2.1.2.2.4. Âşığın yüzü

Dert ve hasret çeken âşığın yüzü sarı renktedir. Dert çekenler derman arar; ama, âşık derdine derman aramaz. Yüzünün sararmasına sebep olan dert ve ıstıraptan memnundur. Hele bu sevgi manevî olursa, o kişi hiç kötülük düşünmez, kalbi çok temiz ve saftır. Bu saflık ve temizlik yüzüne de vurur. Âşığın yüzünün hâlis altına teşbih edilmesi bundandır.

Sevgiliye kavuşmak için gerekli olan altın para niyetine, gamdan sararmış (altın gibi) yüz verilir. Âşığın gönlü altına, gümüşe ve dünyanın süsüne meyletmez; onun istediği huzurdur. Çünkü onun yüzü zaten altındır. Sarı bir yüz ve inci gibi gözyaşları, süs ve ziynet olarak ona yeter. Âşığa göre asıl mutluluk ve zenginlik, sevgilinin eşiğine altın gibi yüzünü sürmektir. Bütün bu münasebetler, âşığın yüzü ile altının sarı renkte ve yuvarlak oluşu nedeniyle oluşturulur:

Ta'n ider dermâna bu gönlümde derdüm var benüm

Hâlis olmuş zer gibi bir rûy-ı zerdüm var benüm³⁸

Hayretî

³⁷ Altın-beden için ayrıca bkz: Ahmet Paşa, K. 12/30; Necâtî Beg, G. 273/6, 413/7; Behiştî. 325/3; Hayâlî, G. 192/3; Rûhî G. 518/4; Nâilî, 167/3; Ş.İ. Es'ad G. 38/2, 201/5, Mezâkî. Gb 225/2; Nâbî G. 48/3, 255/4, 452/2, M. 9/87

Ger zer gerekse sana gönül zer idem yüzüm
Var dür dilersen eşkümi dürr-i hoş-âb idem K. Aynî G. 323/3

Şehâ yüzüm suyun artırdı eşkim
Ne altındır ki revnak verdi sîm-âb Ahmet Paşa G. 13/7

Sevgili parası olanlara yüz verir, güler yüz gösterir. Çağdaş olan Necâtî Bey ve Mesîhî, benzer söyleyişlerle güzellerin paraya olan düşkünlüklerini söylerken, yüzlerini teşbih unsuru olarak kullanırlar. Sevgili, âşığı sevdiğinden değil; onun gözlerinden akan gözyaşlarını cevher, sararmış yüzünü ise altın zannettiği için âşığın yüzüne gülmektedir. Çünkü onların meyli, gördüklerine değil, görmek istediklerinedir, yani parayadır:

Sarraf-ı didemüzde o dil-ber güher sezer
Yüzüme güldüğü bu ki boyunda zer sezer Necâtî Beg G. 211/1

Altın ve gümüş, mihek taşına sürülerek değeri ortaya çıkar. Tam ayarlı değilse mihek taşından bu madenlere toz bulaşır. Âşık da mihek yerine yüzünü sevgilinin eşiğine, onun dergâhının toprağına sürer böylece âşığın gerçek değeri ortaya çıkar. Zaten sevgilinin de istediği altın ve gümüştür. Âşığın sunduğu da altın gibi yüz, gümüş gibi gözyaşıdır:

Ayagın toprağına sürsem yüzüm gözüm nola
Görmek olmaz her murâdı sim ile zerden ırag Necâtî Beg G. 267/2

Yasdukda gören rûyum ile eşkümi eydür
Bu nice gedâdur ki yatur sîm ü zer üzre Mesîhî G. 214/2

³⁸ Mehmet Sarı, Hayretî Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları, Gazi Ü. SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1986, s.6

İnsan Hacc'a giderken, bu kutsal ibadet için para harcamaktan çekinmez, aksine bundan hoşnutluk duyar. İşte, âşık da sevgilinin yolunda altın gibi sarı yüzünü ve beyaz gözyaşlarını harcarken aynı duyguları yaşar, bundan haz alır. Zira "reh-i kûy" âşık için Kâbe'dir:

Reh-i kûyunda uşşâka ruh-ı zerd eşk-i ter hoştur
Ki zîrâ Ka'be yolunda kişiye sim ü zer hoştur Hayâlî G. 185/1

Gümüş tenli sevgiliyi kendine bağlamanın, ona vasıl olmanın yolu; yüzünü hâlis altın gibi gamdan sararmaktır. Çünkü sevgili, muskalarla, güç ve kuvvet gösterisiyle kimseye gülmez. Onun istediği altındır, paradır. Beyitte altın tesiri olan bir muskaya teşbih edilir:

Sanma esmâyile râm ola gider ol fikri
Nüshası zer gerek ol sîm-teni râm idenün³⁹ Rûhî G. 651/4

2.1.2.2.5. Gözyaşı

Tel haline getirilmek istenen madenler, eritilerek "hadde" adı verilen delikli maden levhadan geçirilir ve bunun için belli bir sıcaklığa ihtiyaç duyulur. Âşık, çektiği acılardan dolayı gözyaşı döker. "Bir haddeyem" dediği için de gözyaşları şekil ve değer bakımından altına ve gümüşe benzetilir. Gözyaşının aktığı gözler de haddenin delikleri olarak düşünülmüştür. Haddeden eriyerek akan altın ile gözlerden süzülerek akan kanlı gözyaşları arasında renk münasebeti de söz konusudur⁴⁰:

³⁹ Altın ve âşığın yüzü için ayrıca bkz: Şeyhî, K. 174/7, G. 18/1; K. Aynî K. 31/19, 27/28, G. 12/5, 120/9, 161/5, 386/4; Ahmet Paşa, K. 22/41, G. 166/7, 283/1, Necâtî Beg, Trc. 1/3, G. 216/7, 456/2, 508/5, 21/5, 479/6, 516/6; Mesihî, G. 86/6; 83/4; Şâhî, G. 53/10; Hayretî K. 10/14, G. 239/2, 287/3, 381/3; Fuzûlî, R. 17/2; Hayâlî, G. 366/4; Behiştî G. 335/5, 341/2, 446/5, 472/4, 492/1; Şâhî G. 83/5, Ziyâî, G. 111/2, 269/4, 320/2, 330/4; Bâkî, K. 10/1, G. 49/5, 149/1, 149/4; Rûhî, G. 239/2, 281/7, 832/4; Nefî, G. 104/4; Ş.İ. Yahyâ G. 89/4, 178/4; Nâilî, G. 244/9; Nâbî Kt. 112; Sâbit, G. 183/3

⁴⁰ Mehmet Sarı, a.g.e., s. 3

Bir haddeyem ki sîm ü zerûn adın andılar

Akıtdı yüzüm üzre gözüm bî-hisâb âb

Hayretî K. 10/14

Sîm ü zer yâd eyledükçe rûy-ı zerdüm üstine

Gözlerüm yaşın revân eyler firâvân cimrilik

Hayretî G. 239/2

2.1.2.2.6. Gönül (kalp)

Altın, diğer madenlerden arınmış, saf ve temiz bir madendir. Kalp de kötülüklerden arınmış altın gibi saf ve temizdir. Bu nedenle her ikisi arasında saf ve temizlik ilgisi bulunduğu düşünülür. Bunun yanında altının potada eritilmesi ile gönlün çektiği aşk ıstırabı arasında ilgi kurulur. Ayrıca, aşk iksirinin, kalbi tıpkı altın gibi, kin ve hilelerden arındırması da kalp ile altının bir arada zikredilmesinin sebeplerinden biridir. Kalbi temiz insanlar için kullandığımız “altın kalpli, altın gibi kalbi var” deyimleri söz konusu anlayışın ve benzetmenin halen devam ettiğini göstermektedir:

Gelünüz kan yalaşun yine birader olalum

Hâlis ü pâk kılup kalbimüz zer olalum

Hayretî G. 309/1

Umarım hâlis ola zer gibi bu kalb-i siyâh

Kimyâdır bilirim sohbeti dervîşlerin

Ahmet Paşa K. 8/9

Tûte-i gamda Necâtî kılalı kalbini sâf

Sırma altun gibi hâlisdür anun içi taşı

Necâtî Beg G. 606/5

Pûte-i ihlâs-ı ‘ışkunda yanaldan bu gönül

Sâf u pâk olmuş durur şâhâ yolunda hemçü zer

Şâhî G. 23/2

Meclisünde kalbi altun gibi sâfî olmayan

Kâl ocagından halâs olmaz kılursan imtihân

Bâkî K. 22/23

Şeyh Gâlib ve Âdile Sultân; kalbin altın ile münasebetine tasavvûfî bir anlayışla yaklaşmışlardır. Şeyh Gâlib, bakır gibi olan gönlü, hâlis altın haline getirmede Şems gibi bakışı kimya olan birine ihtiyaç duyarken; Âdile Sultân, feyz kimyasına sahip birisinin ancak kalbi, saf altın haline getirebileceğini belirtir:

Gâlib nuhâs-ı kalbi zer-i hâlis etmede
Olmaz Cenâb-ı Şems gibi kîmyâ-nazar Şeyh Gâlib G.64/7

Zer-i hâlis eder kalbi olup bir kimyâ-yı feyz
Bilip ikrâr etmez kadrini ol münkir-i tevhid⁴¹ Âdile Sultân s.189, 5/2

2.1.2.2.7. Yara (dağ, dağ-ı gam)

Yara ve altın arasındaki benzerlik; ikisinin de renk itibariyle kırmızı, şekil itibariyle yuvarlak oluşlarıdır. Şâir vücudundaki tâze yaraları renk ve şekil bakımından benek altına benzetir. Vücut da üzerindeki yaralar bakımından benek altınlı kumaş olarak düşünülür. Diğer örnek beyitte de altın ve yara arasında benzerlik söz konusudur:

Tâze dağlarla seyr iden cismüm benüm
Bir benek altınlı şâhâne kaba giymiş sanur⁴² Hayretî

Ey hâce sende zer ne kadar bî-hisâb ise
Vardur bizümde dâg-ı gam-ı bî-şümârumuz⁴³ Hayretî

Âşığın, çektiği aşk ıstırabından dolayı vücudunda oluşan yaraların altına teşbih edilişinin bir yönü de değerli oluşudur. Âşığın kalbi altına, kalbin

⁴¹ Atın-kalp için bkz: Ahmet Paşa, K. 2/8; Necâtî Beg, G. 600/3; Şâhî, G. 116/1; Mesîhî, K. 8/40; Bâkî, G. 235/4

⁴² Mehmet Sarı, a.g.e., s.6

⁴³ A.g.e., s.6

üstündeki yaralar ise altın para üstüne vurulmuş sikkeye (tuğra) benzetilir. Üzerinde tuğra bulunduğu için de kıymetinden şüphe edilmemektedir:

Zann itme zer-i kalbümü meskûk degüldür

Tugrâ-zededür sikkesi meşkûk degüldür

Nâbî G. 109/1

Şekil ve renk bakımından altına benzetilen yara, âşık için bin altından daha kıymetlidir. Bu beyitte şâir, güzel bir san'at da yaparak, bir "elif" harfi ile yaraya benzeyen üç tane "sıfır" yazdığı zaman bin (1...) sayısının çıktığını vurgular. Rûhî de benzer bir ifâdeyle sînesindeki nokta nokta benekleri, yaraları koynuna bırakılmış bir avuç altın gibi düşünür:

Virmezem bin hâlis altuna erenler cânıçün

Bir elif çekdüm Yakup sînemde dün üç dâne dâg ⁴⁴

Dâg-ı hûnînler degül sînemde ey şeh câbecâ

Bir avuç altun bulup koynuma kodum ben gedâ

Rûhî G.10/1

2.1.2.2.8. Sevgili

İncelediğimiz örnek beyitlerde altının çoğunlukla âşık için benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak Necâtî Bey, aşağıdaki beytinde kendisini değil, sevgiliyi altına teşbih etmiştir. Ona göre sevgili bir altındır ve rakipler de mihek taşıdır. Rakiplerin sevgiliyi övmesine şaşılmalıdır; çünkü altının değeri nasıl ki mihek taşıyla ortaya çıkarsa sevgilinin de değeri başkaları tarafından methedilmeyle ortaya çıkar. Söz konusu tasavvurda *zulmet* kelimesi mihek taşı için, *çerağ* ise altına benzeyen sevgili için yardımcı unsur olarak bu teşbihte yerini alır. Sevgili hem kıymet hem de parlaklık yönüyle altınla bir arada düşünülür:

⁴⁴ A.g.e., s. 6

Bir iki yüzü karalar nola öğerse seni

Ki zer mihaksüz olımaz çerag zulmetsüz

Necâtî Beg G. 238/2

Âdile Sultân ve Bâkî'ye ait örnek beyitlerde de sevgili ve altın arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Mihr ü meh fânûslardır sîm ü zerden gûyâ

Ol mehin âyine-i hüsnünde seyr etdim benim

Âdile Sultân G. 115/4

Dem-â-dem sîm ü zer micmer kılur ol turraya hem-ser

Duhân-ı 'ud u 'anberden kemend-i zülf-i müşg-âsâ

Bâkî K. 27/8

2.1.2.2.9. Şiir (söz)

Dîvân şiirinde, şâirler zaman zaman şâir ve şiir üzerine değerlendirmelerde bulunur; bu değerlendirmelerde başkalarının şiirleriyle kendi şiirlerini kıyaslar, kendi şiirini ve şâirliğini överler.

Şiirin altın ile ilişkisine gelince; şâir kıyaslama yaparken, kendi şiirini altın, yakut, la'l gibi değerli madenlere; diğer şâirlerin şiirlerini ise gümüş, bakır, demir gibi kıymet bakımından daha düşük olan madenlere benzetir. Şiir için "söz, eş'âr, eser, elfâz, suhân, aklâm, nükte" gibi tabirler kullanılır. "Söz" kelimesi şiiri karşılamakla birlikte, bazı beyitlerde "sevgilinin ağzından çıkan sözler"i de karşılamaktadır. Her ikisinin de altına teşbih edilmesi, kıymet açısından dır.

Behiştî, şiirini, başka şiirlerle kıyaslamak isteyenlere, mânâyâ bakmalarını söyler. Nasıl ki bakıra sikke vurmakla bakırın altın olması imkansız ise, mânâdan ve derinlikten yoksun şiirlerin de dış görünüşleriyle değerli olamayacağını belirtir. Şiirini altın, diğer şiirleri bakır veya kötü cevher olarak nitelendiren şâir, şiirde önemli olanın "öz" olduğunu ifade eder. Rûhî

de benzer ifadeler kullanarak, kasidenin fahriye bölümünde şiirini överken, kendi şiirini altına, diğer şâirlerinkini ise bakıra benzetir. Şayet bakır altın kadar kıymetli olsaydı, başkalarının şiiri de onun şiiriyle aynı mertebede olurdu:

Te'dib-i bed-güherlere sa'y itme bî-kıyâs

Kâbil midür ki darb ile altın ola nuhâs

Behiştî G. 212/2

Yazsam altunile bir nükte ser-encâmumdan

Dökilen nokta şerâre olur aklâmumdan

Behiştî G. 380/1

Sözümle olsa berâber olurdu gayr sözi

Eger zemânede zer mertebe bulaydı nühâs

Rûhî K. s.91

Bâkî, şiirlerinin gittikçe parlayan saf altın gibi her geçen gün güzelleştiğini söylerken; bunu "kibrit-i ahmer" olarak düşündüğü elindeki kaleme bağlamaktadır. Şâir, simyâ ilminde toprağı altına dönüştürmede müessir bir madde olduğu düşünülen kibrit-i ahmeri, kalemine benzeterek bununla sıradan sözleri altına dönüştürdüğünü belirtmiştir. Karamanlı Aynî de benzer bir ifâdeyle kendisini, bakıra benzeyen sözleri altına dönüştüren kimyâ gibi düşünür:

Zer-i hâlis gibi rengîn olup gitmekde eş'ârun

Elünde hâme ey Bâkî meger kibrit-i ahmerdür

Bâkî G. 50/5

Bu gün 'âlemde 'Aynî kimiyâdur

Zer-i Ca 'fer olur yanında her mis

K. Aynî G. 215/7

17. yüzyıl şâirlerinden Vecdî'ye göre kaleminden dökülenler hâlis altın, diğer şâirlerin şiiri ise değeri düşük gümüş gibidir. Bunun anlaşılması için şiirin de tıpkı altın gibi mihek taşına vurulması gerekir. Nefî'ye ait örnek beyitte de şiir ve altın arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Vecdî mihek-i 'arza ur ibrîz-i kelâmun
Hâlis zer ile nekre-i magşûş görünsün

Vecdî G. 48/5

Bikr-i ma'nâ dahi bir tab'a görünmez ne kadar
Etse eşk ü ruh-ı endîşesi arz-ı zer ü sîm

Nefî K. 8/17

Nâbî, Dîvânının "Sebeb-i Te'lif" bölümünde şiirlerinin özelliklerini ve şiir hakkındaki düşüncelerini anlatırken, bazı şiirlerinin tamamlanmadığını, bazılarının ise kâmil şiir olduğunu söyler. Bu tür şiirlerinin de hoş karşılanması gerektiğini belirtirken haklılığını da şu sözlerle desteklemeye çalışır: "Nasıl ki kuyumcuya gelen altın ve gümüşlerin hepsi tam ayar olmayıp bir kısmı bozuk çıkıyorsa; benim yazdığım şiirlerin de hepsi mükemmel ve olgun şiir değildir."

Her kaçan gelse şumâra kîse kîse sîm ü zer

Ba'zu kâmil ba'zı nâkîsdur degüldür cümle tâm Nâbî Gazeliyyât 17

Nedîm'in doldurma gazellerle dîvân tertip etme düşüncesinde olmadığını aşağıdaki sözlerinden anlıyoruz.⁴⁵ O, şiirini överken; sözün altın gibi sayılı, mücevher gibi tartılı olması; bu yüzden sözün az ve ağır söylenmesi gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu benzetme her ikisinin de kıymetli ve az bulunması sebebiyledir.

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sūhan

Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek

Nedîm G. 57/6

Şeyh Gâlîb de şiirini överken, altınla münasebet kurar. Ona göre, kaleminin dilinin ucunda öyle bir feyz var ki, ondan altın oluk gibi zembere sızmaktadır. Şâir, mürekkebi zembere, kalemini de altın oluğa benzetir.

⁴⁵ Hasibe Mazıoğlu, a.g.e, s.65

Burada altın oluktan dökülenlerin şâirin sözleri, yani şiiri olduğunu söyleyebiliriz:

Bir feyz var ki şakk-ı zebânında hâmemim
Zemzem teraşşuh etmede zer nâvdân gibi ⁴⁶ Şeyh Gâlib K 13/3

Şâirler söz ile altın arasında benzerlik kurarken sadece kendi şiirlerinden bahsetmezler. Zaman zaman methettikleri bir pâdişâhın veya sevgilinin sözlerini de altına benzetirler. Sevgiliye ait tüm unsurlar güzel olduğu gibi, onun ağzından dökülen sözler de keseden dökülen altın kadar değerlidir. Söz ile altın arasında kıymet ilişkisi kurulurken, sevgilinin ağzıyla hokka arasında da şekil benzerliği söz konusu edilir. Mühürlenmiş kırmızı hokka açılınca içinden altın çıkar, yani sevgili söz söylemeye başlayınca inci cevher saçır. Bu hayâl, inci ve mücevherat satan dükkânı da anımsatır⁴⁷:

Hokka-i yâkûttan mühr açtığıınca zer saçır
Ya'ni dilber söze gelse dürr ü gevherler saçır Şeyhî K. 20/1

2.1.2.2.10. Güneş

Güneşin altına benzetilmesi birçok sebebe dayanır: Başta, renginin sarı oluşu, parlaklığı, yuvarlaklığı, ışınlarının saçılması gibi şekil unsurları güneşle altın arasında kurulan ilginin temelini oluşturur. Gökyüzünde görkemli görünüşüyle canlılar için ısı, ışık gibi hayatî önem arz eden işlevlerinin bulunması onun kıymet yönüyle ele alınmasına vesile olur. Zira altın da insanlar açısından önemli geçim kaynağı olması hasebiyle el üstünde tutulan bir unsurdur. Bu yüzden her ikisi arasında değer ifade etmeleri yönüyle bir takım benzetmeler kurulur. Güneşin ışınları, altın zincire, sırmaya,

⁴⁶ Altın-Şiir için bkz. Mesîhî, Kt. 2/9; Nâbî, M. 9/15; Ş.İ. Es'âd, G. 169/5; Nedîm, Kt. 9/9; Şeyh Gâlib, Tr. 16/4; Meşhûrî, K. 2/9

⁴⁷ Turgut Karacan, Şeyhî, Yaşamı, Yapıtları, Kimi Şiirlerinin Açıklamaları, Samsun, 1999 s.112

altın ipliğe, tuğa teşbih edilir. Eski kimyada güneşin simgesinin altın olması da şâirler için teşbih sebeplerinden biri olur. Bunun yanında her ikisinin de renk bakımından sarı ve şekil yönüyle yuvarlak oluşları ayrı bir benzerlik sebebidir. Şiirlerde altın, güneşin sıfatı olur ve güneş “altın kabag, zer-i hurşîd, altunlu çenber, zer-i mihr, hurşîd-i zer-efşan, altun tabak, altun elek “ tamlamaları şeklinde ifade edilir.

Güneşin bunun dışında zengin bir çağrışım dünyasının olması dîvân şâirleri için önemli bir ilham kaynağı olmuş; şâirler hemen her yüzyılda güneşle altın arasında çeşitli teşbih, mecâz ve sembollere dayanarak benzetmeler kurmuşlardır.

Güneş, diğer gezegenlerden ve yıldızlardan daha parlak olduğu için dîvân edebiyatında gökyüzü sultânı olarak kabul edilir.⁴⁸ Güneşin gökyüzüne yükselişi tasvir edilirken, sabah bir ülke, güneş de o ülkenin sultânı olarak düşünülmüş. Beyitte, *pîrûze tabaklar* ile gökyüzü, *zer ü gevher* ile güneşin ışınları kastedilir. Pâdişâhların tahta çıkınca halka bağışta bulunmaları, altın ve gümüş para saçması ile güneşin ortalığı aydınlatması ve ışık saçması arasında bir benzerlik kurulmuştur. Altın ve güneş ışınları arasında bir de parlaklık ve kıymet yönüyle de benzerlik vardır. Ahmet Paşa, “güneş” redifli kasidesinde, güneşin doğuşu, yükselişi ve batışını tasvir ederken, bir çok beytinde güneş ile altın arasında bu tür teşbihler yapmıştır.

Mesned-i sultân-ı subh oldu serîr-i âsumân

Saçdı pirûze tabaklardan zer ü gevher güneş Ahmet Paşa K. 19/2

Dünya bir saraya, güneş de o sarayın sultânı veya köhne sarayın kubbesi olarak düşünülür. Zenginliği ve altın saçmasıyla bilinen sultân ile güneş arasında da böyle bir çağrışım söz konusudur:

⁴⁸ Turgut Karabey, Ahmet Paşa, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eseri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Atatürk Ü. Yay., Erzurum, 1991, s. 12

Dâmen-i çarha bir altun tûp salmış gün degül

Himmeti kasrında ikbâli iderken seyr-i tâm Rûhî K. s.146

Güneşin doğuşu ve seher vakti altın ve gümüşe teşbih edilir. Felek her sabah sevgilinin eşiğine altın ve gümüş döker. Altından kasıt sabah doğan güneş, gümüşten kasıt ise seher vaktinin berraklığıdır. Hayâlî'ye ait beyitte de benzer kullanımlar söz konusudur:

Her subh sîm ü zer döker eflâk işigüne

Oldur ki mihr zer gibidir sîm-sâ seher Necâtî Beg K.9/37

Pâdişâhım tapına nesl-i melektir dediler

Hüsnünün âyine-dârını felektir dediler

Şâdiliğin düğününün elemege ununu

Meh gümüş tekne güneş altun elektir dediler Hayâlî Kt. 16

Aşağıdaki beyitte, kimya ilmine, bakırın altın haline dönüştürülmesine işaret edilmiş; sevgilinin eşiğinin tozu iksir şeklinde düşünülerek, bakırın bu tozla karıştırılıp altına dönüştürülmesi olayına değinilmiştir. Beyitte güneş altın; ay da bakıra teşbih edilir; söz konusu benzerlik şekil ve renk itibariyledir. Ayrıca burada altının diğer madenlerden farkının ortaya çıkması için, mihek taşına sürülmesi anlamı da çıkarılabilir. Zira sevgilinin eşiğinin tozu aynı zamanda mihek taşı olarak da şiirlerde geçmektedir:

İşigi tozu ne iksîr olur ki şems ü kamer

Yüzini sürmeyecek altun adı bakır olur Necâtî Beg G. 169/3

Güneş ışınlarının oluşturduğu renk cümbüşüne işaret edilerek, bu durum "zer-feşânlık, zer ü gevher saçmak, cevâhir dökmek" gibi tabirlerle ifade edilir. Güneş her sabah dönen zümrüt renkli sahne üzerine altın tabaktan cevher saçmaktadır. Necâtî Beg de güneş ışınlarının yere değmesini, hüsn-i talil yoluyla sevgilinin ayağına altın saçmak olarak

düşünür; ona göre güneş, sevgilinin dergahına intisâp etmek için ayağına gider:

Her seher sahn-ı zümürrüd-gün-ı gerdûn üstine
Âfitâb altun tabakdan tâ ola gevher-feşân Bâkî K. 23/34

Gün zer döküp yoluna sürer yüz işigüne
Diler ki ide der-geh-i 'ulyâna intisâb Necâtî Beg K. 3/29

Soyut bir kavram olan *kudret* karargâha, *gök* büyük bir çadıra, ay gümüştan yapılmış orta direğe, ve *güneş ışınları* da altın ipliğe yani sırmalı ipliğe benzetilmiştir:

Kadrin ordusunda gök bir sâye-bândır kim ana
Ser-mâd-ı sîmdir mâh ü tînâb-ı zer güneş Ahmet Paşa K. 19/25

Aşağıdaki beyitte güneş, Yusûf ve Züleyha hikayesine telmihte bulunularak anlatılmıştır. Gökyüzünün Mısır olarak düşünüldüğü beyitte, güneş o ülkenin sultânı (Yusuf) veya elinde altın gibi bir portakal tutan Züleyha şeklinde tasvir edilmiştir. Burada güneşin portakal şeklinde ve altın gibi sarı olması "zer" ile bir arada tasavvur edilmesine vesile olmuştur:

Yâ felek Mısırında sultân oldu bin Yûsuf-cemâl
Yâ Züleyhâdır tutar nârenc-i zer-peyker güneş Ahmet Paşa K. 19/6

Aşağıdaki beyitler altın ile güneş arasında kurulan şekil ve renk benzerliğinin 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir:

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş Usûlî K. 2/6

Buyurdu safha-i sîm-âb-ı sîmâya debîr-i çarh

İdüp nîlî tabakda hall-i zer-menşûr ide inşâ Âşık Çelebî K. 1/4

Türbe-i pâkin imâret kılmaga Şehzâdenin

Sîm ü zerden iki hışt olsun meh ile âfitâb Hayâlî Trc. 1/5-4 (s. 76)

Bu lâciverdî kâsede her subh mihr altun ezer

Vasf-ı cemâlin yazmağa cânâ gerekdir hall-i zer Ş.İ. Yahyâ G. 49/1

Zer-i hurşîdini mîzân ile sarf eyler çarh

Nice yanında anun bahşîşi meydâna gelir⁴⁹ Nedîm K. 16/30

2.1.2.2.11. Ay

Ay ve altın arasındaki benzerlik, şekil bakımından yuvarlaklık ve renk yönüyle sarı olmalarıdır. Ayın gökyüzünde altın gibi parlaması, yarım ayın külçe şeklinde düşünülmesi, bayramın gelişinin aya bakılarak tespit edilmesi, vesilesiyle şiirlerde ay ve altın bir arada düşünülür.

Eskiden ramazan ve ramazan bayramı hilâlin görünmesiyle bilinir ve bu durum sevinçli bir haber olarak karşılanır. Ramazan ayının bitmesiyle halk, bayramda eğlenir, yer içer ve ziyaretlerde bulunur. Ayrıca ramazanda ihtiyacı olanlara da aynî veya nakdî yardımda bulunur. Bu sebeplerden ötürü ay ile altın paranın bir arada sık sık kullanıldığı görülmektedir:

⁴⁹ Altın-güneş için ayrıca bkz. Ahmet Paşa, K. 16/27, 11/35, 11/88, 19/4, 19/5, 19/8, 19/10, 19/21, 19/24, 19/35, G. 170/2, G. 209/4; Necâtî Beg, K. 3/22, K. 9/33, K.14/19; G. 493/5; Vasfî, K. 1/29; Usûlî, K. 2/3; İshâk, K. 5/14; Hayâlî G. 116/4; Behîştî, G. 73/1, 74/1; Bâkî, K. 23/5, G. 183/5, 236/6; Rûhî, G. 578/5, 582/3, 986/1; ; Nef'î, K. 6/17, K. 18/14, 30/12; Şeyhülislâm Yahyâ, K. 5/1; Nâilî, G. 269/4, İlahî, 12, s.153; Nâbî G. 45/2, 346/6, 685/1 M. 3/18; Nedîm, K. 2/10; Şeyh Gâlib, K. 22/6, M. 2/12

Altınla gökyüzünde “dal” harfi yazılması ramazanın bittiğine delil olur: Gökyüzü zeberced taşına teşbih edilirken; hilâl, “dal” harfine benzetilir. Ayın hilâl şeklinde görülmesi “dal” harfi şeklinde tasavvur edilmiş. Bu harfle hem hilâlin şekli hem de “delil” kelimesi kastedilmiştir. Zira hilâl, ramazanın bittiğine ve bayramın gelişine bir delildir:

Zer ile levh-i zebercedde yazıldı bir lâm

Ramazanun otuz olduğına tâ kim ola dâl Necâtî Beg K.16/2

Hilâlin altın kaleme benzetilmesi, ucunun sivri olması ve sert maddelerin üzerine yazı yazılması sebebiyledir. Bu yönüyle divit ile bir arada kullanılır.

Şâh dîvânına tâs olmadı ise çarh-ı felek

Ne için zerle kenârına nişân yazdı hilâl Necâtî Beg K.16/9

Çevresindeki hale, duman, ve mum ışıklarıyla, ay, altın dolu bir otağa benzetilir. Halenin ortasındaki parlak ayı seyreden felek, kalbur ile altın bulduğunu zanneder. Diğer örnek beyitte her ay başında gökyüzünde görülen hilâl, altın külçeye benzetilir.⁵⁰

Şu'le-i şeb-i şem'-efrûz üzre gûyâ ol duhân

Bir siyâh otagadur altunla dutmuşlar hemân Rûhî G. 840/1

Her ay başında kef-i dūr-feşân-ı ihsânı

Virür sipihre bir altun sebîke sanma hilâl Rûhî Kaside, s.125

⁵⁰ Altın-ay için bkz. Hayâlî, G. 371/5; Bâkî, K. 5/23; Rûhî, K. s. 102, s. 88; Ş.İ. Yahyâ, Sakinâme, s. 15; Nâbî, G. 825/3; Şeyh Gâlib, K. 11/28

2.1.2.2.12. Yaprak

Yaprak ve altın arasındaki teşbihlerde söz konusu olan sonbahar yapraklarıdır. Bu mevsimde sararmış yaprakların dökülüşü, rengi, şekli ve saçılması altınla bir arada tasavvur edilmelerine vesile olur. Bu benzetmeler, kimi zaman güz mevsiminin tasviri yapılırken, kimi zaman da birinin cömertliği veya ihsanından bahsedilirken söz konusu edilir:

Şiirlerde tasviri kuvvetli olan Bâkî, baştan başa bağın yollarına dökülmüş sarı yaprakları pâdişâhın sofrasına konmuş altın tepsi şeklinde düşünür. Örnek olarak verilen diğer beyitlerde de yaprak ile altın arasında şekil ve renk yönüyle benzerlik kurulmuştur:

Reh-güzâr-ı bâga ser-tâ-pâ dökülmüş berg-i zer
Sandum altın tebsiler konmuş simât-ı husrevân Bâkî K. 22, s.56

Cûdun bahârı şöyle dür-efşânlık etti kim
Bezm-i hazânda sebzeyle zer saçtı berg ü bâr Ahmet Paşa K. 33/27

Çün bâd-ı ecel aldı harcanmadıgun emvâl
Yâ berg-i hazândur yâ zer toplu hazâ'indür Behiştî G. 150/2

2.1.2.2.13. Çiçekler

Çiçeklerin altınla münasebeti, saçılma ve şekil benzerliğidir. Rüzgârın etkisiyle çiçeklerdeki yapraklarının dökülmesi altın gibi saçılmayı çağırıştırır. Altının yanında, gümüş, la'l, inci, gibi değerli maden ve taşlar da bu tabloda yerini alır. Şâirler, bu benzetmeleri daha çok teşhis sanatına başvurarak şiirlerine yansıtırlar. Rüzgâr cömert eliyle altın, gümüş ve inciler saçır. Çiçekler ile altın saçmak arasında benzerlik kurulurken çoğunlukla çiçek ismi

verilmeden genel olarak bahsedilir. Ancak bazı beyitlerde dolaylı yoldan nergis, yasemin ve diğer bazı çiçeklerin özellikleri verilerek çağrıştırılır:

Çiçekler, ilk baharın şâhına “hoş geldin” merasimi düzenlerken, bir çok altın ile gümüş saçarlar. Diğer örnek beyitlerde çiçekler ve altın arasında saçılma ve şekil yönüyle benzetmeler söz konusudur.⁵¹

Şükûfe nisâr eyleyüp sîm ile zer
Şeh-i nev-bahâra didi hayr-makdem Rûhî K., s.138

Kef-i sehâb ile saçar nesîm ferrâş
Zemîni pür-zer ü sîm eylemeğe dürr-i le'âl Şeyhî K. 3/31

Kîse-i gonca nice pür-zer ise feyzinden
Kâse-i lâlede bî-şebnem olurdu pür-sîm Nefî K 8/37

Belki külhanda gûsâyîş bulup eshâr-ı çemen
Sîm ü zerrîni olur reşk-i dükân-ı sarrâf Sâbit K. 37/5

2.1.2.2.13.1. Gül (gonca)

Dîvân şiirinde gül, en çok adı geçen çiçeklerden biridir. “Gül bizim klâsik şiirimizin önemli unsurları arasında yer alır. Ona bazen sıradan bir süsleme unsuru, bazen bir tezyinâtın temel elemanı, çok zaman bir benzetme unsuru, sık sık bir sembol veya alegori olarak rastlamak mümkündür.”⁵² Rengi, kokusu, şekli ve aşkın sembolü olmasının yanında ona yüklenen birçok değişik anlamlarla birlikte hem gerçek, hem de benzetme unsuru olarak şiirlerde sık sık geçmektedir. Şiirlerde “ la’l, dürr,

⁵¹ Atın-çiçek için bkz. Şeyhî, K. 14/36, 46/2, 180/6; Fuzûlî, 5/2; Bâkî, K. 22/14, 26/5; Sâbit K. 37/5

⁵² Tunca Kortantamer, “Gül Kasidesi”, Eski Türk Edebiyatı Makaleler, Akçağ Yay., Ankara, 1993, s. 413-435

yâkut” gibi birçok değerli taş ve madenler ile şekil, değer, ve parlaklık yönünden benzerlik kurulur. Bu benzetmelerden biri de gülün altın ile bir arada düşünülmesidir. Şâirlerin, ikisini birlikte ele almalarının sebebi, renk itibariyle kırmızı, şekil bakımından yuvarlak ve kıymetli olmaları yönüyledir.

Eskiden, kıymetli bir şeyi elde etmek isteyenler, karşılık olarak altın veya gümüş para saçarlardı. Sabah rüzgârı da sevgilinin zülfünün kokusunu almak için sevgiliyi bahçeye çekmek ister. Ona sunmak için de gül yapraklarını altın ve gümüş para gibi etrafa saçar. Gül yaprakları ile altın ve gümüş arasında saçılma, değer, şekil ve renk bakımından ilgi kurulur:

Zülfünün bir şemme bûyın almağ için bâd-ı subh

Berg-i gülden bâğda çok sîm ü zer harc eyledi Hayretî G. 467/3

Sevinçli, hayırlı bir haber alındığında, haberi getiren kişiye bahşiş verme âdeti de şiirlere yansımıştır. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin kokusunun müjdesini alan sabâ rüzgârı, bahşiş olarak, gül ve yaseminin yapraklarını verir. Gülün yaprakları altın yasemininki ise gümüş şeklinde düşünülür.

İrdi çün râiha-ı zülfün ile peyk-i nesîm

Müjde diyü semen ü gülde ne zer kodı ne sîm Mesîhî G. 165/1

Aşağıdaki beyitte gonca, altın kesesi şeklinde; gül ise o keseden çıkan altın para şeklinde hayâl edilmiştir. Goncanın açılıp gül haline dönüşmesi ile para kesesinin açılıp içinden altınların çıkması arasında renk, şekil ve kıymet ilişkisi söz konusudur. Diğer örnek beyitte ise gül, altının yanında “yâkut, pîrûze” gibi değerli taşlarla da benzerlik içinde ele alınır; baştan ayağa altın, yâkut ve mavi elmaslarla donanmış bir şekilde hayâl edilir:

Serv urur gögsine kef-desti tehi âşık misâl

Goncanun zer kîsesin açmakla kocar hâr gül Necâtî Beg K.15/38

Başdan ayağa zer ü yâkût ile pîrûzeden

Donanur diler kim ola şâhid-i bâzâr gül

Necâtî Beg K. 15/10

Serv-i revân diye nitelendirilen sevgilinin bağa geldiğini duyan güller, toplanıp, onu karşılamak ve ayağına altın dağıtmak için hazırlanırlar. Benzer çağrışımları Şeyhî ve Necâtî Bey'e ait verilen örneklerde de bulmak mümkündür:

Âzm-i bâğ eylemiş ol serv-i revân ey güller

Zer nisâr edegelin cümle yığılın derilin

Fûzûlî G. 159/2

Sebzede salınsa servi ol büt-i lâle-ruhun

Gül tabaklar pür kılıp üstüne la'l ü zer saçar

Şeyhî K 20/4

Payuna isâr için ey serv-i bag-ı saltanat

Eylemiş lâ'lin tabaklar üzre zer ihzâr gül

Necâtî Beg K. 15/26

Çimenin gül yapraklarını altın ve gümüş misali, gül bahçesine gezenlerin ayağına saçıp dağıtması tasvirini birçok şiirde görmek mümkündür. Aşağıdaki örnek beyitlerde buna benzer ifadeler söz konusudur:

Bâkî bu demde seyr-i gül-istân idenlerün

Ayagina çemen zer ü gevher ider nisâr

Bâkî G.180/7

Bâgbân-ı çemen-i lutfı dimez sayf u şitâ

Sîm ü zerden sunar ahabâba gül-i surh u sefid

Rûhî K. s.85

Berg-i zer-i pür-nakışla gülşende vezândır

Gûya ki sabâ gâşiye berdûş-ı hâzandır⁵³

Ş.İ. Yahyâ G.84/1

⁵³ Altın ve gül için ayrıca bkz.; Ahmet Paşa, Trc. 2/9, 3/6; Necâtî Beg, K. 15/3, 15/24, 15/27; Vasfî, K. 1/9; Fûzûlî K. 9/26; Hayâlî, K. 12/2, G.115/2;

2.1.2.2.13.2. Nergis

Nergis, sarı çiçekli, yeşil göbekli bir cins güzel çiçek⁵⁴, nergisgillerden çiçekleri ayrı veya bir köksap üzerinde şemsiye vaziyetinde bulunan ve beyaz, sarı nevileri de olan bir süs çiçeği⁵⁵, zerrin-kadeh olarak da bilinen, mecazen güzelin gözü⁵⁶ anlamına da gelen çiçek demektir.

Beyaz renkli, ortasında sarı bir göbeğin oluşu; yani çiçek kısmında hem beyaz hem de sarı rengin bulunuşu; ya da kiminin sarı kiminin beyaz oluşu, nergisin birçok beyitte gümüş ve altınla münasebet kurulmasına sebep olmuştur.

Ahmet Paşa nergisteki renkleri, dalları, çarşı içinde altın ve gümüşle süslenmiş bir sarraf dükkânı gibi düşünür.

Çâr-sû-yi bağ içinde şâh-ı nergis gûyiyâ

Sim ü zerden zeyn olunmuş sayrafi dükkânıdır Ahmet Paşa K 15/16

Bâkî ile Nedîm "Nergisler, evrâk-ı gülistânı zer-efşân eylesün" dedikleri aşağıdaki beyitlerinde nergisin ortasındaki sarı çiçeğini düşünmüşlerdir. Ayrıca, beyitlerdeki "zer-efşân eylemek" ifadesinden çiçeklerin yapraklarını dökmesiyle altın dağıtmak, saçmak düşüncesine değinildiğini de çıkarabiliriz. Bu ifadede aynı zamanda gülistânın süslenmesi ve eskiden kâğıtların kenarlarına yapılan süslemelere gönderme yapıldığı⁵⁷ da düşünülebilir:

Metâ'-ı ma'rifet geldi revâcın bulduğu demler

Zer-efşân eylesün nergisler evrâk-ı gül-istânı Bâkî K. 5/5

⁵⁴ Şemsettin Sâmî, a.g.e., Nergis mad.

⁵⁵ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996

⁵⁶ Mullim Nâcî, Lügât-ı Nâcî, Nergis mad.

⁵⁷ Yavuz Bayram, Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri, c.II, Ondokuz Mayıs Ü., SBE. (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2001, s. 638

Metâ'-ı ma'rifet geldi revâcın bulduğu demler

Zer-efşân eylesin nergisler evrâk-ı gülistânı⁵⁸

Nedîm K. 23/21

2.1.2.2.13.3. Lâle

Çeşitli renklerde bulunan bir çiçek olan lâle; altın ile bir arada kullanılabildiği sarı veya kırmızı renkte olanıdır. Renk yönüyle daha çok kırmızı lâlenin şekil benzerliği de dikkate alınarak altın ile münasebetine işaret edildiği görülmektedir.

Ahmet Paşa, aşağıdaki beytinde nergisle lâle arasındaki renk benzerliğinden de faydalanarak, ikisini de renk yönüyle altınla bir arada kullanmıştır. Ş. İ. Yahyâ'ya ait örnekte de lâle ve nergis şekil ve renk münâsebeti söz konusudur:

Nergisi gör kâse-i zerle yazılmış lâle-veş

Himmetinde kîsesi uş sîm ile zerden dolar

Ahmet Paşa K. 108/6

Aksa cûy-i keremi sû-yi sebîl-i bâga

Sîm ü zer maşrabalar ola ana her lâle

Ş.İ. Es'âd K. 12/31

2.1.2.2.13.4. Zambak

Zambak, soğanlı, uzun saplı, büyük ve güzel kokulu⁵⁹, çiçekleri beyaz, bazen sarı, kırmızı ve pembe⁶⁰ bir süs bitkisidir. Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitte zambak, tepesine bir sürü altın telli tüyler takınmış olarak tasvir edilir. Burada

⁵⁸ Altın-nergis için ayrıca bkz: Necâtî Beg K.1/28, G. 320/3; Ahmet Paşa, G. 28/6, G. 83/1; Mesîhî, K. 10/9; Fuzûlî, G. 150/3; Hayâlî, 628/4; Bâkî K. 18/23, Ş.İ. Yahyâ, G. 203/3 G. 31/5; Şeyhülislâm Yahyâ G. 92/4

⁵⁹ Şemsettin Sâmî, a.g.e., zambak mad.

⁶⁰ Yavuz Bayram, a.g.e., s. 778

zambak, şekli ve içersindeki sarı tüyler ile “tuğ”a benzetilmiştir. Bu bakımdan komutan olarak düşünülmüştür. Altın ile zambağın çiçekleri arasındaki benzerlik renk itibariyledir:

Farkına bir nice per takınur altun tellü

Hayl-i ezhâra meger zambak olupdur ser-dâr Bâkî K. 18/6

2.1.2.2.14. Diğer Madenler

Altının geçtiği hemen hemen tüm beyitlerde altının kıymetinden bahsedilirken, bazı beyitlerde altın, demirle kıyaslanıp mecaz yoluyla demirin daha üstün olduğu söylenmektedir. Nâbî'ye ait aşağıdaki beyitte demirin öneminden bahsedilir. Söz konusu demir Ferhat'ın dağları deldiği balyozdur. Aşk ehli olanlara bu demir, altın ve gümüşten daha değerlidir. Ayrıca mahzen, içinin inci, altın ve cevherle dolu elmasıyla övünürken, demir kilidin korumasına muhtaçtır. Bunun yanında insanların, mükemmeli görüp kıymet bakımından daha düşük olan şeylere hakâret etmesi ele alınırken yine altın ve demir karşılaştırılır.

Bir âhen iken şöhreti gâlib zer ü sîme

'Aşk ehline yâr olmag ile tîşe-i Ferhâd

Nâbî G. 49/8

Dürr ü zer ü güherle iken fahrî mahzenün

Muhtacdur himâyesine kufî-ı âhenün

Nâbî G. 442/1

Görüp a'lâyı ednâyâ hakâretle nigâh itme

Ne kâdir itmege zer mevki'inde itdüğün âhen

Nâbî G. 558/6

Bir demir parçasını zorla altın veya gümüş haline getirmek nasıl imkansız ise, Allah vergisi olan isti'dat ve kabiliyeti de zorla elde etmeye imkan yoktur; onu verse ancak Tanrı verir:

Sîm ü zer eylemez âheni zûr-i bâzâ

Devlet-i dâd-ı Hudâ sa'y ile tahsil olmaz⁶¹

Bursalı İsmail Belîğ

Nâbî, "Bizim hamurumuz safa kimyasından terkip edilmiştir. (Bununla) eksik tabiatlı bakırı saf altın eyleriz" derken, Meşhûrî, altın, gümüş ve bakır gibi maddelerin iyisi ve kötüsünün kuyumcуда ortaya çıkacağını belirtir:

Mis-tıynetân-ı naksı zer-i hâlis eylerüz

Terkîb-i kîmyâ-yı safâdur hamîrümüz

Nâbî G. 255/4

Nerede bir yere gelse kes-i nâkıs seçilir

Nice kim pûte-i zergerde zer ü sîm ü nuhâs

Meşhûrî B 24

2.1.2.2.15. İş (değer, çalışma)

Şiirlerde, kimyagerlerin topraktan ve bakırdan altın elde etmelerine temas edilerek, onların yaptıkları işin büyüklüğü ve değeri altın olarak düşünülür. Bunun yanında "İşini altın etmek" ifadesi, isteklerinin gerçekleşmesi veya işlerin yolunda gitmesi anlamlarını da ihtiva eder:

Necâtî'ye göre güneş ve ay, (sevgilinin) dergâhının toprağına yüzünü ve alnını sürmekle işini altın eylemiştir. Nâbî, "Altın oluğun (Kâbe damına konulan oluk) altında dua edelim (de) Mevlâ iki dünyada işimizi altın eylesin." İfadesini kullanır. Diğer örnek beyitlerde görüleceği üzere, "işini altın eylemek" temennilerin kabûlü veya işlerin yürümesi manâlarını karşılamaktadır:

İşin altın eylemiştir âfitâb ü mâhtâb

Hâk-i dergâhına sürmelikle ruhsâr ü cebin

Necâtî Beg K. 20/41

⁶¹ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 377

İşümüz eylesün altun dü cihânda Mevlâ
Nâvdân-ı zerün altında du'â eyleyelüm

Nâbî G. 538/2

Ana her kim döşenür müflis olur
İşi altun olacakken mis olur⁶²

Hayriyye 654

2.1.2.2.16. Giyim-Kuşam

Altın, elbiselerin işlenmesinde, kemer, külah ve düğme gibi giyim kuşamla ilgili unsurların yapımında kullanıldığı görülür.

2.1.2.2.16.1. Elbise

İncelediğimiz şiirlerde, giyim kuşamla ilgili olarak adı geçen eşyalar arasında *libâs*, *kabâ*, *rikâb*, *hil'at*, *câme*, *serâse*, *dâmen* yer alır. Altınla işlenmiş olmaları yönüyle değer ifade ederler:

Çıkarup yine altunlu libâsı
Gedâ-veş egnine almış palâsı

Usûlî Yenice Şhr. 54, s.47

Sarı altunlu serâselerle kim görse seni
Sanır ey meh çeşme-i hurşîde girdi bir melek

Hayâlî G. 265/4

Libâs-ı zer şu kadar eyledün 'atâ halka
Ki kimse kalmadı nev'-i beşerde müflis u 'ûr

Rûhî K. s.95

⁶² Altın-İş, değer için bkz: Necâtî Beg G. 61/1, 87/6, 277/4, Kt. 33/2; Usûlî, Yenice Şhr. 195, s. 55; K. Râgıb Paşa, G. 27/4

Şol sîm-ten ki salına zerrîn kabâ ile

Hâşâ ki merhabâ ide ehl-i abâ ile

İshâk G. 270/1

Câme-i zerle olup cilve-nümâ

Yanma yaldızlı buhurdan-âsâ⁶³

Hayriyye 698

2.1.2.2.16.2. Kemer

Güzellik unsurlarından olan bel, dar ve ince oluşu; kemerle sıkılığı veya çevrelenmesi yönleriyle uyandırmış olduğu birtakım hayâllerle ele alınır. Âşığın hasretten sararmış kolları ile altın kemer arasında renk ve şekil münasebeti kurulur. Bunun yanında sevgilisinden ayrı kalan âşığın beli de, çektiği ayrılık ıstırabından dolayı incelir. Fakat âşık, ıstırap çekmekten ve belinin incelmesinden şikayetçi değildir. Ayrıca âşığın, çektiği acıdan dolayı bedeninin altın gibi sararması da söz konusudur. Kemer, “zerrîn kemer, altın kemer, zer kemer,” gibi değişik şekillerde söylenir:

Sen mû-miyân u sîm-bedenden cüdâ benüm

Kıldı felek belümi bu gün zer kemer dirîğ

Hayretî Trc. 2/3/3

Bel, kucaklama ve sarılma yeri olarak düşünülür. Âşığın, sevgilinin belini çok istediği halde saramaması, bunun yanında kemerin istediği zaman sevgilinin beline sarılması ve onu kucaklaması âşığın şikayet sebebi olmuştur. Bundan dolayı, âşık, kemeri zâlim, küstah olarak itham etmiş, her zaman kıskanmış ve onun yerinde olmayı istemiştir:

Kemer kocar belini âsitin öper elini

Bu sim ü zerdin eden anları meger güstâh

Ahmet Paşa G. 27/2

⁶³ Altın-elbise için ayrıca bkz.: Hayâlî G. 325/1, Rûhî, s. 246; Nef'î, K. 46/45; Nâblî, Tr. 68/8, Kt. 52; Sâbit, K. 7/32.

N'ola ger kocsa miyânın kemer-i zer güstâh

Getirip çokları ortaya zer eyler güstâh

Fuzûlî G. 59/1

Nedîm, Sa'd-âbâd'a gitme isteğini anlatırken, sürmeli gözlü, güzel yüzlü, altın kemerli ve beli hançerli bir güzeli tasvir eder:⁶⁴

Sürmeli gözlü güzel yüzlü gazâlân anda

Zer kemerli beli hançerli cûvânân anda

Bâ-husûs aradığım serv-i hırâmân anda

Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda

Nedîm Msm. 36/2

2.1.2.2.16.3. Başlık (Tâkiye, külâh, tâc)

Kuloğlu, yeniçerilerden herhangi birinin ocaklarda babaları gibi askerlik eden oğulları hakkında kullanılan bir tabirdir⁶⁵. Üsküf ise ucu bükülmüş, kırmızı yünden örülen takyedir⁶⁶. Güneş, rengi ve parlaklığı sebebiyle altın üsküflü kuloğluna benzetilmektedir. Güneşin batışının ele alındığı şiirde, doğup batışı arasındaki hareketleri dolayısıyla kararsız olarak nitelendirilmekte, ışıkları her tarafa ulaştığı için herkesin evini aydınlattığı belirtilmektedir. "Gökyüzünün hisara benzetildiği örnekte, güneşin kabahatinden dolayı ağa tarafından hapsedildiği belirtilmektedir"⁶⁷:

Altun üsküflü kul oğlu güzeliyken hûrşîd

Gör ne etdi ana hercâyilik ey mâh-likâ

Hânenin her kişinin eylediğiçün Rûşen

Hışın edip anı hisar-ı feleke attı ağa

Hayâlî Kt. 7

⁶⁴ Altın-kemer için bkz. K. Aynî, G. 366/6; Ahmet Paşa G. 2/11; Necâtî Beg G. 75/1, 610/6; İshâk, G. 33/5; Fuzûlî, K. 4/9; Hayâlî, G. 185/4; Bâkî K. 19/18; Rûhî, G. 970/3, 1002/4; Mezâkî, G. 332/2; Nedîm, K. 7/44, G. 35/2, Nâbî, Tr. 121/8, M. 4/7.

⁶⁵ M.Zeki Pakalın, a.g.e., c. II, s. 320.

⁶⁶ Şemsettin Sâmî, a.g.e., Üsküf mad.

⁶⁷ Cemal Kurnaz, a.g.e., s. 450

Meclisi süsleyen mumun alevi rengi dolayısıyla altın üsküfe benzetildiği beyitte şâir, mumun bu durumunu sevgiliye özentisi olarak düşünür:

Demeyinler bir beğ oğlu kuluna güç eyledi
Bana gücü altın üsküföyle sorguçu eyledi⁶⁸ Necâtî Beg G. 596/1

Başaya giyilen bir diğeri eşya olan tac, “zerrin tâc, tac-ı zer, zer efser” şeklinde geçer. Güneşin altından taca benzetildiği beyitte, gökyüzü zümrüt renkli bir taht olarak düşünölür:

Dîvân ider vakt-i seher nev-rûz-ı sultânî meger
Devrân ufukdan gösterür taht-ı zümüröd tâc-ı zer Bâkî G. 78/1

Aşağıdaki beyitte ise altın tac, soyut bir kavram olarak hayâl edilir: “Gönle kanaat yurdunun bahçesi Cem’in diyarıdır; kanaat kumaşının gonca (deseni) kıymetli taşlarla süslü altın bir tacdır”⁶⁹.

Dile iklim-i Cem’dir gülşen-i me’vâ-yı istiğna
Murassâ tac-ı zerdır gonca-i zîbâ-yı istiğnâ Leskofçalı Galip

2.1.2.2.16.4. Düğme

Giyimi tamamlayan unsurlardan biri olan düğme, altından yapılmış olması ve elbisenin üstünde parlaması yönüyle ele alınır:

Açıldı bunca muhkem kal'alar ey şûh-ı meh-pâre
Kemer bendin senin feth etmeğe olmaz mı bir çâre

⁶⁸ Altın-üsküf, tâc için bkz. Necâtî Beg G. 12/4; Hayâlî, 188/2; Behiştî, 239/2; Nâilî, K.10/34, G. 219/8; Nedîm, Kt. 6/9

⁶⁹ Metin Kayahan Özgöl, Leskofçalı Gâlib, Ank, 1987, s.46

Güşâd eyle aman ol düğme-i zerrîni bir pâre
Meserret vaktidir rûh-ı revânım gül açıl şâd ol Nedîm, Msm. 22/4

Zamân-ı devletinde hazret-i şâhenşehün gûyâ
Zemîn bir câme giydi tûgmesi zer rengi jengârî Nâbî Tr. 26/3

2.1.2.2.17. Sûs Eşyaları

Altın, bazı sûs eşyalarının yapımında kullanılması sebebiyle de şiirlerde geçmektedir. Sevgiliye ait her şey kıymetli olduğu için onun güzelliğine güzellik katan sûs eşyalarından söz edilirken özen gösterilir, kıymet bakımından en üstün olanlar tercih eldir. Bu nedenle yüzük, küpe, kemer, halhâl, tarak gibi sûs eşyalarından, genellikle altından yapılanı ön plâna çıkar. Sevgiliye ait bu eşyalar anlatılırken altınla bir arada zikredilmesinin sebebi her ikisinin de kıymetli olmalarıdır.

2.1.2.2.17.1. Kutâs

Kadın ve erkeklerin başlarına taktıkları sûs olan kutas Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sûr-nâmesi'nde geçmektedir:⁷⁰

Bir kılâdeyle bir kutâs-ı zerîn
Dahi dîbâ yapuk olara karîn (694)

⁷⁰ Mehmet Arslan, Türk Edebiyatında Sûrnâmeler, AKM Yay., Ankara, 1999, s. 398

2.1.2.2.17.2. Zincir

Boyuna süs amacıyla takılan zincir altından yapılmış olması bakımından şiirlerde geçer⁷¹. Altın zincirle genellikle güneş ışınları kastedilirken şekil ve renk benzerliği bu ilginin temelini oluşturur:

Sîne-bend ü licâm u zer-zencîr
Hep murassa' kamu cevâhir-gîr (692)

Hûrşîd esîr-i 'aşkun olupdur eşî"adan
Boynında tavk-ı şevk ile zencîr-i zer çeker Bâkî G. 163,/2

Bir beyitte ise zincir soyut bir kavram olan özgürlüğü temsil etmektedir. Gönül ehlinin teşhir etme vasıtası lütûftur. Hür olanların zinciri altın ve gümüşten olur:

Lutfdur ehl-i dilün vâsıta-i teshîri
Sîm ü zerden olur âzâdelerün zencîri Nâbî G. 852/1

2.1.2.2.17.3. Yüzük (nigîn, engüşteri, mühür, hatem),

Genellikle parmağa takılan yüzük kastedilmekle beraber "mühür" kelimesinden ötürü bazen hem yüzük hem de pâdişâhın mührü anlamına da gelebilecek şekilde kullanılmaktadır. Söz konusu yüzük altından yapıldığı için kıymet ifade etmektedir:

Tenin, gümüşe teşbih edildiği beyitte, yüzüğün yapımının altından olduğu belirtilmektedir. Aşağıda verilen diğer örnek beyitlerde de kıymeti bakımından altın yüzükler söz konusu edilmektedir:

⁷¹ A.g.e., s. 398

Bir hazîne sîme mâlikdür anuñün muttasıl
Her ser-engüşünde var zerden birer engüşteri Nâbî Tr. 30/28

Sînemün dâğı ile cism-i dü-tâ-yı zerdüm
Kıldı engüş-i belâda beni bir zer hâtem Bâkî, K. 19/47

Kızıl meyle şehâ altûn sâgar
Nigîn la'l gûyâ hâtem zer Şâhî, Mf. 16

Bu sarây-ı dil-küşâ bir hâtem-i zerdır meğer
Anda bu kasr-ı müşa'sa' gûyiyâ lâ'l-i nigîn Şeyh Gâlib T 37/4

2.1.2.2.17.4. Küpe (güşvâre, mengûş)

İnci, la'l, gibi değerli taşların yanında altından da yapılan küpeler, şiirlerde birtakım benzetme unsurlarıyla birlikte kullanılır:

Gevher-i sır-âb şeb-nem güş-vâr-ı zer varak
Sahn-ı bûstân oldu gûyâ çâr-sûy-ı zer-gerân Bâkî K. 22/13

Var ise bûsene sarkar senün ol zer mengûş
Ruhların üzre turup ey gül-i handân dîtrer Bâkî G. 137/5

2.1.2.2.17.5. Tarak

Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitte, aynanın elmastan, tarağın da altından yapıldığı söylenmektedir:

İdüp elmâsdan âyîne vü zerden şâne
Gösterür halka yine şîve-i duhter hâtem Bâkî K. 19/4

2.1.2.2.17.6. Halhâl

Halhâl, kadınların süs olarak bileklerine taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka veya ayak bileziğidir. Aşağıdaki beyitlerde altın halhâldan söz edilir ve halhâl, mecazlı bir söyleyişe başvurularak anlatılır. Pâdişâh, ihsan edip, dünyaya altın saçınca, karanlık, kirlî ayağına altın halhâl takınır:

Cihâna şöyle zer-efşânlık etti cûdun kim

Takındı zeng-i şeb ayağına zer halhâl

Ahmet Paşa K. 22/23

Âşık, halsiz ve zayıf düşünce, tâkâtsizlikten rengi sararır ve iki büklüm olur. Onun bu hali şekil ve renk itibariyle altın halhâla benzetilir:

İki bükdün bu ten-i zerd ü nizârum gûyıyâ

Murg-ı cân ayağına altunlu halhâl eyledin

Necâtî Beg G. 294/2

Nigîn-i baht u sivâr-ı sa'âdet elde degül

Ayakda kodı zamâne niteki zer halhâl

Bâkî K. 21/29

2.1.2.2.18. Altın-Savaş Aletleri

Savaş aletleri olan, mızrak, kılıç, hançer gibi unsurlar altından yapılmış olmaları yönüyle şiirlerde geçmektedir:

2.1.2.2.18.1. Mızrak (Nîze)

Mızrak teşbih unsuru olarak kullanılır ve altından olduğu belirtilir. Mum pervanesini gönlü yaralı eylemek için altın mızrakla meclise girer.

Altun sinânlu nîze ile geldi meclise
Pervânesini eylemege dil-fikâr şem'

RûhîG. 576/4

2.1.2.2.18.2. Kılıç (hüsâm, şemşîr, tîğ)

Diğer savaş âletleri gibi kılıcında altından yapılanından söz edilir. Güneş hüküm fermanının elbisesini giymeden altın kılıç ile denizlerin sultânı olmaz:

Sensin ol kim hıl'at-i fermân-ı hükmün giymeden
Olmadı zer tîğ ile sultân-ı bahr ü ber güneş

Ahmet Paşa K. 19/21

Elden komadı dâmen-i lutfını sen şehün
Gark olsa bahr-i sîm ü zere vechi var tîğ

İshâk K 5/34

2.1.2.2.18.3. Hançer (Deşne)

İshâk ve Fuzûlî'ye ait aşağıdaki beyitlerde altın kılıçtan söz edilir. Altın kılıç, gümüşten yapılmış kınından çıkarak dünyâyı aydınlatır:

Sepîde-dem ki çıkar ol niyâm-ı sîmînden
Cihânı rûşen ider uşbu zer-nişân hançer

İshâk K. 12/2

Kocar zerrin kemerle belini veh bu ne tâlî'dir
Ki altın kuvvetiyle böyle olmuş kâm-rân hançer

Fûzûlî K 4/9

2.1.2.2.19. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

Gündelik hayatta kullanılan tepsi, ibrik, tas, kap, kilit, kadeh gibi ev içi eşyaların yapımı altından olmaları yönüyle şiirlerde geçer:

2.1.2.2.19.1. Tepsi

Düğünlerde altın ve gümüş saçılması, pâdişâhın gücünü, zenginliğini ve cömertliğini göstermesi bakımından önemli bir unsurdur. Aşağıdaki beyitte, "meydân-ı çemende zer tepsiler atılmada" derken aynı zamanda altın paraların saçılması da söz konusudur. Zira pâdişâhın düzenlediği düğün herkes için bir bağış zamandır:

Zer tepsiler atılmada meydân-ı çemende
Hengâm-ı atâ sûr-ı şeh-i âlemiyandır

Ş.İ. Yahyâ G.84/5

2.1.2.2.19.2. İbrik

Örnekte verilen beyitte sâkîden altından yapılmış ibrikle şarap dağıtması istenir:

İbrîk-i zerden sâkıya la'l-i müzâbı kıl revân
Altun olur işûn hemân Kibrît-i ahmer kendidür

Bâkî G. 95/3

2.1.2.2.19.3. Tas

Nedîm, Sa'd-âbâd'da yapılan bir köprüyü anlatırken köprünün başına konan altından yapılmış bir tasın görünümünü başında tacı olan pâdişâhın yürüyüşüne benzetir:

Gör ki başındaki zer tâs ile andırmaz mı
Peyk-i mevzun-reviş-i pâdişeh-i devrânı

Nedîm K. 20/20

2.1.2.2.19.4 Kap (micmer)

Örnekte verilen beyitte altından yapılmış bir kap söz konusudur:

Sebeb-i rif'ati âteş olanın dûd gibi
Hazef olmuş yeri ya micmer-i zer ûd gibi

Nâilî G. 372/1

2.1.2.2.19.5. Kadeh (ayak, câm,)

Altından yapılan kadehler için “câm-ı zer, altın ayak, altûn sâgar, kâse-i zer, sâgar-ı zerrîn” gibi ifadeler kullanılır. Kadehin yapımının altından olmasının yanında, şarapla dolu oluşu, renk unsurunun da bu tasavvurda önem kazanmasına sebep olur⁷²:

Aldı zer sağrakı sâki çü gümüş sığrakına
Âşık-ı sûhte düştü tama'-ı hâmlara

Ahmet Paşa G. 272/5

Kızıl meyle şehâ altûn sâgar
Nigîn la'l gûyâ hâtem zer

Şâhî Mf. 16

Sâgar-ı zerrînden mey içmemek âsân velî
Terk-i zevk-i sohbet-i hûbân-ı sîm-endâm güc

Mezâkî G. 40/5

⁷² Altın-kadeh için bkz: Ahmet Paşa K.166/2; İshâk, G. 249/6; Hayâlî, G. 73/3; Mezâkî G. 402/3; Nâbî G. 775/11; Sâbîr, R. 2

2.1.2.2.19.6. Kalem (hâme)

Örnek beyitlerde geçen kalemle güneşin ışınları kastedilmektedir. Güneş ışınlarının kalem olarak tasvir edilmesi şekil bakımından uzun; altın olarak düşünülmesi ise sarı renkte olmasındandır.⁷³

Necâtî, “Güneş, elinde altın kalem tuttuğu halde, sevgilinin güzelliğinin kitâbının bir harfini yazamaz.” derken; Nâbî, “Güneş altın uçlu kalemiyle, karışık müsveddelerin siyah harflerini beyaza dönüştürür.” ifadesini kullanır: Her iki benzetmede de şekil, renk ve kıymet unsurları söz konusudur.

Bir harfini yazamadı hüsnün kitabının

Gerçi kim afitâb tutar elde zer kalem

Necâtî Beg Kt. s.13

Zer-hâme ile mihr ider nakl beyâza

Her harf ki pîçîde-i müsvedde-i şebdûr

Nâbî G.175/5

2.1.2.2.19.7. Seccade, Minder, Örtü

Minder, kilim, seccade, örtü gibi eşyaların altınla ilgisi, genellikle altın sırmayla işlenmiş olmalarıdır: Altın nakışlı seccadelerde namaz kılanların hâlini dünya sevgisi olarak nitelendiren Nâbî; dünya-perest olanların aslında o altın nakışlara meylettikleri için secdeye kapandıklarını belirtir. Diğer örnek beyitte de altı işlemeli bir minderden söz edilmektedir:

Dünyâ-perestün anlamışuz secdegâhını

Pür-nakş-ı sîm ü zer nice seccâde görmüşüz

Nâbî G. 276/2

Zer-dûz bisât istemez erbâb-ı makâdir

Bir sîm nigindân yetişir pister-i elmâs

Şeyh Gâlib G. 129/8

⁷³ Altın kalem için bkz: Necâtî Beg K. 21/26, G. 535/8, Nâbî, G. 16/5

2.1.3. BEDRE (Bedri)

İçi altın dolu kese⁷⁴, içinde para olan torba, para torbası demektir⁷⁵. Eskiden beş yüz kuruşa “kese” denilirdi.

Bedre, para birimi olmamakla birlikte içinde bir miktar paranın bulunduğu kese olarak şiirlerde geçmektedir. Behiştî, bir beytinde her bedrenin onar bin dirhemden oluştuğunu belirterek bize bu miktar hakkında bilgi verir.

İncelediğimiz dîvânlarda bedrenin özellikle şâirlere câize amacıyla verildiği hususu göze çarpmaktadır. Bununla ilgili birçok örnek tespit ettik. Şâirler kimi zaman kendilerine verilen câizeyi az bulurken⁷⁶, kimi zaman da başkalarına verilen câizenin çokluğu karşısında kıskançlıklarını dile getirirler.

Şâir, devlet büyüğünün başka şâirlerin değersiz şiirlerine verilen on bedre dirhemi eleştirirken, aslında bunu kendisinin hakkettiğini de imâ etmektedir. Her bedrenin onar bin dirheme eşdeğer olduğunu, ona sahip olanların maddi olarak bir sıkıntı çekmeyeceğini de dile getirir:

Virür ol şâ'ire ol mîr-i ekrem

Bir ednâ beyt için on bedre dirhem

Heşt-Behişt 471

Yine evvelki izzet eyler

Anâ on bedre dahı himmet eyler

Heşt-Behişt 478

Ki her bedre onar bin dirhem olur

Ana mâlik olanlar bî-gam olur

Heşt-Behişt 479

⁷⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e.

⁷⁵ Mustafa Nihan Özön, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, (Bedre mad.), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
“Girdi mâhın destine bir bedre sîm “(Lamii)

⁷⁶ On bin akçe dirligi lââyık mıdır ben bendenin
Rûzigâr ile ola bâd-ı havâyâya müşterek (Hayâlî G. 265/6)

Yine kasd eyler ol mîr-i e'ali

Ki vire şa'ire on bedre malı

Heşt-Behişt 487

Ki geldükçe dile bu beyt-i ali

Virem ol şa'ire on bedre malı

Heşt-Behişt 491

Mesîhî, Cefer Beg'e sunduğu kasidelerden birinde miktarını da belirterek, himmet isteğinde bulunmayı eksik etmez:

Bir iki haftada bir bedre altun ıssı olur

Şu kim kapun feleğin bekleye nite ki hilâl

Mesîhî K. 9/40

Nazar itdükçe mir'âta Mesîhî

Görinür ana iki bedre altun

Mesîhî G. 175/7

Aceb mi kaldura tabanı hâce-i Şabân

Eritdi bedreciğin şehirde ne kâl ü ne kîl

Sâbit K. 3/5

2.1.4. DAKYÂNUSÎ (Dakyânus Akçesi)

Roma İmparatoru Dakyânus döneminde kullanılan paraya verilen isimdir. Bu para birimi, genellikle Ashâb-ı Kehf kıssasının söz konusu olduğu yerlerde geçer. “Mağara Arkadaşları”, “Yedi Uyuyanlar” veya “Yedi Alimler” diye de bilenen Ashâb-ı Kehf’in başından geçenler Kur'an-ı Kerim'in “Kehf” sûresinde ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Hikaye'ye göre Tarsus civarında Roma imparatoru Dakyânus'un insanları puta tapmaya zorlamasına tepki gösteren yedi genç şehirden kaçıp Neclüs dağında bir mağaraya sığınır, burada Kur'ân'ın ifadesine göre 309 yıl

uyuyakaldıktan sonra içlerinden biri ekmek almak için şehre iner ve fırıncıya uğrar. Fırıncı gencin verdiği parayı üzerinden çok uzun zaman geçtiği için kabul etmez. Üç yüz dokuz yıl uyuduklarının farkında olmayan genç, koskoca Kral Dakyanus'un resminin de üzerinde bulunduğu paranın geçerli olmayışına şaşırır.⁷⁷

İncelediğimiz eserlerde İslâmî'nin Mesnevisi'nde⁷⁸ "Ashâb-ı Kehf" bahsinde dakyânûsî para biriminden söz dildiğini tespit ettik. Örnek beyitlerde, yedi gençten biri olan Yemliha'nın fırıncıya verdiği paranın kabul edilmediğinden, gencin bu paradan şehirde çok bulunduğu ve bununla işinin görülmesi isteğinden söz edilmektedir. Kitaptaki bölümün tümüne baktığımızda bazı beyitlerde bu para kastedilerek "dakyânus akçası, dirhem, akça" gibi ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Dakyânus parası sözlü ve yazılı kültürde "geçersiz, eski para" yerinde kullanılan sembolik bir anlam da ifade etmektedir:

İş bu dakyûnusî durur sorunuz

Bu şehirde dahi çokdur görünüz

İslâmî / Mesnevî 3019

⁷⁷ Ashab-ı Kehf hadisesi İslâm ve Hıristiyanlığın üzerinde ittifak ettiği bir mucize. Bu mucizeye sahne olan mağaranın nerede olduğu ise tartışmalı. Yaygın kanı Tarsus'ta olduğu yönünde; ama Efes'te, Lübnan'da ve İspanya'da olduğunu iddia edenler de var. Hikâyeye göre Efsus ya da Yarpuz denilen (veya Tarsus) bir şehirde Dakyanus (Dakyus) adında bir zâlim hükümdar halkı kendisine ve putlarına taptırır. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç ise gizlice ibadet ederek bu zâlimin buyruğu dışına çıkarlar. Bunu haber alan Dakyanus'tan kaçan gençler, kendileri gibi inançlı bir çobana rastlarlar. Çoban ve Kıtırmir adındaki köpeği de onlara katılır. Çobanın bildiği ve yanında su olan bir mağaraya sığınan Ashab-ı Kehf burada uykuya dalar. Kralın vezirleri mağarayı bulurlar; ama korkudan içeri giremezler. İçeridekiler helak olsun diye mağaranın ağzını ördürürler. Ashab-ı Kehf, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle 309 sene bu vaziyette kalır. Uyandıklarında, hepsi sanki bir gün kadar uyuduklarını zannederler ve içlerinden Yemliha'yı gümüş para ile şehre ekmek almaya gönderirler. Şehirde, Dakyanus zamanından kalma para ile alışveriş yapmak isteyen Yemliha'ya bu paranın geçerli olmadığını, çok eski bir para olduğunu söyleyen fırıncı onun define bulduğunu zannedip valiye haber verir. Yemliha'yı yakalarlar o da başından geçenleri anlatıp, delil için kalabalığı mağaranın olduğu yere getirir. Mağaraya gelince önce içeriye Yemliha girer. O sırada hepsini bir uyku kaplar ve artık uyanmazlar. Arkasından girmek isteyenler korkup içeriye giremezler Nihayet, mağara yanında bir mâbet yaptırıp orayı mescit edinirler. O günden sonra din farkı gözetmeksizin burası kutsal bir yer kabul edilir. (Bkz. İskender Pala, a.g.e., s 47).

⁷⁹ Hasan Yüksel, H.İbrahim Delice, İ. Hakki Aksoyak, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin, İslâmî'nin Mesnevisi, Sivas, 1996.

Yemlihâ dir bir nazar siz kılunuz

İşbu dakyânusî durur bilünüz

İslâmî / Mesnevî 3039

İş bu dakyânusî durur bilünüz

Ana göre bana bir iş kılunuz

İslâmî / Mesnevî 3051

2.1.5. DÎNAR

Dînar, İslâm altın para birimi olup Araplar tarafından altın paralara verilen isimdir. Kelime Grek-Latin menşeli denariustan (aureus) Arapça'ya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Ağırlığı bir miskal olarak darb edildiğinden bu adla da anılan dinar (çoğulu denanîr) aslında bir Bizans para birimiydi. İslamiyetten önce Suriye ile ticarî münasebetlerde bulunan Mekkeliler tarafından kullanılmış, Arapça'ya dinar şeklinde geçen bu kelime Kuran-ı Kerîm'de de yer almıştır (Al-i imran 3, 75).

O dönemde para olarak kullanılan ve genellikle bir miskal ağırlığında darbedilen dinarın giderek altınla eş anlamlı hale gelip birbirinin yerine kullanılması yaygınlaşmıştır. Klasik İslâm dinarından uzaklaşıldığı ve başka esaslar üzerine altın para darbedildiği zamanlarda bile altın sikkelere dinar denilmiştir. Nitekim Fatih Sultân Mehmed tarafından Venedik dukası standardında bastırılan *sultânî* adlı altın sikke kadı sicillerinde "Dînaren Sultân Muhammed Haniyyen" şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte XV. yüzyıldan itibaren altın para anlamındaki dinar yerini *filori*, *eşrefî* gibi altın para birimlerine ve XIV. yüzyılın başından beri kullanılan *sikke-i hasene* gibi deyimlere bırakmıştır.

Dirhem gibi dînâr da mübadele vasıtası olan sikkelere verilen isim olduğu halde Arapça'ya intikalinden sonra evzan-ı sagire (küçük ölçüler) hükmünü almış, böylece ölçü birimi olarak da kullanılmıştır.

Osmanlılar zamanında bastırılan altın sikkelere dînâr denilmiş, altın kelimesi ile dinar kastedilmiştir. Dinar halen Cezayir, Tunuz, Libya Yemen, Bahreyn, Kuveyt, Irak ve Ürdün’de para birimi olarak kullanılmaktadır.⁷⁹

2.1.5.1. DİNARIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Dîvân şiirinde geçen dînâr kelimesiyle altın para kastedilir. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bir çok şâir tarafından değişik vesilelerle şiirlere konu edinmiş, altın olması yönüyle sık sık kıymetinden söz edilmiştir.

Dîvân şiirinde sevgilinin değişmeyen özelliği olan parası çok olanlara itibâr etmesi, şâirlerin bu durumdan şikayetçi olması; bir zenginlik sembolü olan Mâlik-i Dînâr’dan⁸⁰ söz edilmesi; para sahibi olanların kıskanılması, paraya aşırı düşkün olanların sonunun hüsrân olması gibi konularda dinar para biriminden söz edildiği görülür. Devlet büyüklerinden câize almak ümidiyle onların övülmesi veya azametinden bahsedilmesi de dînârın bir diğer kullanım sebebidir. İnsanlar arası ilişkilerde paranın rolü ve insanların paraya karşı tavırları da değişik ifadelerle şiirlere yansımaktadır.

İncelediğimiz dîvânlardaki tespit ettiğimiz şiirlerde geçen “dînar” kelimesinin beşerî münâsebetlerin yanı sıra toplumsal birtakım konularda sık sık ele alındığı görülür. Zulüm ile para sahibi olunması, devamında bunun kötüye kullanılması, kötü yönetim sonucu ekonominin gerilemesi ve bunun halk üzerinde olumsuz etki göstermesi bunlardan birkaç örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra hukuk karşısında paranın gücünden söz edilir.

⁷⁹ İ.A., c. VI. dinar mad.; M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, dinar mad.

⁸⁰ Mâlik bin Dînâr: Meşhûr âlim ve zâhidlerden Ebu Yahyâ el-Basrî’dir. Basra’da yaşamıştır. El emeğiyle geçinip Mushaf-ı şerîf yazarak ücretiyle geçinirdi. 131’de Basra’da vefat etmiştir. Mâlik-i Dînâr sözü özel bir isim olmakla beraber zengin ve kâmrân kavramlarının yanı sıra şiirlerde altın ve gümüş para sahibi anlamını da içermektedir (Bkz. Ahmet Talât Onay, a.g.e., s. 473)

Bu tür beyitlerden hareketle dönemin sosyo-ekonomik izlerini bulmak mümkündür.

Şiirleri incelediğimizde hemen her yüzyılda karşımıza çıkan, güzellerin paraya düşkünlükleri değişik şekillerde ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte, cânını bedel olarak ortaya koyup sevgiliyi elde etmek üzere iken, dinar sahiplerinin sevgiliyi kandırmaları (ya da sevgilinin parası çok olanlara meyli) şâiri âdeta çileden çıkarır:

Nakd-i câna almış iken Yûsuf-ı maksûdumı

Mâlik-i dînarlar bozmak diler bâzârımı

Hayâlî G. 593/2

Ziyâî, şâirlerin sevgililerinden şikayetçi olduğu bir konuyu dile getirirken, onların ancak altın ve paralarla elde edileceğini belirtir. Bunu da "Mâlik-i Dînâr"dan (para sahiplerinden) öğrenmiştir. Bâkî de benzer sözlerle bu düşünceye katılır. Ona göre âşık, sevgili için Zünnûn⁸¹ gibi iki bûklüm olsa bile, mutlu olanın yine dinar sahipleri olacağını belirtir; çünkü sevgili fakir olanlara değil, parası olanlara meyleder

Zerle mümkündür murâd almak visâl-i yârdan

Bu rivâyet nakl olındı Mâlik-i Dînârdan

Ziyâî G. 371/1

'Aşk ile kaddûn büküp Zü'n-Nûn-ı vakt olsan yine

Kâm-rân ol kimsedür kim Mâlik-i Dînârdur

Bâkî G. 58/5

⁸¹ Zünnûn, Malik-i Dinar: Ahmet Talat Onay, Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye ile Kâmûsü'l-A'lâm'a dayanarak şu bilgileri verir: Mısırda Sofiyyun tarikatının kurucusu olan Ebü'l fazl Sevbân bin İbrahimü'l-Mısrî, bazı cahillerin iftiralari sonucu halife tarafından Bağdat'ta hapsedilir. Bu süre içinde çok cevr ü cefa gören bu zât, sonralari suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakılarak Mısır'a iade edilir. 245/859'da Mısır'da vefat eden zât, kerâmetleri, hikmetleri, ve sofîyâne yaşayışıyla bilinirdi (Bkz. A. Talât Onay, a.g.e., s. 473).

Şiirlerde geçen Mâlik-i Dînar tamlamasıyla hem zenginliğin sembolü olan şahıs hem de dinara sahip olanlar anlamı bir arada kastedilir:

Sadr-ı gînâda Mâlik-i Dînâra benzedün

Çekdün bekâ yüzüne fenâ devletin nikâb ⁸²

G.M. Âlî K. 84/10

Şiirlerinde sık sık zulüm, rüşvet ve haksızlıktan söz eden Fuzûlî şiirini pâdişâhın yaptığı zulümle karşılaştırır: Memleketin pâdişâhı ülkeler fethetmek için altın ve gümüş paralar rüşvet verip⁸³ asker hazırlar. Çeşitli hilelerle aldığı ülkede emniyet ve doğruluğu da sağlayamaz. Zamanla elde ettikleri yok olur. Fakat kendisinin şiirleri ülkeleri yavaş yavaş fethederken, kimseye bir zararı da dokunmaz. Devir değişse bile onun şiirleri pâdişâh ve askerler gibi felakete uğramaz:

Pâd-şâh-i mülk dinâr ü direm rüşvet verip

Feth-i kişver kılmağa eyler müheyyâ leşkeri

Fuzûlî Kt. 42/1

Dînarın şiirlerde söz konusu edildiği konulardan biri de câizedir. Rûhî, Beyânî-zâde Seydî Çelebî'ye sunduğu bir kasidenin dua bölümünde kendisine dua ederken, başkaları gibi para (câize) istemek değil; sadece lutfuna mazhar olmak için dua yaptığını söyler.

Nazar-ı lutfuna muhtâc-ı du'â-gûyundur

Gayrılar gibi degül mâ'il-i dînâr u direm

Rûhî K. s.136

Genellikle câize alamadığı için zaman zaman devlet büyüklerinden müşteki olan Rûhî'nin, bu sefer ikram sahibi bir paşaya denk geldiğini görüyoruz. Şâir Osman (Paşa)'ın keremli zamanında kabul görüp dirhem ve dînâr sahibi olduğunu söylemektedir:

⁸² İ.Hakkı Aksoyak, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânlarının Tenkitli Metni, Gazi Ü., SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999

⁸³ Hasibe Mazıoğlu, Fuzûlî ve Türkçe Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1986, s. 241

'Osmân-ı kerem-pîşe ki devr-i kereminde

İkbâla irüp dirhem u dînâra yapışdum

Rûhî G. 827/10

Şâir diğer bir beytinde kendine seslenir ve paranın esiri olup onun derdiyle kendini harap etmenin bir anlamı olmadığını, zira bunun alçak feleğe baş eğmek manasına geldiğini söyler. Ona göre paranın esiri olmayanlar âlemde başı dik gezerler:

Ey dil yeter çeküp gam-ı dinârı derhem ol

Baş egme çarh-ı dûna ser-efrâz-ı 'âlem ol

Rûhî G. 723/1

Rûhî, insanların paraya olan düşkünlüğünü şöyle ifade eder: Sûfi, safâ-yi kalb hususunda kendisini Mâlik bin Dînâr gibi gösterirken servetinden bir dirhem alacak olsan huzuru kaçar. Ona göre kimse elindeki paranın -az bir miktar bile olsa- eksilmesini istemez:

Sûfi ki safâda geçinür mâlik-i dînâr

Bir dirhemini alsan olur hatırı derhem

Rûhî Trk. 3.bend, s.188

Aşağıdaki beyitte dilberlerin insanların hem maddi hem de gönül zenginliğini elinden alabileceği belirtilmektedir: "Sen yıllarca çalışıp (ibadet edip) Mâlik bin Dînar gibi, çok altın ve gümüş sahibi (veya maneviyatı yüksek) olsan bile, dilberler senin irâdeni elinden alıp seni madden ve mânen müflis ederler.

Alırlar nakd-i aklın sîm-berler müflis eylerler

Riyazâtlar çekip yıllarla olsan mâlik-i dînar⁸⁴

Emrî

Nedîm'in dinar ve dirheme karşı tutumu ise; onun elde kir, yüzde kara (leke, ayıp) bırakacağı yönündedir. Ona aldanılmaması gerekir:

⁸⁴ Ahmet Talât Onay, a.g.e., s. 474

Aybdır kiri kalır destinde yüzde karesi

Derhem ü dinâr ile aldanma cânım pâresi

Nedîm G. 163/1

Nâbî, Şâir, Mustafa Paşa'ya hitaben yazdığı "ıydiyye"sinde onun zamanında halkın refah ve zenginlik içerisinde olduğunu, altın para verilecek köle bile bulunmadığını söyleyerek önce onu över. Kasidenin son kısımlarında ise, câize beklentisi içerisinde şöyle der: (Bu bana) Layık mıdır ki, vücudum ümitsizlik hastalığıyla sararıp dînâr hasreti çeksin:

Ne lutfdur ki bulunmaz gedâ zamânında

Eger virürler ise bir gedâyâ bin dînâr

Nâbî K.10/25

Sezâ mıdur kim olup derd-i ye's ile haste

Vücûdum eyleye zerrîn tahassür-i dînâr

Nâbî K. 10/42

Sâbit, paranın bu dünyada harcanması gerektiğini belirtirken, cimrilik edip parasını harcamayanları eleştirir:

Altunuñ dünyâda bozup hayr idegör kim

Ukbâda o ey mâlik-i dînâr bozulmaz

Sâbit G. 144/6

Dîvân şiirinde bazı beyitlerin o dönemde toplumun sosyal ve ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları verdiğini ifade etmiştik. Zîya Pâşâ'ya ait aşağıdaki beyitte bunu görmek mümkündür. Beyitte, bozulan ekonomiyle beraber, toplumsal uyumsuzluğun ve çözümlerin baş gösterdiği bunun sonucunda halkın artık kanunlara değil, paranın gücüne inandığı belirtilmektedir. Buradan adâlet sisteminin düzenli işlemediği ve yönetici veya hâkimlerin parası olanların lehinde karar verdiğini sonucu çıkarılmaktadır.

Ne kanûna ne cebr ü zûra, ne Hünkâra tabidir

Bu bender-gehde herkes dirhem ü dinâra tabidir⁸⁵ Ziya Paşâ

Maddî ve fânî olan dünya servetini elde etmek için dinini ve vicdanını fedâ edenler, öyle bir sefaletle düşerler ki, bu sefalet, yalnız dünyada değil, ahirette de onların yakasını bırakmaz. Böyle bedbahtlar ebediyen felah bulamazlar.⁸⁶

Fakir-i câvîde düşer dînini dînara veren⁸⁷ Mehmed Zeki (19 yy)

2.1.5.2. DİNARIN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.5.2.1. Âşığın Yüzü

Âşığın yüzü, sarı rengi itibariyle çeşitli unsurlara benzetilir. Bunlardan biri de dînârdır. Altın olduğu için sarı renkli olan dinâr, şekil yönüyle de yuvarlaktır. Âşığın yüzü ise ayrılık derdiyle ve sevgilinin hasretinden dolayı sararmıştır. Bu nedenlerden dolayı dinar ile âşığın yüzü arasında renk ve şekil yönünden benzerlik ilgisi kurulur. Âşığın gözü veya gözyaşı ise dinarın üstüne vurulan sikke veya mühür olarak düşünülür.

Aşağıdaki beyitte, şâir, yüzünü dinar; gümüş tenli sevgilinin gam tokadını ise o dinarın üstüne vurulmuş sikke gibi düşünür. Ahmet Paşâ'ya ait diğer beyitte aynı benzetme söz konusudur:

⁸⁵ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 931

⁸⁶ Dînâr-para değeri için ayrıca bkz. İshâk, Mr. 3/2; Vasfî, K. 1/23; Usûlî, Yenice Şhr. 11, s. 44; Âşık, Çelebî K. 4/8; Sâbit, K. 30/27, G. 27/6; Fuzûlî, K. 9/45; Nef'î K. 51/14, 59/23, Rûhî K. s. 130, Mezâkî K. 10/15, 17/15, 18/66, 18/66, 19/20, 19/20, 26/24; İshâk Mr. 3/2; Hayretî, K. 15/29

⁸⁷ A.g.e., s. 804

Gam darbın urdu yüzüme bir sîm-ten dedi

Ol sikke hoş yaraştı bu dinârım üstüne

Ahmet Paşa K. 17/4

Gördü dinârındaki elkâbı çeşm-i âfitâb

Yüzü zerd oldu ki yazıla ol elkâb üstüne

Ahmet Paşa K.16/26

Dînâr, âşığın yüzü, darb da gam için birer benzetme unsurudur. Yüzün yuvarlak, daire şeklinde ve renk bakımından sarı oluşu dînâra teşbih edilmiştir. Üzeri darplı ve sikkeli olan⁸⁸ para kıymetlidir. Sikkede memdûhun ismi bulunur ve Genellikle altındır. Dînâr da sikkeli yani mühürlü olduğu için yüz ile dînâr arasında benzerlik kurulur:

Yüzüm altununa gam darbı şeref verse ne tan

Kıymet artukluğudur sikke-i dinâr dahi

Ahmet Paşa G. 301/5

2.1.5.2.2. Gönül (Kalp)

Kalbin dinara benzetilmesi renk, şekil ve kıymet itibariyledir. Sözü edilen kalb âşığın kalbi ve sevgilinin mekânıdır. Bundan dolayı âşık için değerlidir. Dinar da değerli bir para olduğu için şâirler her ikisini bir arada zikrederler. Kalbin dinar ile bir arada düşünülmesinin bir sebebi de, âşığın kalbinin sevgilinin hasretiyle dağlanmış, yaralanmış olmasıdır. Kalpteki bu izler dinardaki sikkeye (mühüre) teşbih edilir; bu da âşığın gönlünü daha da kıymetlendirir.

Osmanlı devletinde tahta geçen pâdişâh, kendi adına sikke bastırır ve hutbe okutur. Bu durum pâdişâhlığın alâmetlerindendir. Şâirler de sevgiliyi kendi gönüllerinin şâhı gibi kabul eder ve bu durumla münasebet kurarlar.

⁸⁸ Harun Tolasa, a.g.e, s 127

Necâtî Bey, bunu: “Ey gönül! Yine senin için hutbe okundu ki aşk şâhı kalbinin dînârına sikke vurdu.” şeklinde ifade eder:

Ey gönül yine senün içün okındı hutbe kim
Işk şâhı sikke urdı kalbünün dinârına Necâtî Beg G. 504/4

Aynî’de de benzer çağrışımlar görülmektedir. Şâir, gönül ile dinar arasında ilgi kurarken, kalpteki dağ ile sikke arasında anlam ve şekil münasebeti kurar:

Oî lâle-çehrenün ki Habeş şâhıdur beni
Dinâr-ı dilde sikke-i dağı nişânmış K. Aynî G.228/4

Karamanlı Aynî, “dinarının ucundan bir hisse ver” derken sevgilinin kendisine meyletmesi kastedir. Fuzûlî ise gönlünü, içinde dinar ve dirhem bulunduğu hazine gibi düşünür:

Cihât-ı dilde âhen-dil basupdur ayagın gussa
Bana dînârun ucından mürüvvet eyle vir hisse K. Aynî Mm. 27

Bulunmaz bu ma’mürede bir harâbe
Defin olmağa genc-i dinâr ü dirhem ⁸⁹ Fuzûlî K. 27/15

2.1.5.2.3. Gözyaşı

Dînara teşbih edilen gözyaşı âşîğın kanlı gözyaşıdır. Renk bakımından kırmızı, şekil bakımından yuvarlak ve kıymetli olması onun dinarla bir arada düşünülmesine sebep olur.

⁸⁹ Dinar-gönül için ayrıca bkz: K. Aynî, Trc. IV s.268, Hayretî K. 7/17, 9/33, G. 171/4; Fuzûlî K. 27/14; Hayâlî, K. 2/14; Heşt-Behişt. 163; Sâbit, G. 8/5

Rûhî aşağıdaki iki beytinde sevgili için gözünden bazen yaş bazen kan döktüğünü, dinar ve dirhem için gam çekmeyeceğini ifade ederken gözyaşını dinara benzetir:

Gâh çeşmüm yaş döker 'aşkında geh kan akıdur
Müsriye hak bu ki zabt-ı dirhem u dînâr güc Rûhî G. 95/7

Gönül râh-ı gamunda dîdeden geh yaş döker geh kan
Cihânı hîçe satmış gam yimez dînâr u dirhemçün Rûhî G.850/5

2.1.5.2.4. Güneş

Bâkî, güneşin batışını tasvir ederken, güneş ile dinar arasında benzerlik kurar. Güneşin batımı, feleğin dünya sarrafına bir dinar satması şeklinde düşünülür. Beyitte güneş, şekil ve renk yönüyle dinara, akşamın karanlığı da dinarın ayarını belirleyen mihek taşını benzetilir:

Eseridür görinen urdı mihekk-i şâma
Satıcak sayrafi-i dehre felek bir dinâr Bâkî K. 25/14

2.1.5.2.5. Gül

Dinara benzetilen gül, sarı güldür. Her ikisi arasında renk ve şekil bakımından birtakım teşbihler yapılır. Rüzgârın esmesiyle açılan gonca, para kesesinin açılması şeklinde hayâl edilir:

Müjde edicek ey gül-i ter bâd-ı kudûmun
Her gonca-i ter kîse-i dînârını çözdü Ş.İ. Yahyâ G. 425/4

2.1.6. DİRHEM (Direm):

Bir ağırlık ölçüşü ve gümüş para birimi olan dirhem eski Yunan devletiyle ticarî münasebetler sırasında drahmi kelimesinden direm şeklinde Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiştir. Gerek ağırlık gerekse para birimi olarak dirhem kullanılışı çok eskidir. Çoğulu "Derâhim" olan kelime "dirhâm, direm" şeklinde de kullanılır.

Arap para sisteminde gümüş sikke yerine kullanılmış sonra da Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılarda ilk zamanlarda gümüş para karşılığı olarak kullanılmış, fakat sonraları terk edilmiştir. Biraz daha ağır ve hafifleri olmakla birlikte İslâm dirhemini teorik ağırlığı 2.97 gramdır (14 kîrat).

Dirhemler ilk önce hurma çekirdeği şeklinde idi. Dirhem Araplar tarafından bilinen para şeklinde 2,97 gramlık sikkenin ilk olarak Hazret-i Ömer zamanında darbedildiği kuvvetli olarak rivayet edilir. İslâmiyet'e ait en eski dirhemler -bazı şüpheli sikkeler müstesna- (75/694) yılından kalmadır.

Para birimi olarak dirhem ve dinar adında sikke darbetmeyen Osmanlılar, gerektiğinde ve özellikle şer'î hüccetlerde (resmî vesika) ve bunların Arapça yazılması halinde gümüş ve altın para anlamında dirhem ile dinar kullanırlardı. Ancak bu durumda "günün geçerli parasıyla" ifadesi de eklenirdi. Dirhem günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri ve Fas'ın para birimi, Libya dinarının binde biri, Suudi Arabistan riyalinin yüzde biri ve Kuveyt dinarının onda biri olarak varlığını sürdürmektedir.⁹⁰

⁹⁰ İ.A. c. VI, dirhem mad.; Mehemet Zeki Pakalın, a.g.e. c.I, dirhem mad.

2.1.6.1. DİRHEMİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Genellikle dinarla bir arada zikredilen dirhem, dîvan şiirinde gümüş parayı karşılamaktadır. Çoğu zaman onun kıymetinden, el üstünde tutulmasından bahsedilir. Şiirlerde dirhemden söz edilirken; ona sahip olanların duydukları mutluluk, para dağıtmanın hümayunluktan beklenen bir iş olması; bütün uğraşların ve gayretlerin onu elde etmek için olduğu; dirheme aşırı değer verenlerin bir gün yok olacakları anlatılır:

Dirhemi izzet idüb tutduğı el üstine il

Şeref-i nâm-ı hümayunıdur anı bilgil

Necâtî Beg K. 14/24

Eve ardumca ol dem şeyh-i ekrem

Revâne eylemiş bir kîse dirhem

Heşt Behişt 602

Dirhem, sevgilinin paraya meyletmesi yönüyle de ele alınır. Dîvan şiirinde güzellik sembollerinden biri olan Yusuf bazen teşbih unsuru olarak zikredilir. Aşağıdaki beyitte Yusuf Kısası'na da telmihen sevgilinin aşk pazarında satılması tasvir edilir. Sevgilinin eline kim para koyarsa terâzî misali o tarafa meyletmektedir.⁹¹ Kef kelimesi, hem el, hem de terâzî kefesine anlamında kullanılmıştır. Dirhem de hem para birimi hem de terâzî kefesine konan ağırlık gibi düşünülmektedir. Burada dirhem, Yusuf'un pazarda köle olarak terâzî ile tartılarak satılması ve Züleyhâ'nın onu satın almak istemesi⁹² münasebetiyle kullanılmıştır. Sevgilinin parası çok olanlara meyletmesinden yakınılır:

⁹¹ Cemal Kurnaz, a.g.e., s. 296

⁹² Agâh Sırrı Levend, Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s.114-118

Döğünsem nola taşlarla bugün ol Yûsuf-ı hüsnün

Kefine kim direm korsa terâzı-vâr mâ'ildir

Hayâlî G. 47/4

Rûhî, bir beytinde paraya önem vermez gibi görünen, fakat paralarından bir dirhem bile alındığında, sufîlerin nasıl huzursuz olduklarını eleştirirken; diğer bir beytinde hem paranın hem de ona büyük bir tutkuyla bağlananların fânî olduğunu, bir dirheme muhtaç olacak kadar fakir olanın da zengin olanın da en son gidecekleri yerin toprak olduğunu belirtir:

Sûfî ki safâda geçinür Mâlik-i Dînâr

Bir dirhemini alsan olur hatırı derhem

Rûhî Trk. 3.bend, s.188

Zâhir bu ki âhır yeri hâk olsa gerekdür

Ger dirheme muhtâc ola ger Mâlik-i dirhem

Rûhî, Trk. 3.bend, s.188

Nefî, bu dünyâda parasız pulsuz olmasına rağmen, gönlünün zenginliğinden söz ederken; Mezâkî, Kandiye Kalesi'nin kahramanca fethedilişini anlattığı kasidede, savaşa katılanların birçoğunun oldukça ganimet elde ettiklerini ifade eder:

Ta'nedir Mâlik-i dînâra gınâ-i kalbim

Gerçi bu tekyehenin müflis-i bî-dirhemidir

Nefî K. 2/32

Ekser-i ehl-i gazâ mâlik-i dînâr oldı

Ol kadar itdi atâ dirhem ile dînârı

Mezâkî K. 18/66

Cimrilerin para biriktirip harcamayışını Fuzûlî ve Nâbî benzer ifadelerle dile getirirler. İnsanlar, biriktirdikleri parayı gerektiğinde harcamasını bilmelidir; fakat cimriler onu sadece toplamakla meşgul olup harcamayı düşünmezler.

Bahîl kılmasa cem' ettiği direm sarfın
Nihâl-i maksadı ser-sebz olup semer vermez Fuzûlî Kt. 14/1

Dirhemi sarf eyle girdükçe ele
Olmaya tâ cem' gayr-i munsarîf
Anun için cem' ider anı bahîl
Kim olur cem' olıcak lâ-yünsarîf Nâbî Kt. 48

Paranın bir ödeme aracı olduğu bu yüzden her gün başka birinin elinde bulunduğu dile getirilen beyitte; dirhem o kadar el değiştirmiş ki kaç keseye girdiği sorulduğunda hiçbirisi hatırında kalmamıştır:

İtdüm ne denlû kîseye girdün diyü su'âl
Binde birisi hâtır-ı dirhemde kalmamış Nâbî G.351/5

Nâbî, bu dünyada hiçbir şeye sahip olamadığını dile getirirken, çoğunlukla paranın eksikliğini vurgular; varolan şeylerin de asıl sahibinin Allah olduğunu söyler. Şâir, "Gülistânda gülüm yok" derken renginden dolayı dinârî; "şebnemim yok" derken de beyazlığı nedeniyle dirhemi kastetmektedir:

Bu gülistânda benümçün ne gül ne şebnem var
Bu çârşûda ne dâd ü sited ne dirhem var
Ne kudret ü ne tasarruf ne bîş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne ta'ayyün ne zalm ü merhem var
Bu kâr-hânede bilsem neyüm benüm nem var

Nâbî Thm. Bend-I-s.169

Dirhemin gümüş olması, kıymet itibariyle onun değerini dinardan daha aşağıya düşürür. Zira dinarın hammaddesi altındır. Bunun yanında dinarın üstünde sikke, diğer bir tabirle pâdişâhın tuğrası vardır. Dirhemin

üstüne sultân namı nakşolunsa, askerlikte olduğu gibi halktan temayüzle ayrılırlar.⁹³

‘Askerî gibi re’âyâdan olurlar mümtâz

Nâm-ı sultân ile nakş olsa cebîn-i dirhem

Nâbî G.496/8

Aşağıda verilen diğer örnekler de dirhem para biriminin 18. yy.’da da dîvan şâirlerinin dilinde olduğunu ve şiirlerde geçtiğini gösterir:

Deyn-i vâfirle gidüp hâib ü hâsir geldüm

Ne hedâya vü ne dînâr ü ne dirhem geldi

Sâbit K. 30/27

Kemâlınden degildir dâg-ber-dil kimseye kimse

Medâr-ı hıkd u kîn gavgâ-yı dînâr ü dirhemdir hep

K. Râgıb Paşa G.13/6

Ne gerek eyler isem dirhem-i dağı îsâr

Ser-i bâzâr-ı mahabbetde biri beş kazanır

Şeyh Gâlib G. 73/4

2.1.6.2. DİRHEMİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.6.2.1. Gözyaşı

Dirhem gümüş olduğu için rengi beyaz olarak düşünülür. Gözyaşı da beyaz olduğundan her ikisi arasında renk, parlaklık, yuvarlaklık bakımından birtakım hayâl ve semboller etrafında benzetmeler kurulur. Ayrıca gözyaşı âşık için değerli olduğundan dirhemle gözyaşı arasında kıymet münasebeti

⁹³ Dirhem-para değeri için bkz. K. Aynî, K. 44/25, G. 479/4; Necâtî Beg, G. 355/1, K. 22/3; İshâk, Mr. 3/2; Behiştî G. 467/4; Fuzûlî, K. 27/14; Rûhî, G. 412/7, 423/9 ; Nef’î, K. 51/14, K. 59/23; Nâilî, K. 19/16; Mezâkî K. 10/15, 17/15, 19/20; Sâbit G. 27/6; Nedîm K. 25/19, 12/4; Ş.İ. Yahyâ, G. 340/5

de söz konusu edilir. Şiirlerde genellikle “dirhem-i eşk, dirhem-i sirişk” şeklinde geçer. İncelediğimiz eserlerde 15. ve 19. yüzyıllar arasında bir çok şâirin bu tür benzetmelere başvurduğu görülür. Gözyaşının beyazlığından dolayı benzetildiği bir diğer para birimi de akçe idi (bkz. Akçenin benzetme unsuru olarak kullanılışı).

Satsın sabâ ayağı tozını direm direm

Çün katre katre üstine küvler düşer yaşum

Necâtî Beg G. 373/5

Gözyaşı dirhemini riyâ ile dökkenlerin merhamet pazarında bu paraları geçmez. Aşk yolunda bu paranın seve seve harcanması gerekir. Âşık, sevgili uğrunda para pul harcamazsa ona vasıl olamaz. Bu sebeple şâirler, gözyaşlarını para olarak sevgilinin yolunda harcarlar. Behiştî, gözyaşının dirhemini sevgili için harcayacağına söz verir; şayet harcamazsa bir takım belâları da göze alacağını ifade eder:

Kılmazısam yolunda yaşum dirhemini harc

Ey serv-i sîm gözüm agrısın virem gibi

Behiştî G. 502/2

Örnek beyitlerde görüleceği üzere, gözyaşı ile dirhem arasında birtakım benzerlikler kurulur, gözyaşının sevgiliye kavuşmak için para gibi harcanması gerektiğine işaret edilir:

Dök dirhem-i sirişkûñ arz eyle rûy-ı zerdûñ

Çift olmağa ne minnet tek sîm ile zer olsun

Ziyâî G. 330/4

Bâdem-i çeşmimi nukl etmiş idük bezmümüze

Dirhem-i eşk-i revân anda harîfâne idi

Nefî G 134/2-3

Kaldı nukûd eşk ü ruh-ı zerd geçmeden

Gitdi revâcî dirhem ü dînârı bozdular⁹⁴

Ş.İ. Yahyâ G 76/4

2.1.6.2.2. Çiğ Taneleri (Şebnem)

Dirhem, şekil, renk, parlaklık, çokluk yönünden çiğ taneleriyle birlikte hayâl edilir. Aşağıdaki beyitte goncanın üzerindeki çiğ taneleri ve dirhem arasında böyle bir münasebet görülmektedir:

Dirhem-i jâleyi ettikçe şeh-i mülk-i bahâr

Bağal-i gonca ile ceyb-i gülistâna kerem

Hayâlî K. 5/22

Nergisin ortasındaki sarılığın altın yaprak olarak düşünüldüğü beyitte dinara; yaprağın üstündeki çiğ taneleri de dirheme teşbih edilmiştir.

Nergis üzre berg-i zerd u jâleler kim vardur

Er cerâğına dizilmiş dirhem ü dinârdur

Bâkî G. 110/1

2.1.6.2.3. Yağmur

Yağmurun yuvarlak, gümüşü hatırlatan renkte olması, saçılması ve çokluğu dirhem ile benzerlik içinde hayâl edilmesine vesile olur:

Êder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkessin cârî

Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre

Nef'î K. 6/11

⁹⁴ Dirhem ve gözyaşı için bkz: Behiştî, G. 268/1, 268/2, 275/1, 301/5; Hayâlî, G. 491/4; Ş.İ. Es'âd, G. 48/1; Nâbî, K. 15/76; K. Sâbit, 27/6; Râgıb Paşa, G. 151/4

Dirhem bağışlamaz felek ağlatmayınca kan

Bir akçe virür ise alur sad hezâr la'l

Mesîhî G. 143/4

2.1.6.2.4. Yaprak

Dirhem, dökülmesi ve saçılması yönüyle ağacın yapraklarıyla da bir arada zikredilir. Şeyhî, Germiyân'ı tasvir ederken, ağaçların rüzgârda sallanışını, (kumruların) nağmeleriyle bir arada düşünerek semâya teşbih eder; yaprakların dökülüşünü ise dirheme benzetir:

Bu nağmeler deminde k'ağaçlar semâ urur

Kim kef çalar başını kim saçar direm

Şeyhî K. 10/16

2.1.6.2.5. Çiçekler

Çiçeklerin dirhemle bir arada zikredilmesinde şekil, renk ve serpme özelliği rol oynar. Özellikle sabâ rüzgârının etkisiyle çiçeklerin yaprak dökmesi şâirler için ilham kaynağı olur. Şâirler, bu tabiat olayını, dinar ve dirhem dağıtan bir insana benzeterek çeşitli sembol ve hayâller içinde tasvir yaparlar. Çiçeklerin şekil özellikleri de dikkate alınarak, beyaz renktekiler dirheme, sarı renktekiler dinara teşbih edilir. Benzetmeler özellikle teşhis sanatına başvurularak yapılır. Çiçekler baharın gelişini karşılamak veya iflas etmiş toprağı zenginleştirmek için para dağıtırlar. Çiçekler ile dirhem saçmak arasında benzerlik kurulurken genellikle çiçek isminden söz edilmez:

Eder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkesin cârî

Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre

Nef'î K. 6/11

Oldu her şâh-ı şükûfe yine âlî himmet
 Müflis hâke nisâr eyledi dînâr ü direm
 Hayâlî Kaside-i Hayâlî Beg 3, s.83

Hemîşe tâ kıla keff-i direm-feşân-ı sabâ
 Şitâda dâmen-i kûhsâr u deşti mâl-â-mâl

Bâkî K. 2132

Nisâr itmekiçün kudûm-i bahâra
 Şükûfe ide tâ ki dirhem-ferâhem

Rûhî K., s.141

Çemende okuna hükm-i eyâlet-i nev-rûz
 Misâl-i hükme nisâr eyle şikûfe direm

Fuzûlî K 16/8

2.1.6.2.5.1. Gül

Dirhemın benzetildiği gül beyaz güldür. Benzetmede asıl rolü renk ve şekil oynamaktadır. Yer yer görünen taze gül değil, tabaklar dolusu inci, dînâr ve dirhemdir:

Gül-i ter degül câbecâ görinenler
 Tabaklar dürer tolî dînâr u dirhem

Rûhî K. s.139

Kadir iken niçe kîse dirhem ü dînâre gül
 Jâlelerden lü'lü'-i nâb u dūr-i şehvâre gül

Âşık Çelebî K. 4/37

Bir dil-i gonçe ki lutfunla ola işgüfte
 Gül-i sad-berk gibi bir dahi dirhem mi olur

K. Râgıb Paşa G. 59/6

2.1.6.2.5.2. Lâle

Beyaz lâle renginden dolayı dirheme benzetilir. Beyitte geçen gül ise dinara karşılık olarak söylenmiştir:

Müjde-i lâle vü gül verdi meger bâd-ı bahâr

Ki nisâr etti şükûfe ana dinâr ü direm

Fuzûlî K. 24/2

2.1.6.2.5.3. Sümbül

Sümbül ile dirhem arasındaki benzerliğin temeli her ikisinin beyaz renkli olması ve saçılması yönüyledir. Şâir bu benzerliği "Baharın elbet bir hikmeti var ki, sümbülü dirhem etmiş, nergise dînâr vermiş." şeklinde ifade eder:

Var-elbette bahârun yine bir hikmeti kim

Sümbülü dirhem idüp nergise virmiş dinâr

Rûhî K. s.108

2.1.6.2.6. Ay

Ay ile dirhem arasında şekil ve renk bakımından benzerlik kurulur: "Feleğin keremi gönül isteğine uygun olması mümkün değil, onun dirhemi ancak bir gece olgun görünür." derken dolunay kastedilir ve her ikisi arasında yuvarlaklık münasebeti kurulur:

Dil-hâha muvâfık nice mümkün kerem-i çerh

Kâmil görünür bir gice ancak direm-i çerh

Nâbî G. 45/1

2.1.6.2.7. Yıldız

Şekil, parlaklık ve çokluk yönüyle dirhem ile yıldız arasında bezerlik ilgisi kurulur:

Dirhem-i encüme dest ursa ger olur tehî

Kîse-i âşık-ı müflis gibi hemyân-ı felek

Nefî K. 25/35

Felekde kevkebeyi mihr ü mâha ben verdim

Direm harîdelerimdir denizde mâhiler

Hayâlî G 152/3

2.1.7. EŞREFÎ

Akkoyunlular devrinde kullanılan bir nevî paradır. Osmanlı akçesi değerinde olup, Yavuz Sultân Selim'in Mısır'ı fethettikten sonra kendi adına bastırdığı paraya Mısırlıların verdiği isimdir.⁹⁵

2.1.7.1. EŞREFÎNİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Divân şiirinde diğer para birimlerine göre daha az rastlanan eşrefî altını; hem para değeri hem de benzetme unsuru olarak çeşitli şekillerde ele alınır. Altının kıymet ifadesi olarak ele alınan kıtada Şeyh Gâlib, maneviyatı yüksek iki insanın (Sultân Eşref-zade ve Şeyh Abdulkadir) feyzine nail olmakla, nâmının eşrefî altını gibi kıymetleneceğini ifade eder:

Hânkâh-ı Hazret-i Sultân Eşrefzâdenin

Etsem iksîr-i gubârıyla dü çeşmim iktihâl

Ben de Es'âd Eşrefî altun ederdim nâmımı

Şeyh Abdü'l-kâdir etse bir nigâh-ı bâ-kemâl

Şeyh Gâlib Kt. 7

⁹⁵ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay., c. III, s. 115

Hayâlî'ye ait beyitte içki meclislerinde sâkilik yapan güzellere paralardan eşrefi altını verildiği görülmektedir:

Meclisde sana eşrefi arz etdiğin görüp

Eller defin şehâ yine yüzüne vurdular

Hayâlî G. 171/3

2.1.7.2. EŞREFÎ İLE İLGİLİ BENZETMELER

2.1.7.2.1. Güneş

Eşrefi altının güneşle münasebeti şekil ve renk bakımındandır (bkz. altın). Felek güneş eşrefisini alıp ay yüzlüye müşteri olur. Zira sevgiliye vasıl olmanın yollarından biri de ona para ve zenginlik sunmaktır:

Aluben mihr eşrefisin ağzına pîr-i felek

Ey kamer-ruh müşterîdir vaslına zer gösterir

Hayâlî G. 116/4

2.1.7.2.2. Yara (dağ)

Eşrefi, renk bakımından kırmızı ve şekil bakımından yuvarlak olması bakımından âşığın bağrındaki taze yaraya teşbih edilir. Paranın her kapıyı açtığı düşüncesiyle bu yaralar sevgiliye gösterilir, fakat ay yüzlüler buna itibar etmezler

Gösterür surh eşrefiler tâze dâg-ı 'aşkun

Bir kızıl mankura almazlar velî meh pâreler⁹⁶

Tacizâde-Câfer Çelebî G. 226/31-2

⁹⁶ Osman Sevim, Tacî-zâde Cafer Çelebi'nin Dîvânı'nda Maddî Kültür, Marmara Ü., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992, s. 49

2.1.7.2.3. Gül

Kırmızı gülün yapraklarını dökmesi, sevilen bir kişinin yoluna eşrefi altınının saçılmasına benzetilir: Benzerlik şekil ve renk unsuru ağır basmaktadır:

Germ olup hengâmesine eşrefi saçar anun
Berg-i verd-i zerden şâh-ı gül-i hamra yine⁹⁷
Tacizâde Cafer Çelebi K.61/10-10

2.1.8. FİLORİ (filûri, flöri, flörin, filorin)

Osmanlılarda Avrupa menşeli altın paraların genel adı ve bir vergi türüdür. "Filori kelimesi, İtalyanca filorinden gelmekte olup bu para ilk defa Floransa'da basılmıştır. 1182'den 1252'ye kadar gümüş para olan filorin 1252 yılında altından darbedilerek kısa sürede Avrupa'ya ve diğer yerlere yayıldı. Bir yüzünde Floransa'nın sembolü olan zambak motifi, diğer yüzünde Vaftizci Yahyâ'nın resmi bulunan 3,5 gr. ağırlığındaki bu altın para, İtalyan devletlerinin Türkmen beylikleriyle olan ticarî münasebetleri dolayısıyla Batı Anadolu'da geniş ölçüde kullanıldı. Hatta Menteşe ve Aydın Beyliği ile yapılan ticarî anlaşma metinlerinde filorinin adı geçer."⁹⁸

Filorin, Fatih Sultân Mehmet dönemine kadar *filori* adıyla Osmanlılarda en çok kullanılan altın para durumundaydı. Daha sonra, altın para karşılığı olarak hem Osmanlıların bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlandı. Fatih'in bastırmış olduğu ilk altın sikke, Venedik dukası veya filori ile aynı ayardaydı (23 1/2). Osmanlılar Venedik dukası için de filori adını kullanmışlardı. Bazen Floransa altınını "filoriyyen-i efrentiyyen" veya "efrentî filori" adıyla anmaktaydılar. Böylece filori *dînar*, *hasene* gibi

⁹⁷ A.g.e, s. 49

⁹⁸ İ.A. c. XIII, filori mad.

sadece altın para karşılığı bir anlam kazanmıştı. Bu şekliyle herhangi bir ayırım yapılmaksızın kullanılışına Osmanlı kroniklerinde sıkça rastlanır. Filorinin gümüş olarak karşılığı ise akçenin değerindeki düşme sonucu giderek arttı. Bunun sonucunda XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılda filori adı altındaki yerli ve yabancı menşeli altınların değeri oldukça yükselmiştir.”⁹⁹

Yabancı altınlar paralar, Osmanlı altın paralarının basılmasından önce de sonra da memlekette uzun süre tedavülde idi. Söz konusu yabancı altınlar I. Dünya Savaşından sonra kâğıt paraların yaygınlaşması üzerine Osmanlı meskûkâtı gibi piyasadan çekilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde filorinin hem günlük hayatta kullanılan bir para olarak hem de şekil, renk, kıymet gibi yönlerden tasavvur edilerek çeşitli benzetmeler içinde kullanıldığını görmekteyiz.

2.1.8.1. FİLORİNİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Filorinin dîvân şiirindeki yansımalarına bakıldığında; şâirlerin bu tabiri pek fazla kullanmadıkları görülür. Diğer para birimlerine nazaran şiirlerde daha az geçmesi söz konusu paranın toplum hayatında da kullanımının yaygın olmadığını göstermektedir. İncelediğimiz otuz dîvândan sadece Mesîhî, Bâkî, Rûhî ve Şeyh Gâlib dîvânlarında tespit ettiğimiz filorinin para değerinden ziyade benzetme unsuru olarak ele alındığı görülmektedir.

Şeyh Gâlib, bir mesnevisinde Mevlânâ'yı gözünde canlandırır ve ondan çeşitli isteklerde bulunmayı aklından geçirir. Şiirin devamında Mevlânâ sanki onun fikrini okuyup isteklerine cevap verir. Karşılıklı konuşmalara dayalı

⁹⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., filori mad.

hikâyenin aşağıdaki kısmında Mevlânâ, ona bir at ile bin adet filoriyi hazırlayıp gönderir:

O sâ'atda bir esb ü bin filori
Olur bir mîrden arz-ı huzûru

Şeyh Gâlib M. 8/13

Hikâyenin devamında “filori” ile kast edilenin “altın” olduğunu; ikisinin de aynı amaçla kullanıldığını anlıyoruz:

Binip bu ebreşe kârında olsun
Alıp altunu bâzârında olsun

Şeyh Galib M. 8/15

2.1.8.2. FİLORİNİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Filorinin benzetildiği unsurlara bakıldığında daha çok renk yönünün ağır bastığı görülür. Altın olması hasebiyle kırmızı veya sarı renkli nesnelere teşbih edilir. Rengin yanında şekil ve kıymet de benzetmeyi kuvvetlendiren yardımcı ögeler olur (bkz. altın).

2.1.8.2.1. Yara (dağ)

Şâir, “Ağyar koynumuzdaki yaradan düşen pembe kanımızı görüp filori sanmasın.” derken; hem yarayı hem de yaradan akan kanı şekil ve renk bakımından filoriye benzetir. Ayrıca, kanının sevgili için dökülüyor olması da benzetmedeki kıymet ifadesini temsil eder:

Koynumuzda görüp agyâr filori sanmasun

Dâgımızdan kopılan penbe-i gülgûnümüzü

Rûhî G.1056/5

2.1.8.2.2. Gül

Kış mevsiminin bitimi ve baharın gelişini savaş tasviri içinde ele alan şâir; baharın başlangıcını güllerin zaferi olarak değerlendirir. Beyitte, gül ile filori arasında yuvarlaklık ve kırmızılık bakımından ilgi kurulur:

Güller siperler ile üleşdi filoriyi

Mülk-i şitâyı gâret idüp leşger-i bahâr

Bâkî G. 130/3

2.1.8.2.3. Gonca

Filorinin gonca ile münasebeti kırmızı rengi ve şekli itibariyledir:

Temâşâ kıl ki gül mahbûbını sayd eyleyem diyü

Filori tutup ağzında ider geh geh ıyân gonca

Mesîhî G. 213/3

2.1.8.2.4. Ay

Şâir; "Güneş, ayın çerağına yine bir filori dikti; kenarını gören kimse onu yeni ay zannetti" ifadesiyle renk ve şekil yönüyle filori ile ay arasında bir münasebet kurar:

Çerâg-ı mâha yine bir filori dikdi güneş

Gören kimesne kenârın meh-i nev itdi hayâl

Bâkî K. 20/3

2.1.8.2.5. Yıldız

Aşağıdaki beyitte gökyüzü, gümüşten yapılmış bir maşrabaya (su kabı); yıldızlar ise gerdana dizilmiş filori altınına benzetilmiştir. Benzetme yine şekli ve renk bakımındandır:

Felek kemîne kulundur elinde 'ikd-ı berîn

Filori ile tolu nukre kûb-meşerbedür

Rûhî G.147/6

2.1.9. FÜLS (Fels, fül pişiz)

Arapça bir kelime olan fûls; bakır sikke, sikke-i nuhâsiye, ufak akçe¹⁰⁰, pul, mangır, akçe, para¹⁰¹ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin çoğulu “fûlûs”tür. Bakırdan mamul olduğu için fûls-i ahmer şeklinde de söylenir. Fûls-i ahmer ile “kırmızı akçe, bakır akçe, kızıl mangır” kastedilir.

Fûls kelimesiyle aslında mangır kastedilir. Çünkü, Arap memleketlerinde mangırın karşılığı olup bakırdan kesilen sikkelere fûls denilmektedir. Ayrıca Yavuz Sultân Selim'in Mısır seferi sırasında, Arap memleketlerinde olduğu gibi, fûls ismi ile mangır sikkeler kestirmiştir.¹⁰²

Fakir insanlar için günümüzde kullanılan “meteliğe kurşun atıyor” deyimi yerine eskiden “fûls-i ahmere muhtaçtır” deyimi kullanılırdı. Dîvân şiirinde “fûls, fels, fûls-i ahmer, fels-i ahmer” gibi değişik kullanımları olduğu görülmektedir.

¹⁰⁰ Şemsettin Sâmî, a.g.e.

¹⁰¹ Ferit Devellioğlu, a.g.e.

¹⁰² M. Zeki Pakalın, a.g.e., (mangır mad.), İ.A. (mangır mad)

2.1.9.1. FÜLSÜN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Şiirlere bakıldığında fûls-i ahmerin genellikle değersiz şeylerin kıymetini belirtmek için kıyaslama unsuru olarak ele alınan bir para olduğu görülmektedir. Günlük yaşantımızda sık sık kullandığımız “beş para etmez, beş kuruş bile değeri yok,” gibi deyimlerdeki anlamı ihtiva eden bir kullanımla şiirlerde geçtiğini söyleyebiliriz:

Şiirlerde dünya malının değersizliği ve geçiciliği anlatılır; hatta bu dünyada ne var ne yok hepsi için kullanılan “mülk-i dünya” bile fûls-i ahmere değmez. Bu sebeple Usûlî, insanın dünya servetiyle değil; ancak marifet hazinesiyle iflastan kurtulabileceğini söyler. Diğer bir beyitte ise aynı düşüncüyü güneşin ağzından dile getirir. Güneş dellal olup lisân-ı haliyle insanlara dünyanın değerinin ancak bir fûls-i ahmer kadar olduğunu (dünyanın beş para etmediğini) söyler:

Mülk-i dünyâyı Usûlî alma fûls-i ahmere

Ma'rifet genciyle kurtar cânını iflâsdan

Usûlî G. 102/5

Mihr hod dellâl olup söyler zebân-ı hâl ile

Kim bilin bir fûls-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr

Usûlî K. 1/15

Usûlî'nin çağdaşı olan Hayretî'ye göre İshâk Bey'in gözünde dünyanın değeri bir fûls-i ahmerdir. Üçü de aynı dönemde yaşayan bu şâirlerin bir birine benzer ifadeler ve düşüncüler sarf ettikleri görülmektedir. Diğer üçü gibi 16. yüzyıl şâirlerinden Hayâlî ve Ziyâî'de de benzer söyleyişler olduğu göz önünde bulundurulursa, bunun devrin zihniyet yapısına dair bir takım ip uçları verdiğini söylemek mümkündür:

Hazret-i İshâk Beğ kim dest-i cûdında anun

Gûyiyâ bir fels-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr

Hayretî K 12/27

Hayâlî'de de aynı çağrışımları görmek mümkündür. Şâir, cevher gibi sözleri (şii) varken tüm dünya servetinin onun yanında beş kuruş kadar (fûlûs-ı ahmer) değerinin olmadığını belirtir:

Cevâhir-i suhanım var tabiatimdir kân

Fûlûs-ı ahmere degmez yanımda mâl-i menâl

Hayâlî K. 10/18

Sarhoş olan insanın şuuru yerinde olmaz. Maddî sıkıntı çekenlerin neşesiz bir yüz ifadesine sahip olduğu düşünülürse; Nâilî, fûls-i ahmere muhtâc olan fakir birinin içki içip neşelenmesini sarhoş olmasına bağlar. Ayrıca, parası olmadığı halde sarhoşluğun etkisiyle mutlu gibi görünen insanları da eleştirir:

Geçmiş serîr-i meykedeye rind-i bâde-hâr

Muhtâc-ı fûls-i ahmer iken kâmrânlanır

Nâilî G. 44/5

İhsân-ı rağbetindeki şâdî ne ihtimâl

Muhtâc fûls-i ahmere genc-i defîn ile

Nâilî K. 28/59

Necâtî Bey aşağıdaki iki beyitte sevgili ile güneş arasında güzellik ve pâha yönünden kıyaslama yapar. Her ikisi de güzellik pazarında satışa çıkarıldığında, pahalı olmasına rağmen herkes sevgiliye rağbet eder, onu almaya çalışır; çünkü bu pazarda güneş, sevgilinin yanında sönük ve değersiz kalır. Kimse bakır parasını bile güneşe verip zayi etmek istemez. Necâtî Bey'in deyimleri ve halk tabirlerini sıkça kullandığı göz önünde bulundurulursa; "*Güneş fûls-i ahmere geçmez*" ifadesi günümüzde değersiz şeyler için kullanılan "beş para etmez" deymiyle yakın anlamlı olduğu söylenebilir. Güneş, sevgilinin yüzü ve fûls-i ahmer arasında renk ve kıymet bakımından benzerlik söz konusudur:

Aya kim derler ki geçmez afitâb

Hüsn bâzârında fels-i ahmere

Necâtî Beg G. 526/2

Âfitâb-ı âlem-ârâ-yi cemâlün var iken

Hüsn bâzârında almaz kimse fels-i ahmere

Necâtî Beg G. 449/3

2.1.9.2. FÜLSÜN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.9.2.1. Gözyaşı

Âşığın gözyaşı şekil, renk ve kıymet bakımından çoğu zaman paraya teşbih edilir (bkz. akçe, dirhem, nakd). Söz konusu paranın hammaddesi gümüşse gözyaşı genellikle beyaz; altın ise kırmızı olarak tasavvur edilir.

Fülsün bakırdan ibaret olması; bakırın da kırmızıya çalan rengi andırması sebebiyle aşağıdaki beyitlerde fül ile kırmızı gözyaşı arasında şekil, renk ve kıymet münasebeti söz konusudur. Ziyâî, fülse benzettiği gözyaşının çokluğunu zenginlik olarak düşünürken; Şeyhülislâm Yahyâ, kanlı gözyaşının sevgili yanında bir fül-i ahmer kadar bile itibar görmediği için boşa döktüğünden yakınır:

Füls-i eşk-i çeşm hadsiz var iken

Pâdişâhum her gedâ müflis midür

Ziyâî G. 113/4

Bulmadı bir fül-i ahmerce yanında i'tibâr

Nakd-ı hûn-ı eşk-i çeşmim yok yere etdim telef

Ş.İ. Yahyâ G. 1743

2.1.9.2.2. Yara (dağ)

Âşığın kesesinde bir fels-i ahmeri bile yoksa; teninde paralara benzeyen taze yaralar olduğu için âşık fakirlikten yakınmaz. Tendeki yaralar kırmızı para, ten ise o paraları muhafaza eden kîse gibi düşünülür. Fûls-i ahmer ile taze yara arasında renk ve şekil bakımından ilgi kurulan beyitte kanlı yaranın değerli olduğu da ifade edilir. Dönemin bir özelliği olan paranın kesede muhafaza edildiği ifade edilen beyitte ten ile kese arasında kurulan ilgi de bu benzetmeye kuvvet kazandıran önemli bir unsur olarak dikkati çeker:

Bir fels-i ahmerüm yoğ ise kîsede ne var

Vardur tenümde tâze onulmuş hezâr dâğ

Hayretî G. 168/3

Hayretiyem ben ne var yoğ ise fûls-i ahmerüm

Sînede ey hâce dâğ-ı bî-şümârum var yeter

Hayretî G. 65/5

2.1.10. GÜMÜŞ (sîm)

Gümüş, tarih boyunca daha çok para ve ziynet eşyası yapımında kullanılan değerli bir madendir. Kendine mahsus kirli beyaz bir rengi olan gümüşün diğer önemli özelliği de kolay işlenebilen bir yapıya sahip olmasıdır. Eski çağlardan beri daha çok madenî para kesiminde, yumuşak oluşundan dolayı kuyumculukta ve dekoratif eşya yapımında önemli bir yeri olan gümüş, İslâm toplumlarında da çok geniş kullanım alanları bulmuştur.

Osmanlılarda gümüş, para basımı yanında sanayide, kuyumculukta, simkeşlik ve dokumacılık alanlarında kullanılan önemli bir madendi. İlk

Osmanlı sikkesi ve Osmanlı para birimi olan akçenin gümüşten kesildiği bilinmektedir.

Osmanlı gümüş sikkesinin bol miktarda bulunuşu, değeri ve yayılışı, kuruluş yıllarından itibaren bölgedeki diğer Türkmen beylikleri üzerindeki hakimiyet alanında ekonomik imaj açısından önemli bir rol oynamıştır. Osmanlıların Balkanlar'a geçişinden sonra bu bölgelerdeki zengin gümüş merkezlerine yönelik faaliyetleri ve buraları ellerine geçirmeleri iktisadî güçlerini daha da arttırmıştır. Fakat zamanla akçenin içindeki gümüş oranı ekonomik sebepler yüzünden düşürülmüştür.

Fatih Sultân Mehmet zamanında gümüş akçeler hazine mevcudunun yüzde yetmişine yakın bir bölümünü teşkil etmekteydi. Osmanlılar, XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönemde tedavül genellikle akçe ile oluyordu. Fatih Sultân Mehmet'le başlayıp diğer padişahlarla devam eden altın sikke tedavülünün yanında gümüş paralar da piyasada uzun zaman değişim aracı olarak kullanılmıştır. Genellikle tahta geçen pâdişâh, selefinin gümüş paralarını yasaklayarak tedavülden kaldırmış, eski paralar darphanelere yollanmış ve yeni pâdişâh adına yeniden paraya çevrilmiştir. Gümüş madeninin kıt olduğu özellikle savaş zamanlarında gümüş ve kıymetli maden ihracı, simli kumaş dokuma işi ve gümüşten eşya yapımı yasaklanır, hatta bazen simkeşhanelerin kapatılmasına kadar gidilebilmiştir.¹⁰³

Dîvan şiirinde gümüş, altından sonra en çok adı geçen para birimidir. Dîvân şairleri gümüş kelimesini hem değişim aracı olan gümüş sikke hem de renk ve şekil bakımından benzetme unsuru olarak sıkça kullanmışlardır.

¹⁰³ İ.A., Gümüş mad.

2.1.10.1. GÜMÜŞÜN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

İncelediğimiz dîvânlarda hem para değeri hem de benzetme unsuru olarak altından sonra en çok adı geçen para, gümüştür. Çoğunlukla altın ile bir arada zikredilen gümüş, kıymetli oluşu, rengi ve şekli nedeniyle çeşitli tasavvurlara konu olur. Şâirler, devlet büyüğünden himâye beklerken, parasızlıktan şikayet ederken, servet düşkünü olanları yererken, aşka değil paraya önem vermesi sebebiyle sevgiliyi eleştirirken gümüşten söz ederler. Şiirlerde, mârifet, olgunluk, şeref gibi hasletlerin paradan daha önemli olduğu vurgulanırken veya meteliksiz olan âşığın sevdiği için paradan daha önemli olan cânını ortaya koyması dile getirilirken de gümüşten bahsedilir.

Dîvân şâirlerinin -gümüşü de kullanmakla beraber- gümüş yerine çoğunlukla Farsça karşılığı olan “sîm” tâbirini kullandıkları görülür. Bunu da genellikle altın kelimesi ile terkip kurarak “sîm ü zer” şeklinde ifade ederler (bkz. altın). Bunun yanında gümüş paradan söz ederken çoğunlukla, sadece “sîm” kelimesini tercih etmekle beraber; İshâk ve Bâkî’ nin “nakd-ı sîm” şeklinde tamlama kurarak söyledikleri de görülmektedir:

Bu denlû nakd-i sîme ki çün iktidârı var

Olmaz aceb yaparsa gümüşden hisâr berf

İshâk K. 9/7

Bâkî’ye ait ve pâdişâhın cûlûsunun söz konusu edildiği beyitte; pâdişâhın, (dağıttığı paralarla) yer yüzünü kar gibi gümüş paraya gark ettiği belirtilir. Benzer bir ifadeyi Nâbî’de de görüyoruz. Şâir, Âlî Paşa’nın cömertliğini şu şekilde anlatır: “Onun lutûf eli yer yüzüne o kadar gümüş saçar ki, (bu sebeple) yeryüzü çarha (feleğe) zenginliğini gösterir.”

Kıldı zemîni berf gibi nakd-ı sîme gark

İn’âm-ı ‘âm-ı şâh-ı cevân-merd-i bahr-i baht-iyâr

Bâkî K. 9/4

Sîm-pâş ol zemîne kefi lutfı o kadar

Ki zemîn çerh-i direm-dâra ider 'arz-ı gınâ

Nâbî K. 24/43

Özellikle kasidelerin methiye bölümünde kasidenin sunulduğu kişi övülürken memdûhun cömert, lütûf sahibi olduğu söylenir; ardından onların büyüklüğünün bir göstergesi olarak altın ve gümüş dağıtmaları beklenir. Böylece uygun bir üslupla söz konusu devlet büyüğünden himmet beklediklerini de dile getirmiş olurlar.

Yaraşur lûtfun bir ide iki âlem begligin

Sîm ü zer cûdun katında bir avuc hâk-i mehin

Necâtî Beg K. 20/39

Aşağıdaki beyitten, Rûhî'nin Osman Paşanın lûtfuna mazhar olduğunu, ondan câize aldığını ve himâye gördüğünü anlıyoruz.

Kimdür ol lutf u kerem sâhibi 'Osmân Pâşâ

Ki virür şâ'ire sîm ü zer ü gevher gözedür

Rûhî G. 344, s.535

Gümüşün ele alındığı bir diğer konu da âşığın sevgiliye kavuşmak istemesi buna karşılık sevgilinin maddî gerekçeler şart koşmasıdır. Güzellerin, parası pulu çok olanlara yüz vermesi, âşığa parası olmadığı için meyletmemesi şiirlerde sıkça rastlanan bir durumdur. Güzeller, âşığa parası varsa değer verir; meteliksiz olan âşığa, gökten bile inse değer vermezler. Güzelleri etkilemek ve onlara vasıl olabilmek için altın ve gümüşe ihtiyaç vardır. Sözü edilen düşünceyi dîvân şiirinin her döneminde görmek mümkündür.

Bir beyitte şâir altın ve gümüşü tesiri güçlü bir muskaya benzetir. Paradan yapılmış veya içi parayla dolu muska, güzellere hemen tesirini gösterir. Âşık, sevgiliye para yerine daha değerli olan cânını verir. Parası olmasa da âşık huzurludur, onun için sevgilinin dergâhının toprağına yüzünü sürmek yeterlidir. (bkz. altın). Aşağıda verilen örnek beyitlerde âşığın

sevgiliye kavuşması ve bu noktada önemli bir engel olan para ele alınmaktadır:

Bu şimdiki güzelleri İshâk kucmaga

Yâ sîm ü zer ya nukl-i şeker yâ gazel gerek İshâk Çelebî G 138/5

Güzeller nusha-i sîm ü zere gâyet de mâ'ildür

Hemân ol nusha olsa anların teshîri kâbildür Rûhî G. 312/1

Güzeller 'âşıkâ sîm ü zer ile 'izzet eylerler

Eger bî-sîm ü zersen gökden insen sana 'izzet yok Rûhî G. 595/4

Hûblar teshîrine Âşık mücerreb görmedüm

Sîm ü zer gibi gerek ammâ hezârândur hezâr Âşık Çelebî G. 82/5

Versin sipihr sîm ü zeri süfle-hûlara

Sen mey-keşâna zer yerine la'l-i nâb ver Meşhûrî G. 39/4

Gümüş, bir de insanların paraya ve parası olanlara gereğinden fazla itibar etmesi yönüyle ele alınır. Bazıları, zenginlere aşırı değer verir, onların etrafında pervane gibi dönerler. Şâir, böylelerini kıskanmaz ve onlara itibar etmez; o, altın ve gümüşle dolu bir hazineden ziyade, kötülüklerden arınmış, huzur dolu bir gönül ister. Onun için esas beylik, esas zenginlik budur:

İstemem nâ-dan bana ger verse genc-i sîm ü zer

Kim ivezsiz mâla nâ-dandan tasarrufdur vebâl Fûzûlî Kt. 27/4

Hased kılup n'ideyin bendegân-ı sîm ü zere

Benüm vilâyet-i fakr içre begligüm yeter e Behiştî G. 469/1

Hevâ-yı sîm ü zer olmaz derûnına reh-yâb

Gubârdan dili âzâdedür hızânemüzün

Nâbî G. 432/6

16. yüzyıl Osmanlı devletinin kültür, mimarî, ekonomi gibi birçok alanda en parlak günlerini yaşadığı bir dönemdir. Eğitim, adâlet gibi sosyal kurumlar devletin ekonomik durumunu belli bir mesafeden takip ettiği için ekonomideki değişiklikler bu kurumların işleyişini de etkiler. Devletin birçok alanda refâh içinde bulunduğu bir dönemde insanların devlete, adalete ve yöneticilere güvenmesi gerekir diye düşünülür. Ancak aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere insanların parayı gördüklerinde nasıl fikir değiştirebildiklerini gösteren bazı durumlar da mevcuttur. Bu yüzyılın şâirlerinden İshâk, örnek beyitte, sosyal bir eleştiri yaparak, insanların adalete değil, parası olanlara inandığını veya güvendiğini; insanlar arası ilişkilerde paranın ne denli etkili bir rol oynadığını belirtir. Şâirin ifadesiyle terâzi elinde gümüş para olandan yanadır. Beyit devrin iktisadi zihniyetini de yansıtmaları bakımından önemlidir:

Beğüm olma terâzû gibi âdil

Kefinde sîm olandan yana mâyl ¹⁰⁴

İshâk Şhr 1/99

2.1.10.2. GÜMÜŞÜN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Gümüş para, renk yönüyle beyaza yakın ve şekil olarak yuvarlak olduğundan şiirlerde, insan teni, gözyaşı, yağmur, kar taneleri, su, beyaz çiçek gibi bir çok nesneye teşbih edilir ve bu özelliklerinden dolayı şiirlerde mecâzî yönüyle sıkça geçtiği görülür.

¹⁰⁴ Para değeri olarak gümüş için bkz. Şeyhî, G. 152/4; Necâtî Beg, G. 216/7, 508/5, 515/2; Trc. 1/3; Mesîhî K. 4/22; 5/17; Rûhî K. s.106, s. 191, G. 685/4, 1110/5; Nef'î, K. 27/29; Şeyh Gâlib K. 11/24, Tr. 18/4; Aşık K. 7/39; Nâbî, G. 152/5, 641/4, 820/7, L. 5/6, R. 210; Sâbit, K. 43/48; Ş.İ. Es'âd, T. 35/13; Meşhûrî, Kt. 36/1

2.1.10.2.1. Ten (cisim, beden, beden uzuvları)

Sevgilinin vücudu beyaz olarak düşünülür ve renginden dolayı gümüşe teşbih edilir. Genel olarak beyaz tenli olarak tarif edilen sevgili için *sîm-ten*, *sîm-beden* vb. sözler kullanılır. Bazı beyitlerde bedenın el, kol, boyun, çene, gerdan gibi çeşitli uzuvları ayrıca söylenir. Bunlar "*sîm-sâk, sîm-ber, sâ'id-i sîm, sîm-i sîb zekân*" şeklinde terkip kurularak ifade edilir. Tüm bu benzetmeler; şekil, renk ve değer bakımından yapılır.

Âşık, ayrılık hasretinden sararmış ve altın kemere benzeyen kollarıyla sevgilinin belini sarmak ister. Sevgili lütfedip bunu yaparsa âşığı sevindirir. Âşık, ayrıca, gümüş tenli güzellerin beline altın kemerin yakışacağını düşünmektedir. Aşağıda verilen diğer örneklerde sevgili "gümüş bedenli" olarak tasvir edilir:

Zâr u zerd oldum gamından bâri lutf et beline

Kolumu ey sîm-ten zerrin kemer kıl dâ'imâ

Ahmet Paşa G. 2/11

Birisi de nigârün Hâcî Bayram

Zer itdi benzümi ol sîm-endâm

Mesîhî Şhr. 68

Benümle sîm-tenüm bir dem ihtilât itmez

Ne denlû zer gibi ten pûtesinde olsam kâl

Behiştî G. 304/2

Murâdı sîneye ol serv-i sîm-endâmı çekmekdür

Semend-i tab'-ı Bâkî bir gümüşden sîne-bend ister

Bâkî G. 143/5

Şâir, gümüş bedenli sevgiliyi kâfûra¹⁰⁵ benzetir ve boş yere merhamet elini uzatmamasını ister. Çünkü âşığın gönlünün yarası öylesine çoktur ki

¹⁰⁵ Hindistan dolaylarında yetişen, defneye benzer bir küçük ağaçtan elde edilen beyaz renkli ve güzel kokulu aynı zamanda ilaç olarak da kullanılan bir madde (bkz. Şemsettin Sâmî, a.g.e., Kâfur Mad.).

kâfûr merhemini bile kabul etmez. Gümüş ile kâfûr, ikisi de beyaz renklidir. Sevgili hem renginden dolayı hem de âşığın derdinin dermanı olması yönüyle kâfûra teşbih edilmiştir. Âşık, “ kâfûr’a ihtiyacım yok” derken “ey gümüş bedenli sevgili sana ihtiyacım yok” demek istiyor ve istiğna gösteriyor.

Sunma dest-i merhamet bî-hûde ey sîmîn-beden

Zahm-ı sînem merhem-i kâfûra eyler i'tirâz ¹⁰⁶ Şeyh Gâlib G.145/5

2.1.10.2.2. Göğüs (Sine, Gerdân, Ber)

Göğsün gümüşe benzetilmesi beyazlığı cihetiyledir. Sevgilinin puta, göğsünün de gümüşe teşbihi, putların gümüş veya altın gibi kıymetli mâdenlerden yapılışı, özellikle kiliselerde Hz. Meryem heykellerinin ve tasvirlerinin göğsünün gümüşle kaplanması veya gümüşî renkte resmedilmesi münasebetiyledir¹⁰⁷. Nedîm, sevgilinin gümüş gibi beyaz gerdanını örtü ile (dahi) görmezken, rakibin onu örtüsüz koklamasından yakınıır. Örnek verilen diğer beyitlerde de bu teşbihler mevcuttur.

Ben haste için lâ'li leb-i gül-şekerün var

Ben müflis için zer kemer ü sîm-berün var

Necâtî Bey G. 75/1

Nikâb ile göremezken bir anı vâ-hayfâ

Rakîb o gerdan-i simîni bî-nikâb kokar

Nedîm G.16/4

Der-miyân eyleyli hançer-i zerrîn-kemerî

Zîver-i encümen-i sîm-berân sensin sen

Mezâkî G. 332/2

¹⁰⁶ Gümüş ve sevgilinin bedeni için bkz: Ahmet Paşa, G. 31/1, 69/12, 148/6, 249/1, 250/1; Necâtî Bey, G.449/4, 606/1; Mesîhî G. 75/4; İshâk K. 12/17; Fûzûlî, Mhm. 4.bend, s.291; Bâkî G. 25/2, 236/6; Nâilî, 91/2; Sâbit G. 275/3

¹⁰⁷ Mehmed Çavuşoğlu, a.g.e., s. 189

2.1.10.2.3. Kol (said)

Sa'id, (kolun dirsek ile el arasındaki kısmı) gümüş renginde tasavvur edilir. Sevgilin gümüş gibi kolları ateş ve harareten (şevk) dolayı kızarıp sarı bir renge (altına) dönüşmüştür:

Tâb-ı teb sâid-i sîmînüni zerrîn itmiş

Kâmetün tâze nihâl-i gül-i nesrîn itmiş

İshâk G. 115/1

Elde bilür sâ'id-i sîmînüni miskin gönül

Gâyet-i iflâsdan mâhülyâ-yi hâm ider

Necâtî Bey. G 209/3

2.1.10.2.4. Sâk (İncik, Baldır)

Sâk, (diz ile topuk arasındaki kısım, baldır) gümüş renginde hayâl edilir. Nedîm, gümüş sâklı ve billûr bâzûlu diye tarif ettiği sevdiği dururken kendisinin sâki olmasını yakışık görmez; bezmde içkiyi dağıtmanın sevgiliye yakıştığını belirtir:

Ben mi sâki olayım bezme dururken sevdiğim

Böyle sîmin sâklar billûr bâzûlarla sen

Nedîm G. 103/4

2.1.10.2.5. Yüz (Sevgilinin yüzü, yanak)

Beyaz olan sevgilinin yüzünde tüy çıkınca, biraz siyahlaşır. Bu durumda âşık onu işlenmemiş gümüşe teşbih eder ve ondan vazgeçmez.

Hat-âver olmagıla dil geçer mi dil-berden

Sevâdkâr ise de sîm-i hâm alınmaz mı

Nâbî G. 869/3

2.1.10.2.6. Gözyaşı

Dîvân şiirinde umûmiyetle kırmızı olarak tasavvur edilen âşığın gözyaşının zaman zaman çeşitli teşbihlerle akçeye de benzetildiğini ifade etmiştik. (bkz. akçe). Bunun yanında rengi, şekli ve âşık için değerli oluşu, onun gümüşle bir arada ele alınmasına yol açar. Renginin beyaz, şeklinin yuvarlak ve sevgili uğruna döküldüğü için değerli olması bu teşbihi kuvvetlendirir. Şiirlerde sevgili uğruna dökülmesinin yanında, ona vasıl olabilmek için harcanması gerektiği üzerinde de durulur. Zira sevgili parası çok olanlara meyleder.

Sevgilinin merhamete gelip âşığa karşılık vermesi, âşığın gümüş renkli gözyaşını ona sunmasına bağlıdır. Beyitteki “sîm-i eşk” ifadesi hem âşığın sevgisini ve fedakarlığını hem de parayı karşılamaktadır. Diğer örnek beyitlerde de benzer teşbihleri bulmak mümkündür:

Eşk ü rûyum n'ola şâd itse seni
Sîm ü zer gözlerde olur dil-güşâ

K. Aynî G. 12/5

Yüri 'arz eyle sîm-i eşküni rahm eyleye şâyed
Bilürsin şimdi ol kâfir olupdur akçeye mâyil

Rûhî G. 741/4

Yüz yere koyup aglar eşiginde ehl-i derd
Devlet anın ki kapına sîm ü zeri düşer

Ş.İ. Yahyâ G. 89/4

Nakd-i sîm-i eşk ile kûy-ı nigâra âzim ol
Farzdur bâliğ-nisâb-ı kudrete zîrâ ki hac¹⁰⁸

Sâbit G 49/2

¹⁰⁸ Gümüş-gözyaşı için bkz: Karamanlı Aynî K. 31/19, G. 161/5; Ahmet Paşa, G. 283/1, 386/4, G. 111/2; Mesîhî, G. 75/4; 83/4, 86/6; Hayâlî, G. 301/4, 644/2; Ziyâî, G. 269/4, 320/2; 330/4

2.1.10.2.7. Rakibin gözü

Âşığın yüzü gamdan dolayı altın gibi sararırken; rakip dert çekmediği için gözü gümüş gibi aktır. Gözün beyazlığı nedeniyle gümüş arasında renk ilgisi kurulur:

Gam benüm yüzümi zerd itdi rakîbün gözün ak

Anı bir görme benümle ki degül bir zer ü sîm

Behiştî G. 341/2

2.1.10.2.8. Yıldız

Aşağıdaki beyitte, güneşin doğmasıyla karanlık gökyüzünde parlayan yıldızların yavaş yavaş kayboluşu anlatılıyor. “*Kulzüm-ı Hind*” ile karanlık gökyüzü, “*gümüş zevraklar*” ile yıldızlar, “*fülk-i zer*” ile güneşin küresi kastedilirken, güneş altın gemiye benzetilmiştir. Güneş altına, yıldızlar gümüşe teşbih edilirken, aynı zamanda ikisinin kıymet bakımından karşılaştırılması ve altının daha üstün olduğu da vurgulanmaktadır. Altın, parlaklığı ve değeri bakımından gümüşten üstündür. Altının bulunduğu yerde gümüşün değeri düşer. Parlaklık bakımından da güneş yıldızlardan üstündür. Zaten yıldızlar parlaklığını güneşten alırlar. Gümüş ile yıldızlar arasındaki benzerlik, yuvarlaklık ve parlaklık nedeniyledir:

Kulzüm-i Hindin batırmağa gümüş zevrakların

Bâd-bân-ı nûr ile donattı fülk-i zer güneş

Ahmet Paşa K. 19/4

Yıldızlar gökyüzünde gümüş parçalardan oluşmuş sergi gibidir. Ay da tas gibi devreder. Bir mecliste elinde tasla dilenen insan motifi ve altın veren zenginler tasvir edilmektedir. Nefî’ye ait beyitte de gümüşle yıldız arasında münasebet söz konusudur:

Sergidür sîm pâreden ahter

Devr ider tâs gibi cürm-i kamer

Nâbî M. 8/96

O şâhenşeh ki nakş-ı hâtem-i ikbâlidir sikke
Zer-i hurşîd-i âlem-tâb u sîm-i ahterân üzre

Nef'î K. 6/17

2.1.10.2.9. Ay (Hilâl)

Ekseriyetle güneşle birlikte ele alınan ay, rengi ve şeklinden dolayı gümüşe teşbih edilir. Fatih Sultân Mehmet'in büyük bir pâdişâh olduğu anlatılan beyitte, mübalağa sanatı yapılarak, hilâlin kapısında gümüşten bir halka, güneşin de kubbesinin etrafında altından bir çember olduğu ileri sürülmektedir. Renk ve biçim bakımından hilâl, gümüş bir kapı halkasına, güneş de kubbenin etrafındaki altın bir çembere benzetilir:

Ey ki bâb-ı rifâtinde halka-i sîmin hilâl

Vey ki devr-i kubbe-i izinde zer çenber güneş Ahmet Paşa, K. 19/24

Soyut bir kavram olan *kudret* karargâha, gök büyük bir çadıra, ay gümüşten yapılmış orta direğe, ve güneş ışınları da altın ipliğe yani sırmalı ipliğe benzetilir:

Kadrin ordusunda gök bir sâye-bândır kim ana

Ser-mâd-ı sîmdir mâh ü tînâb-ı zer güneş Ahmet Paşa K. 19/25

Feleğin hikmetli cümbüşü hep mutludur; (çünkü) bazen gümüş, bazen altın açar:

Gâh açar gâhî kapar birisi sîm ü biri zer

Cünbiş-i hikmet-nümây-ı çerh hep sâ'atledür Nâbî G.180/3

Açıldı kufl-ı der-i arzû-yı rûze-keşân

Hilâl-i 'ıyd ana sîmden kilîd oldu

Nedîm K. 36/5

2.1.10.2.10. Kar

Aşağıdaki beyitte nakd-ı sîm ile kast edilen kardır. Rüzgâr, kış mevsiminin haberini getirince; kar, onun ayağına gümüş paralar serper. Kar ile gümüş para arasında şekil, renk, çokluk ve saçılma yönüyle benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Fasl-ı şitâ peyâmın irürdi yine nesîm

Pâyına nakd-i sîmîni itdi nisâr berf

İshâk K. 9/2

Yârun nisâr-ı sîm ider üstine ebr-i berf

Çıksa içinden olsa bizüm hâne ye revân

Behiştî G. 388/3

2.1.10.2.11. Su

Su veya yağmur taneleri renk ve parlaklık bakımından gümüşe benzetilirken; bulut da avuç olarak tasavvur edilir. Ayrıca yağmur tanelerinin gümüş para gibi saçılması da teşbihi kuvvetlendiren diğer bir unsurdur:

Keffün cihâne şol kadar eyler nisâr sîm

Rûy-ı zemîne saçmaz o denlû sehâb âb

Hayretî K. 10/21

Ol gümüş gibi sudan pürdür hazîne her zaman

Nitekim enva-ı mahzûnatıla kalb-i hakîm

Ş.İ Yahyâ Tr. 23/15

Bu kadîmi hânedâna dâimâ altun akar

Bir mahallinde aceb midir anın akarsa sîm

Ş.İ. Yahyâ Tr. 23/16

2.1.10.2.12. Çiçekler

Çiçeklerin gümüşle bir arada zikredilmesinde şekil, renk ve serpmeye özelliği rol oynar. Özellikle sabâ rüzgârının etkisiyle çiçeklerin yaprak dökmesi şâirler için ilham kaynağı olur. Şâirler, bu tabiat olayını, altın ve gümüş dağıtan bir insana benzeterek çeşitli semboller ve hayâller içinde tasvir ederler. Çiçeklerin şekil özellikleri de dikkate alınarak, beyaz renktekiler gümüşe, sarı renktekiler altına teşbih edilir; yine şekil benzerliği nedeniyle bu çiçekler kadehle bir arada zikredilir. Benzetmelerde özellikle teşhis sanatının kullanıldığı görülür:

Subh-dem çün çarh-ı zerger yeri sîm ü zer kılar

Nite k'elde sâkî câm-ı la'li cân-perver kılar

Şeyhî K. 66/1

Şikûfe simine farz eyledi hurûc-i zekât

Medâr-i havl ü bulûğ-i nisâb-i istimnâ

Fûzûlî K. 1/32

Sabah rüzgârı, gül dalı kendine meyletsin diye gümüş saçar.

Sanmanuz berk-i şükûfe ki sabâ şâh-ı güli

Kendüye kılmagîçün mâ'il ider sîm nisâr¹⁰⁹

Rûhî K. s.108

2.1.10.2.12.1. Nergis

Beyaz renkli, ortasında sarı bir göbekten oluşması; yani çiçek kısmında hem beyaz hem de sarı rengi taşıması, ya da kiminin sarı kiminin beyaz oluşu, nergisin birçok beyitte gümüş ve altınla ilişkilendirilmesine sebep olmuştur (bkz. altın-nergis).

¹⁰⁹ Çiçek ve gümüş için ayrıca bkz: Şeyhî, K. 3/31, 66/9; Ahmet Paşa, K. 166/2; Hayâlî, K. 13/9

Bunca zer ü sîm ile yine bahşışın umup

Râh-ı çemene dikdi asa nergis-i a'mâ

Necâtî Beg K. 1/28

Fırsat, elden çıkarılmaması gereken bir cevher gibidir. Zaman, insanı aldatır, fırsat gibi kıymetli şeylerin elden çıkmasına sebep olur. Feleğin dönüşü (zaman, talih), insanın gözünü nergis gibi gümüş ve altınla boyadığı için, insan dikkatli olmalıdır. Bir öğüt niteliği taşıyan beyitte nergis yapraklarının beyazlığı ve ortasındaki sarı rengiyle gümüş ve altına teşbih edilir. Bu bakımdan “sim ü zer” kelimeleri ve “ gözünü boyamak “ deymi ile ilgilidir.

Güher-i fursatı aldurma sakın devr-i felek

Sîm ü zerle gözünü boyamasun nergis-vâr

Bâkî K.18/23

Gâh nergis ayş eder zerrîn-kadehle râygân

Gâh olur girmez eline nice sîm ü zer döker

Ş.İ. Yahyâ G. 92/4

2.1.10.2.12.2. Yasemin

Yaseminin, beyaz ve sarı çiçekli olması, zaman zaman altın ve gümüşle bir arada düşünülmesine sebep olur: Aşağıda “nesîm ve sabâ” imgeleriyle bir arada verilen beyitlerde, yâsemin ile altın ve gümüş arasında renge dayalı bir münasebet kurulur. Ayrıca Fuzûlî'deki “şebnem-dürr” ifadesi beyaz rengi dolayısıyla gümüş ve yasemin arasındaki teşbihi kuvvetlendiren diğer bir unsurdur.

Sahn-ı gülzâr içre nergis kâse-bâz olduğıçün

Berg-i nesrîn ü semenden saçdı sîm ü zer nesîm

Mesîhî K. 10/9

İrdi çün râiha-ı zülfün ile peyk-i nesîm

Müjde diyü semen ü gülde ne zer kodı ne sîm

Mesîhî G. 165/1

Almak için kıymetiyle sebzeden şeb-nem dürün
Yâseminden sîm dökmüş yâ semenden zer sâbâ

Fuzûlî K. 5/2

2.1.10.2.12.3. Lale

Aşağıdaki beyitte, hem lâle hem de nergisin gümüşle münasebetine değinilir. Altın kaseyle yazılmış nergise bakıldığında lâle gibi kîsesinin altın ve gümüşle dolu olduğu görülür:

Nergisi gör kâse-i zerle yazılmış lâle-veş
Himmetinde kîsesi uş sîm ile zerden dolar

Ahmet Paşa K. 108/6

Kîse-i gonca nice pür-zer ise feyzinden
Kâse-i lâlede bî-şebnem olurdu pür-sîm

Nefî K. 8/37

2.1.10.2.12.4. Gül

Eskiden, sevilen kişilerin geçeceği yola ve ayağına altın, gümüş para saçılırdı. Sabah rüzgârı da, sevgilinin zülfünden bir parça koku alabilmek için onun yoluna gümüş gibi gül yaprağı saçar. Gül yaprağı ile gümüş arasında şekil ve değer bakımından münasebet kurulur:

Zülfünün bir şemme büyün almağ için bâd-ı subh
Berg-i gülden bâğda çok sîm ü zer harc eyledi

Hayretî G. 467/3

2.1.10.2.12.5. Reyhan

Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir süs bitkisi olan reyhân¹¹⁰, aşağıdaki beyitte pembe rengiyle altına, beyaz rengiyle gümüşe teşbih edilir:

Çiçekler aldı ele la'l ü sîm ü zer akdâh

Kimin şarâbı gülâbı kimisi reyhânî

Şeyhî K. 14/36

2.1.10.2.13. Şebnem

Çiğ taneleri şekil itibariyle yuvarlak ve berrak renkli olduklarından gümüşle bir arada düşünülür. Bağın baharının yaprakları, şebnemin damlalarıyla eteğini gümüş, altın ve inciyle doldurur:

Bâgun evrâk-ı bahâr u katerât-ı şeb-nem

Dâmenin eyledi pür-sîm ü zer ü dürr-i semîn

Bâkî K. 26/5

2.1.10.2.14. Kemer

Giyimi tamamlayan unsurlardan biri olan kemer, genellikle “altın kemer” şeklinde şiirlerde geçer. Bununla beraber zaman zaman gümüş kemerden de söz edildiği görülür. Gümüş kemer ince belin süsü; kemerin çengeli ise beldeki gümüş kaban gibidir.

Sîmîn-kemer ki zîver-i mûy-ı miyânıdur

Çengeli belde sanki gümüş kâbânıdur

Nâbî G. 107/1

¹¹⁰ Yavuz Bayram, a.g. e, c. II, s. 719

2.1.10.2.13. Divit

Nâbî, bir beytinde, ayın ışıklarını altın kaleme, etrafındaki haleyi ise gümüş bir divite benzetir. Ay onlarla Enverî dîvânını yazar:

Eşi'a zer-kalem Nâbî devât-ı sîmdür hâle
Anunla Enverî dîvânını tahrîr ider meh-tâb

Nâbî G. 16/5

2.1.10.2.14. Kadeh (peymâne)

Dîvân şâirleri, içki meclislerine sıkça değinir, burada saki, mey, kadeh, meyhane gibi unsurları çeşitli benzetmeler içinde ele alırlar. Kadeh, altından veya gümüşten yapılmış olması yönüyle şiirlerde geçer:

İşi altun eden sâki gümüş peymânedir dirler
Harâbatı görenler hep bu devlet-hânedür dirler

Necâtî Beg G. 61/1

Ey sâkî-i gül-çehre getür la'l-i mezâkî
Nergis gibi sîmîn-kadehüñ câm-ı zer eyle

Mezâkî G. 402/3

2.1.10.2.15. Elbise

Elbiselerdeki süslemelerde sırma ve gümüş işlemelerden söz edilir. Kâbe, altın olukları ve gümüş kemerli elbisesiyle günahların köhne çuluna müşteridir: Diğer beyitlerde de elbiselerdeki gümüş işlemelerden söz edilir:

Zer nâvdân ü câme-i simîn-nitâk ile
Köhne pelâs-ı cürme harîdar Ka'be'dür

Nâbî G. 100/4

Bu tarh-ı levh-i zer ü sîm çerh-i pîre-zenün
Getürdi yâdına Belkîs ile Süleymân'ın

Nâbî Tr. 68/10

Rû-nümâ olmadıysa sana eger
Cem ü fark-ı mezâhir-i 'âlem
Turma yapmakda zerger-i takdîr
Hurse-i sîm sırmadan hâtem

Nâbî Kt. 63

2.1.10.2.16. Mimari-Nakış

Gümüş bazen, çeşme, saray, kemer gibi mimârî yapılarda süsleme olarak kullanılır. Bâkî, "Feridûn Bey Sarayı"nın vasıflarını anlatırken, onu güllerle bezenmiş bülbül kafesi gibi, can alıcı süslemeleriyle gümüş tenli bir güzele benzetir. Saf gümüşten yapılmış mermeri ise onu eşsiz kılan diğer özelliklerden biridir:

Letâfetde ruhâmı sîm-i hâmı itdi bî-ragbet
Mücellâ mermeri mevcin görenler sandılar hârâ

Bâkî K. 27/10

Ab-ı hayat nehri üstüne taşları lal ve cevherden, yapılan şâhane kemerin, kenarları gümüş ve altınla süslenmiştir:

Taşları la'l ü güher dâ'iresi sîm ile zer
Yaptılar âb-ı hayât üstine şâhâne kemer

Nâbî G. 207/3

O rûtbe zîb zîver sîm u zer sarf eylemiş kim
Gören girdâb-ı gevher zann eder mevc urmada gûyâ
Şeyh Gâlib Tr. 36/8

Lâle devrinin eğlencelerini, İstanbul'un mesire yerlerini şiirlerinde sıkça ele alan Nedîm, bir beytinde Sa'dabâd'daki Gümüş Kanal'dan bahseder. Cedvel-i Sîm'in görkeminden, benzerinin bulunmadığından ve güzellerin onu seyretmek için can attıklarından söz eder:

Görmüş mü kimse Cedvel-i Sîmin nazîrini
Dil-berler atsa seyrine anun aceb mi cân

Nedîm K.24/16

Nâbî'ye ait beyitte içinde gümüş kemerler bulunan bir mimarî yapıdan söz edilir: (O'nun) tahtının, çadırının her halatı bakış gibi nurlu, her sütunu gümüş kemerlerle müstesnadır:

Her tınâbı nigeş-i çeşm gibi nûrânî
Her sûtûnı kemer-i sîm ile bir müstesnâ

Nâbî Tr. 92/11

2.1.10.2.17. Havuz

Aşağıdaki beyitlerde bir gümüş havuzdan söz edilir. Bu havuz bir ustanın, kenarlarını gümüş yaldızla süslediği yüz renkli nakıştan oluşan bir yüzüğe benzer.

Yapılıp bağçe-i sufreye havz-ı sîmîn
Şûrvâ kâsesi nasb eyledi fevvâresini

Nâbî G. 887/3

Nakş-ı sad-reng ile bir hâteme benzer k'üstâd
Eylemiş sîm-i zer-endûd ile dîvâresini

Nâbî G. 887/4

2.1.11. KURUŞ (gurûş)

Osmanlı devleti zamanında kesilen madenî paralardan birinin adıdır. Avrupa dillerine “piastre” kelimesi ile tercüme edilen ve Türkiye’de eskiden kullanılan “kaba gümüş akçe”dir. Doğu milletleri bu ismi, grossus (grosso, gros, groat, Groschen) kelimesinin İslav-Alman şeklinden almışlardır. Osmanlı imparatorluğunun esas sikkesi olan akçe, Batı Asya’nın 1/2 ve 1/3 dirheminin gelişmiş bir şekli olan küçük gümüş sikkedir. Osmanlı imparatorluğunun ilk zamanlarında aşağı yukarı 1 gr. ağırlığında idi; fakat ağırlığı sonraları azaldı. 17. yüzyılın sonunda basılan akçeler 0.13 gr. ağırlığındaydı. Altın sikke ile bakır sikke arasında tek ufaklık olan bu kadar küçük bir sikke alış verişi için kâfi değildi; bu sebeple Türkiye sınırları içinde bütün Avrupa memleketlerinin gümüş sikkeleri tedavül ediyordu. Avrupa’da “gros”lar meydana çıktıktan kısa bir zaman sonra Türkiy’e girmiş olmalıdır, çünkü I. Bâyezit’in 1392 senesindeki bir berâtında grûş kelimesi resmen kullanılmıştır. Osmanlılar, gros gibi eküyü de sonradan aynı kuruş ismi ile adlandırmışlardır.

Gruş kelimesinin manasındaki bu değişme I. Selim zamanında (1512-1520) olmuştur. Bu iri gümüş sikkeyi kendi darphanesinde bastırmak kararını veren ilk padişah II. Süleyman (1687-1691)’dır. Bu millî grûş, İstanbul vezniyle 6 dirhem (19.24 gr) olarak basılmıştır; yani o zamanlar Türkiye sınırları içinde üstün bir durumda bulunan 9 dirhem üzerinden kıymeti takdir edilen *Avusturya eküsüne* nazaran oldukça hafif idi. Yeni küçük bir sikke olan *para*, tamamıyla akçenin yerini aldıktan sonra, *kuruşun paraya* olan nispeti 40 olarak tespit edilmiştir ki, son zamanlara kadar bu nispet muhafaza edilmiştir.

Kuruşun cüz’leri şunlar idi: Zolota, otuz para değerinde *yirmilik* yahut yarım kuruş, on beşlik, onluk ve beşlik; ez’afı: altmışlık (1.5 kuruş), *ikilik*, (2 kuruş) ve yüzlük (2.5 kuruş) idi. I. Mahmud ve III. Osman zamanlarında kuruş

Avusturya eküsüne (taler, takriben 24 gr.) yaklaştırılmak için hem değer hem de ağırlık bakımından arttırıldı. III. Selim'in 1789'da tahta çıkışıyla beraber ağırlık ve değerce de bir azalma olmuştur ki, bu Sultân Abdülmecit tarafından, 1843'teki kat'i sike ıslahatına kadar devam etti. Bu ıslahat neticesinde kuruş, 1.2 gr. ağırlığında ve gümüş itibariyle 0.830 hâlis olmak üzere yaklaşık 21 santim kıymetinde, yani 1.5 sikke halini aldı.

İstanbul'un dışında Türkiye'ye tâbi olan Kuzey Afrika devletlerinde de, Sultân III. Mustafa (1757-1774) zamanından başlayarak, az sayıda kuruş basılmıştır.¹¹¹

2.1.11.1. KURUŞUN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Kuruşun basılması 17. yüzyılın sonları, 18. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Bu sebeple kuruş para birimine ancak bu tarihten sonraki divânlarda rastlamak mümkündür. Nitekim incelediğimiz eserlerde sadece Nâbî, Sâbit ve Ziya Pâşâ'nın şiirlerine yansıdığı görülmektedir.

Kuruş gümüşten ma'mûl olduğu için değer bakımından altından daha düşüktür. Bu yönüyle altınla kıyas yapılarak anlatılır. İnsan bazen altın paraya iltifat etmezken, bazen de bir kuruş için (başkalarının) hatırını kırar:

Âdem var eylemez zer-i hurşîde iltifât

Varınca kesr-i hâtır ider bir gurûş içün

Nâbî G. 651/4

Zaman (felek) bir kara kuruşu üç sülse bozdu. Biri sahte, biri kızıl, biri de bozuk. Felek sarrafı bu durumu görünce, kötü ayarlı üç sülüne lanet edip, kuruşuna yuf dedi:

¹¹¹ İ.A. MEB Yay., c.VI. kuruş mad.

Üç sülse bir kara guruşu bozdu rûzgâr
 Birisi kalb biri kızıl birisi züyûf
 Sarrâf-ı dehr didi görince bu hâleti
 Üç sül-i kem-'iyârına la'ne gurûşâ yûf

Nâbî Kt. 49

Eğer hesabında hata olmazsa bir kuruş, erbabına olgun insan gibidir.

Olunmaz ise eger şümârında hatâ
 Erbâbına bir guruş tamâm insândur

Nâbî L. 23/2

Sosyal kurumlardan birisinin bozulması zincirleme olarak diğer kurumları da etkiler. Ekonomide oluşan bir düzensizlik eğitim, sağlık, adalet gibi alanlara da doğrudan veya dolaylı olarak tesir eder; bunun sonucu bireylerin bundan etkilenmesi kaçınılmazdır. Ziya Paşa, 18. yüzyıldan başlayıp giderek devam eden toplumsal çözülme, eşitsizliği şiirlerine yansıtırken; adaletin tarafsız davranmayıp zengin olanlardan yana tavır almasını eleştirir. Şâir, "Milyonları çalanlar, devletin en yüksek mevkilerinde saltanat sürerken; birkaç kuruş rüşvet alan, küreğe mahkûm ediliyor." İfadesiyle adalet sistemindeki çatlaklığı gözler gönüne sermektedir:

Milyonla çalan mesned-i vâlada ser-efrâz
 Bir kaç kuruşu mürtekibin câ-yı kürektir ¹¹²

Ziya Paşa

¹¹² İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 933

2.1.11.2. KURUŞUN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.11.2.1. Ay

Ay rengi dolayısıyla gümüşe, sevgili de gökyüzündeki bu gümüş parçasına; âşığın gözleri şekil itibariyle kuruşa teşbih edilmiştir. Âşık geceleyin kara yüzüyle, ay gibi parlayan sevgiliye bakarken gözleri kamaşır. Şâir, “kara yüz” ifadesini kinayeli kullanarak; hem âşığın karanlıkta baktığı için yüzünün kara görünmesini hem de sevgiliye bakarken utanmasını kasteder:

Sevad-ı vechini arz eyleyüp gice âşık

O sim-pareye yandurdu iki kara gurûş

Sâbit G. 167/4

2.1.12. MANGIR (Mankur, Mankır, Kızıl Mangır)

Küsurat kullanılmak ve alış-verişi kolaylaştırmak için daha çok bakır ve nadiren de pirinç ve tunçtan kesilmiş olan ufak sikkelere verilen isim, bakır paranın adıdır. Her hangi bir nedenle darlığa düşmüş olan devlet hazinlerine mümkün mertebe fayda te'min etmek maksadıyla da mangır kesildiği olmuştur.¹¹³

Mangır kelimesinin Moğolcada nakit (altın ve gümüş para) manasına gelen *munğun* kelimesinden geldiği söylenilmektedir. Mangırın karşılığı olup, bakırdan kesilen meskukata Farsça'da pişîz ve Arapça'da fûls denilmektedir.

¹¹³ Bkz. İ.A. MEB Yay, c.VII. mangır mad.

Akçenin birinci kesri olan "pul" un aynısı olup kataloglarda geçen ilk bakır paralar Sultân I. Murat (1388) devrine aittir. 17. yüzyılın sonlarına kadarki mangırlar umumiyetle 1 veya yarım dirhem olarak kesilmiştir. Bakır sikkenin ilk olarak Orhan zamanında kesildiği söylenmişse de bunlar ele geçmediği için meskûkâtçılar Osmanlılar devrinde ilk bakır para olarak I. Murat'ın sikkelerini kabul etmiştir. Bunu takiben 16, 17 ve 18. yüzyıllarda çeşitli mangırlar tedavüle çıkarılmıştır. Sultân II. Mustafa ile ondan sonraki bazı pâdişâhlar zamanında, pirinçten kesilmiş sikkelere de "kızıl mangır" denilmiştir.

Bir zamanlar bir okka bakırdan sekiz yüz mangır kesilmiş, ilkin üçüne, sonra ikisine bir akça rayiç konulmuştur. Bununla beraber mangırlar için özellikle ilk zamanlarda muttarit bir usul ve kaide konulmamıştır. Cisim ve kuturları, kıt'aları çeşitli olduğu gibi vezin ve ağırlıkları da bir birine uygun değildi. 18. asır ortalarından sonra bu tâbir nadiren kullanılmakla beraber bakır meskûkât hakkında "Bakır para", "Nuhâs akça" ve "Sikke-i nuhâsiyye" tâbirlerine de rastlanılmaktadır. Hattâ 19. asır başlarında bakır paralar alış verişte "çürük akça ile" denildiği vakit bakır meskûkât ifade edilmiş olurdu.

1633 yılında İran Seferi için Mısır valisi Mirahur Ahmet Paşa'dan asker ve harp mühimmatı istenilmesi üzerine Ahmet Paşa Mısır hazinesinin müzayakasını bildirdiğinden İstanbul'dan Mısır'a on iki bin kantar bakır gönderilmiş ve bu bakırla Mısır darphanesinde "Fûlûs" adlı mangır sikkeler kesilmiştir. II. Mahmud zamanında 1,5 ve 10 paralık mangırlar tedavüle çıkarılmış; Sultân Abdülaziz'in tahta çıktığı yıl, İstanbul'da ufaklık ihtiyacı dolayısıyla "Dersaadet'e mahsus sikke-i nuhâsiyedir" ibaresini taşıyan tuğralı 20, 10 ve 5 paralık mangırlar kesilmiş ve daha sonra mangır ile altın arasındaki farkın çoğalmasından dolayı 1879 kararnamesi ile mangır ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ M.Zeki Pakalın, a.g.e, mangır mad.

2.1.12.1. PARA DEĞERİ OLARAK MANGIR

Dîvân şâirlerinin mangır kelimesini çok az kullandıklarını, tespit ettiğimiz beyitlerin sınırlı sayıda olmalarına bakarak söyleyebiliriz. İncelediğimiz dîvânlarda sadece dört şâirin bu kelimeyi kullandığını gördük. Şiirlerde daha çok “kıymeti az para” şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu ifade edilirken de altın ve gümüş gibi kendisinden daha değerli olan paralarla kıyas yapılarak ele alınır.

Behiştî, gözyaşını gümüşe benzeterek, uğrunda harcadığı sevgilinin yanında bir mangır kadar değeri olmadığını bu yüzden başkalarının sevgiliye kavuştuğunu belirtir. Gözyaşını mangırla karşılaştırmasının sebebi, gümüşün mangırdan daha değerli olmasıdır, zira mangır bakırdan imal edilir:

Mangıra geçmedi yaşum sîmi

Mâlik oldı metâ'-ı vuslata gayr

Behiştî G.154/2

Bununla da yetinmeyen şâir, gözyaşının değerini daha da artırır. Gümüş gibi gözyaşının tamamını harcayınca sıra altına gelir. Diğer bir ifadeyle, sürekli ağlayan âşığın göz pınarlarında su kalmadığından gözyaşı yerine kan gelmektedir. Bu sebeple kanlı gözyaşını altından daha üstün görüp, onun bile sevgilinin yanında bir kızıl mangır kadar itibar görmediğinden yakınır. Beyitte, kanlı gözyaşı, kırmızı altın ve kızıl mangır arasında şekil ve renk bakımından oluşturulan benzerlik dikkati çeker:

Kanlı yaşum kim zer-i surh ile hâşâ bir degül

Yolına döksem yanında bir kızıl mangır degül

Behiştî G. 306/1

Şâir sevgilinin paraya doymazlığını en son şu sözlerle ifade eder. İnsan, gözyaşını Kârun'un malı mülkü gibi harcasa bile o perinin yanında bunun bir mangır kadar kıymeti olmaz; zira sevgili gözyaşına ve sevgiye değil, zenginlik ve paraya itibar eder:

Mangır yerine geçmez bir âdem ol perînün

Çeşmüm gibi yolında harc itse mâl-i Kârûn

Behiştî G. 367/3

Vâizin cevher gibi nasihatleri aşk diyarının sarrafı yanında yeni bir mangır itibar görmez:

Yüri vaktünde ol vâ 'iz yeni bir mankıra geçmez

Diyâr-ı 'ışk sarrâfı yanında cevher-i pendün

Behiştî G. 269/4

Behiştî, şâirliğini överken, her beytinin mânâ âleminin cevheri olduğunu; şiirden anlamayanların kendi şiirine değer vermeyip, ona bir mangır bile biçmeyenlere hayret etmez; çünkü şiirden cahiller değil, ehl-i sühân olanlar anlar:

Her beyti anun 'âlem-i mâ 'nâ güheridir

Bir mangıra almazsa ne noksân anı nâ-dân

Behiştî K. 3/79

Mangır, dervişler ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşiler arasında "para" yerinde kullanılırdı.

Genc-i Hüsrev kefi cûdında bir avuç mankır

Tâc-ı Cem-dîde-i kadrinde külâh-ı fincân

Sâbit K. 45/33

Bolayki satmaya dünyâda ahret amelin

Bir iki mankıra hâcî dahi delîl gibi

Sâbit G. 338/6

2.1.12.2. MANGIRIN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.12.2.1 Güneş

Divan şiirinde tespit ettiğimiz para değerleri içinde mangırın benzetme unsuru olarak şairler tarafından fazla ele alınmadığını gördük. Bunun sebebini şu şekilde söylemek mümkündür: Divân şiirinde sevgili her zaman en üstün nitelikleriyle ele alınır; onun etrafında yapılan teşbih ve mecâzlar ve onunla ilgili kullanılan ifadeler de nitelik ve nicelik bakımından sevgiliye yaraşır şekilde seçilir. Mangırın kıymet bakımından düşük bir değeri ifade ettiği düşünüldüğünde şâirlerin bu kelimeyi neden teşbih unsuru olarak kullanmadıkları ortaya çıkar düşüncesindeyiz.

Necâtî Bey, “Cihanı aydınlatan güneşi kızıl mangıra saymayız; fenâ iksirinin tâlibi kallâşlarız” derken, kızıl mangır ile güneş arasında renk ve şekil bakımından ilgi kurar. Ayrıca mangırın düşük değerli olması bakımından da ele alındığı söylenebilir:

Hurşid-i cihân-tâbı kızıl mangıra saymaz

İksir-i fenâ tâlibi kallâşlarız biz

Necâtî Beg G. 232/3

Meyl eylemeye mest gözün dil kebâbına

Tennûr-ı gamda mankıra olursa pâresi

Necâtî Beg G. 611/4

Nâbî bir beytinde ise hüner kuşunun rağbetinin kalmadığını, meclislerin ahalisinin de mangır kuşuna döndüğünü belirtir:

Mangır kuşına dönmiş ahâlî-i mecâlis

Bî-çâre Hümâ-yı hünerün ragbeti gitmiş

Nâbî G. 359/5

2.1.13. MÂYE

Farsça bir kelime olan mâye, asıl ve lüzumlu olan madde; iktidar, güç anlamlarının yanında para anlamına da gelmektedir.¹¹⁵ Şiirlerde örneklerine az rastladığımız maye kelimesi âşık-sevgili münasebetinde geçer.

Âşık bin cân nakdini harcayıp karşılığında sevgiliden bir buse alınca çok sevinir, bunu sanki bedavaya aldığını, bu paralı muameleden kârlı çıktığını ifade eder; zira sevgiliden ilgi, şefkat ve sevgi beklemek ve elde etmek oldukça pahalıdır. Nitekim böyle bir aşk pazarında âşığın binlerce cânı, binlerce başı ancak bir pul kadar değerlidir (bkz. nakd-ı cân, pul).

Biñ nakd-i cânâ bûs-ı lebüñ râyegân gelür

Bu mâyeli muâmeleden kim ziyân ider

Sâbit G 73/2

Kıyâmet gününde yapılacak şefaât, Allah'ın âsi insanları affetmesine vesile olacak. Beyitte kötü şeyleri güzel göstermek diye anlamlandırılabilir "tesvil" kelimesiyle "mâye" kelimesi bu şefaât için bir sebep teşkil edecektir:

Usât-ı ümmete nakd-i şefâatün olıcak

Rızâ-yı Hazret-i Bârîye mâye-i tesvîl

Sâbit K 3/67

Nâbî mâye ile gözyaşı arasında bir münasebeti "O güzele gurur mayası kazandırıncaya kadar bin kese gözyaşı nakdi telef oldu, boşa gitti." şeklinde ifade eder:

Hezâr kîse nükûd-ı sirişk oldı telef

O şûha mâye-i nahvet kazandırıncaya dek

Nâbî G. 406/15

¹¹⁵ Bkz. Ferit Devellioğlu, a.g.e., Mustafa Nihat Özön, a.g.e.,

2.1.14. NAKD (nukûd, nakdîne)

Arapça bir kelime olan nakd; akçe, sikke, meskûkât, madenî para demektir. Para olarak bulunan mal ve servet anlamına da gelmektedir. Ayrıca peşin para anlamında da kullanılır. Günümüzde kullandığımız “nakit para” ifadesi de buradan gelmektedir¹¹⁶. Nukûd ise para demek olan nakdın çoğul şeklidir. Vesikalarda altın ve gümüş para yerinde geçer.¹¹⁷

Nakd; dinar, dirhem, akçe, mangır gibi ayarı, hammaddesi, belli olan bir madenî para olmayıp, bunların hepsini kapsayan bir kavramı ifade eder. Sadece bir- iki örnekte “nakd-ı sîm” şeklinde şiirlerde geçtiği görülmektedir (bkz. gümüş). 19. yüzyılda Sultân Abdülmecit zamanında ilk Osmanlı kâğıt parası basılincaya kadar bu kelimeyle yukarıda adı geçen madenî paralar kastedilir; fakat günümüzde hem madenî hem de kâğıt parayı karşılamaktadır.

İncelediğimiz dîvânlarda “para” kelimesi yerine en çok “nakd” kelimesinin kullanıldığı; fakat şâirlerin “nakd”ı para değerinden ziyade benzetme unsuru olarak kullandıkları görülmektedir. Madenî paradan söz edilirken daha çok akçe, altın, gümüş, dinar, dirhem, mangır gibi paraların kullanıldığı görülür:

2.1.14.1. NAKDIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Dîvân şiirinde, güzellerin paraya ve parası olanlara gönül vermesi, ilim ve fazilet sahibi olanların değil, zengin olanların itibar görmesi gibi durumlarda, paradan söz edilir. Tespit ettiğimiz bütün para birimlerinde bu durumun az veya çok şiirlerde geçtiği ve güzellerin bu konudaki tavrının

¹¹⁶ Şemsettin Sami, a.g.e., nakd mad.

¹¹⁷ M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II. nakd mad.

yüzyıllarca değişmediği görülür. Bu konuyla ilgili hemen her yüzyılda şâirlerin kullandığı ifadeler de değişmemiş; değişen tek şey bunların ifadesinde kullanılan “para birimleri”idir. Para kelimesi yerine “akçe, dinar, dirhem, sikke, fûls, altın, gümüş, mangır, mâye, filori, eşrefî, nakd, pul, sultanî, zer, sim” gibi kelimeler geçmiş ama yukarıda belirtilen muhtevâ hiç değişmeden devam etmiştir.

Nakd, şiirlerde, “harcamak, saymak, saçmak, vermek, elden çıkmak” fiilleriyle birlikte kullanılır. Üzerinde sikke olanlarının daha değerli olduğu vurgulanırken; geçersiz ya da ayarı bozuk paralar ise “nakd-i nâsere, nakd-i kalb, nakd-i kühen” şeklinde geçer ve bu kavramlar genellikle iyi ile kötü kavramlarının karşılaştırılması esnasında kullanılır (bkz.: diğer para birimleri)

Âşığın sevgili gözündeki kıymeti parayla ölçülür ve döktüğü gözyaşının sevgili nezdinde bir buğday tanesi kadar değeri olmadığı ifade edilir; çünkü onlar gözyaşına değil, paraya ve servete avlanırlar.

Harc eyleme ki habbeye değmez gözüm yaşı

Şimdi güzeller avlanır oldu nukûd ile

Ahmep Paşa G. 445/4

Necâtî Bey, “ Bizim bâzârımız nakd iledir” derken peşin parayı kastetmektedir:

Va'de ile virdi zâhid kâsîd olmağın metâ'

Nakd iledür ey yüzi cennet bizüm bâzârumuz

Necâtî Beg G. 241/3

Servet sahibi ile ilim-irfan sahibi olanların karşılaştırıldıkları aşağıdaki beyitlerde; şâirlerin fakir ve keselerinin boş olmasının üzülecek bir durum olmadığı, onlar için en büyük servetin ilim ve irfan olduğu dile getirilir:

Fuzûlî âlem-i fakr ü fenâda mün'im-i vaktim
Diyâr-i meskenet nakd ü kanâ'at mülk ü mâlimdir Fuzûlî G. 101/7

Olsak ne kadar kîse-tehî nakd-i gınâdan
'İrfân ile mahsûd-ı kirâm-ı vüzerâyız K. Râgıb Paşa G. 89/2

Aşağıdaki beyitte, insanî değerleri ve yetenekleri düşük olan insanların bunu örtbas etmek ve kendilerini yüceltmek için atalarıyla övünmesinin kişiye bir fayda vermeyeceği bunun başkalarının parasını saymak gibi olduğu ifade edilir. Çünkü başkalarının parasından söz etmek ve onları saymak insanı zenginleştirmez:

Ebu-ceddiyle tefâhur itmek
Nakd-i gayri sayıvirmek gibidir
İd-i adhâda ziyâfet itmek
Halka kurbân payı virmek gibidür Sâbit Kt 18/1

Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde "Aşk'ın Belâları Kabul Etmesi" bölümünde kabilenin ileri gelenleri Aşk'a seslenirken; Hüsn'ü nikahlamanın ona çok pahalıya mal olacağını, önce kimyayı elde etmesi ve nikah parası olarak pek çok para vermesi gerektiğini bildirirler:

Sâdât-ı kâbîle etti tedbir
Kim mehrine eyle nakdi tevfir

Hüsn nakdine çok beha gerektir
Evvel sana kîmya gerektir¹¹⁸

Nakd, şiirlerde genellikle cinsi belirtilmeden para yerine kullanılır. Aşağıdaki beyitte şâir, çeşidini de belirterek "altın ve gümüş param yoktur"

¹¹⁸ Ali Alparslan, Şeyh Gâlib, KTB Yayınları, Ankara, 1988, s.144

ifadesini kullanır. Herkes parasıyla övünürken; o, tertip ettiği şâhâne dîvânıyla övünür:

Belî sîm ü zere dâir nukûdum yokdur ammâ kim
 Maârifle tevaffuk eylerim ashâb-ı irfâna
 N'ola fahr eylesen Meşhûrî çün kim eyledin tertîb
 Hünerde medhe lâyük böyle bir dîvân-ı şâhâne Meşhûrî Kt. 36/1

İshâk ve Meşhûrî'ye ait aşağıda verilen örnek beyitlerde benzer ifadelerle pâdişahın zenginliği, cömertliği ve azametinden söz edilip onların halkı ve yer yüzünü nimetlere ve paraya gark eden kişiler olduğu anlatılır:

Bu denlû nakd-i sîme ki çün iktidârı var
 Olmaz aceb yaparsa gümüşden hisâr berf İshâk K. 9/7

Onu tanzîme bed' etmiş iken Sultân Selîm merhûm
 Edip bezl-i nukûd-ı cidd-i sa'yin pâdişâhâne¹¹⁹ Meşhûrî K. 5/20

2.1.14.2. NAKDİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.14.2.1. Nakd-ı Cân

Dîvân şiirinde cân, âşığın elindeki harcamaya hazır en değerli servetidir. Gerçek âşığın değeri, en kıymetli varlığından yani cânından vazgeçmesiyle, onu sevgilinin uğrunda feda etmesiyle ortaya çıkar. Bu

¹¹⁹ Para değeri olarak nakd için ayrıca bkz: Hayretî, Mr. 11/2; Fuzûlî, G. 52/4, 270/1, Mrb. 5.bend, s. 279; Bâkî, K. 9/4; Nef'î, K. 58/7; Sâbit, G. 157/2, K. 9/49; Nedîm, K. 2/10; K.Râgıb Paşa, G. 123/2; Nâbî, G. 389/4; Şeyh Gâlib, Tr. 46/7, L. 1/7

sebeple o, sevgili yolunda sarf edilmesi gereken hazır bir imkân ve peşin para olarak düşünülür. Cânın para olarak düşünülmesi her ikisinin de kıymetli olmasındandır. Bir şeyi elde edebilmek için karşılığında para verilir. Dîvân şiiri geleneğinde sevgilinin parası çok olanlara meyletmesi göz önünde bulundurulduğunda; sevgiliye ulaşmak isteyen âşığın da parayı dolayısıyla cânını vermekten başka çaresi kalmaz. Sevgilinin aşkını elindeki tek nakdi olan cânıyla satın almak ister. Bu sebeple şiirlerde "harcamak, almak, vermek, sarf etmek, saçmak" fiilleriyle birlikte kullanılır.

Nakd ile ilgili bu tasavvurlar, çarşı, müşteri ve satın alınacak meta' tablosu çizilerek anlatılır. Bu tabloda âşık, "harîdâr" yani müşteri; sevgili (aşk) ise alınacak meta' rolünü oynar. Söz konusu alış-verişte satın alma gücü olan madde, yani para ise âşığın cânıdır.

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip

Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam

Usûlî G. 79/7

Müzd-i hamâm Fuzûlî veririm cân nakdin

Kılmasın sarf-i zer ol serv-kad ü sîm-endâm

Fuzûlî G. 182/10

Cânını verenler, aşk meta'ını alırlar; vermeyen alamaz ve aşk pazarına da gelmesi istenmez. Çünkü gelmesi o pazarı zarara uğratar. Sevgili cân alıcı bakışlarıyla âşığın cân nakdini adeta çalar, âşığın haberi olmaz. Hayretî bir beyitte, cân nakdini vermeyince yani cânını fedâ etmeyince yare ulaşamayacağını dile getirir. Cân, yarin ayağı toprağına aşk ve muhabbet uğruna para gibi saçılır. Âşık cânını ve gönlünü yarin yolunda harcar, yine de fayda etmez:

Nakd-i cânı virmeyince irmedüm cânâneye

Ben beni yitürmeyince bulmadum cânâ seni

Hayretî G. 424/4

Cân sermayesine karşılık sevgiliden istenen, bir bûsedir fakat; alınan ise genellikle dert meta'idır, gamdır. Âşık, sevgilinin la'l gibi kırmızı dudaklarına vasıl olabilmek için binlerce cânını feda etse bile sevgili yine de bir bûse vermez. Âşık bunu "metâ'-ı hüsn acâyib bahâdadur" şeklinde ifade eder. Bu gam çarşının dellâlı ise âşığın gönlüdür:

Yine cân nakdin virüp derd almağ için Hayretî

Çârsû-yı gamda dellâl olmağ ister gönlümüz Hayretî G. 148/5

Âşık, kendince cânını verdiği takdirde sevgiliden bir bûse alabileceğini hesaplar; bunu yar ile akşamdan kararlaştırır. Sonra bu hayâlinin gerçekleşmeyeceğini anlayınca sevgiliyi sözünden caymakla suçlar. Bu durumu "evdeki hesap çarşıya uymaz" anlamında bir ifadeyle açıklar:

Gice bûs-ı dehânın nakd-i câna el tutuşmuştuk

Peşîmân oldu uymaz evdeki güftâr bâzâra Sâbit G. 291/3

Aşağıda verilen diğer örneklerde de âşıklar sevgiliden bir bûse almak uğruna cânlarını ortaya koyarlar:

Dil virüp cân nakdini almış metâ'-ı derdünü

Kim görüpdür bir delünün böyle bâzâr itdüğün Hayretî G. 380/5

Bin nakd-i câna virmedi bir bûsesin nigâr

Şimdi metâ'-ı hüsn acâyib bahâdadur İshâk G. 82/3

Nakd-i cân harc itdüm ancak derdi tahsîl eyledüm

Bâğ-ı ümmîd-i visâlüñ harca degmez hâsılı Ziyâî G. 467/2

Nakdîne-i cânım da fedâ bûse-i la'le

Bir cân için ey hâce bâzâr bozulmaz

Sâbit G. 144/5

Cân nakdi, sevgiliye ait ödenmesi gereken bir borç gibi düşünülür ve bir gün mutlaka ona verilmesi gerekir. Bu yüzden âşık ölmeden cânını vererek sevgiliye olan borcunu ödemek ister. Aşk sultânından, cân nakdini verme emri gelince âşığa her gün havaleler gelmeye başlar. Havâlenin başkasına ısmarlama, yapılması istenen şey olduğu düşünülürse, âşık her gün bu görevi yerine getirmek mecburiyetini duyar, her gün cânını vermeye çalışır. Gönlündeki en değerli cân nakdini yarin yoluna fedâ eder:

Nemdür yaşum ki olmaya ol yoluna sebîl

Sînemde nakd-i cân-ı azîzüm sana fedâ

İshâk K. 3/25

Sevgilinin belâsına karşılık âşığın borcu cân nakdidir; fakat bu borcu ödemek bir hayli zordur. Burada hem borcunun alınmayacağı hem de ne kadar para versen alınması mümkün olmayan bela "alınmaz belâ" anlamı söz konusudur.¹²⁰

Cân nakdi borcum idi belâna ana ne söz

Geldim edâya borcum alınmaz belâ budur

Hayâlî G. 179/2

Âşık, cân nakdi vererek sevgilinin ayağının toprağını sabâdan almak, sevgiliden izinin tozuna yüz sürmek diler: fakat sevgili biraz da nazlı bir şekilde bunun çok pahalıya mal olacağını belirtir ve âşığın verdiği cânı bile ucuz görür.

Cân nakdine virür misin izün tozın didüm

Nâz ile didi kim alımazsın bahâyadur

İshâk G. 60/4

¹²⁰ Cemal Kurnaz, a.g.e., s. 367

Âşığın cânını vererek müşteri olduğu meta'lardan biri de vuslattır. Vuslat, kumaşa; âşık da onu satın almak isteyen bir tüccara benzetilir. Âşık bu kumaşı almak için varını yoğunu satmakla yetinmeyip dünyayı bile yok pahasına satıp bu kumaşı almak ister. Bir derdine yüz cân bile versen sevgili yine de kabul etmez. Âşık cân nakdiyle Yûsuf'unu satın almışken dinâr sahipleri bu pazarı bozmak isterler. Aşk tüccârı olan âşık, cân nakdi ile vuslat kumaşı almak ister. Cân, para olunca vücut da onu muhafaza eden para kesesi olarak düşünülür.

Hâce-i aşkız bugün bâzâr-ı mihr-i yârda

Nakd-ı cânla almağa kâlâ-yi vuslat bekleriz Hayâlî G. 201/3

Âşık, vuslat meta'ını elde edebilmek için cânını verir çünkü; sevgili bir hazinedir ve bedava ele geçmesi mümkün değildir. Âşık çok fakir olduğu halde gönlü zengin olduğu için yine de cânını yâri için ortaya koyar. Ziyâî'ye ait beyitte de sevgiliye kavuşmanın bedelinin cânını ortaya koymak olduğu ve "mülk-i âlem" diye nitelendirilen sevgilinin yok pahaya satıldığı ifade edilir:

Şâhî meta'-ı vaslı nakd-ı cânı aldum

Ele girmez çü gördüm râygân genc Şâhî G. 16/4

Alurlar vasl-ı yârı nakd-i cânı

Satılur mülk-i âlem yok bahâya Ziyâî G. 430/3

Âşığın, cânını vererek sevgilinin dudağına talip olması, vuslata ve ölümsüzlüğe sahip olma arzusuna dayanır. "Cân verip cân almak" ifadesi, hem hasta olan âşığın cân çekiştiğini, hem de âşığın cânını verip, sevgilinin "cân" olan dudağını almak istediğini belirtir:

Nakd-ı cânı harc iderler la'l-ı cânân almada

Hastalar kûyında yârun cân virüp cân almada Rûhî G. 1026/1

Herkes yare gönül verebilir, onu sevebilir ama asıl hüner; aşk elinden ıstırap çekip, cânını verebilmektir. Başkaları yarin vuslatına altın ve gümüş para harcarken; âşık, cânını ortaya koyar:

Dest-i aşkından çeküp cân nakdin almakdur hüner

Yohsa her mahbûba dil virmek kişi âsân olur İshâk G. 29/3

Nakd-i cândan yüz gürümlük harcı görsem çok değül

Duhter-i rez gibi bir dîdâr-ı hurrem görmedüm Sâbit G. 244/3

Âşıklar, cânlarının sermayesini feda ederse buna şaşılmamalı. Bu yolda cânlarını hiçe sayan nice gençler var: ¹²¹

Uşşâkın olsa n'ola fedâ nakd-i cânları

Seyr etmedin mi dünkü fedâyî cüvanları Nedîm G.155/1

2.1.14.2.2. Nakd-ı Eşk

Gözyaşının para olarak düşünülmesi şekil ve renk benzerliğinin yanında parlak, kıymetli ve saçılma özelliğinin olmasındandır (bkz. akçe-gözyaşı). Âşığın sevgili uğruna harcadığı sermayelerden biridir. Gam ve sevda metainin pahası gözyaşı olduğundan, bunu harcamayan aşk pazarının metaini alamaz. Âşığın fakir olmasının sebebi elindeki " nakd-ı eşk"ini sevgilinin yoluna harcamasındandır. Âşık, gözyaşlarını tüketmeyip biriktirseydi Karun gibi zengin olurdu. Bir beyitte ise âşığın gözyaşını verip karşılığında gam meta'ını aldığı için bu alışverişte zarar etmediği ifade edilir:

¹²¹ Nakd-ı cân için bkz. Ahmet Paşa, G. 1/4, Necâti Bey, K. 7/31; Mesîhî, K. 5, 18, G. 44/4; Hayrefî G. 248/3, 465/2, 371/5, 353/5, 368/4; Usûlî G. 44/1, 55/5; İshâk, K. 4/15, G. 32/5, 88/2, 176/1, 177/1, 182/3, 277/5, 244/3, 305/4, 310/4; Hâyâlî, K. 14/12, G. 535/3, 148/4, 593/2; Ziyâî, G. 63/1, 269/3, G. 350/6; Rûhî, G. 148/2, 737/3, 1077/2; Ş.İ. Yahyâ, G. 373/2; Mezâkî, K. 17/15, 19/22, 21/38, G. 26/6, 156/2, 242/4, 273/2, 284/6; Nâbî, G. 352/3, R. 17; Sâbit, K. 7/10, 15/6, G. 20/4, 73/2, 136/4, B. 40; Ş.İ. Es'âd, G. 46/6; Meşhûrî, G. 101/6; Kt. 22/1

Gam metâ'ın nakd-i eşk ile alup virdükde biz

Gerçi assı itmedük eksilmedi sermâyemüz

İshâk G. 103/4

16. yüzyıl şâirlerinden Ziyâî'ye ait aşağıdaki beyit, hem âşığın vücudu ile para arasında kurulan benzerlik hem de bu paraların harcanmasıyla oluşan aşk pazarını bir arada ihtiva etmesi bakımından dikkat çekicidir. Âşığın hem yüzü hem de gözyaşı paradır; üstelik eldeki hazır, peşin paradır. Sevgiliden ayrı kalması ve ıstırap çekmesi sonucu üzüntüden sararan yüzü altın para; renginin beyaz oluşu yönüyle de gözyaşı, gümüş para şeklinde tasavvur edilir. Bu tasavvurda şekil benzerliği de teşbihi kuvvetlendiren unsurlardandır. Âşık, elindeki bu önemli iki sermâyeyi harcayıp vuslat meta'nı almak, sevgiliye kavuşmak ister. Zaten sevgilinin de istediği bu olduğu için şâir bunu "Metâ'-ı vasluñ için uşta nakdeyn" şeklinde ifade eder:

Zer-i rûyumla sîm-i eşk hâzır

Metâ'-ı vasluñ için uşta nakdeyn

Ziyâî G. 320/2

Aşağıdaki beyitler de yine âşığın gözyaşının para olarak tasavvur edildiğini göstermektedir:

Hezâr kîse nûkûd-ı sirişk oldı telef

O şûha mâye-i nahvet kazandırıncaya dek

Nâbî G. 406/15

Mâcerâ-yı eşk-i terden tek hemân ter düşmesün

Ol gül-i handâna nakd-i girye-i şebnem fedâ

Mezâkî G. 7/4

Anlaruz derd-i dili nakd-i sirişk-i terden

Sâhib-i sikke-i 'aşkı direminden bilürüz¹²²

Vecdi G. 28/8

¹²² Nakd-i eşk için ayrıca bkz. İshâk G. 234/6, 297/5, Şhr. 1/8; Ş.İ. Yahyâ, G. 37/3; Sâbit, G. 1651; Ş.İ. Es'âd, G. 80/7

2.1.14.2.3. Nakd-ı Hayat

Âşık, hayatını, yarin hasretiyle geçirir, onun vuslatıyla yanıp tutuşur. Hayatın paraya benzetilmesinin sebebi insan için çok önemli olmasıdır. Bu yüzden sevgili için her şeyini sarf eden âşık, hayatını da vermekten çekinmez. Bazen de paranın gelip geçici ile hayatın fâni oluşu arasında benzerlik kurulur. Hayat, tıpkı gözyaşı gibi aşk yolunda saçılması gereken paradır:

Merdüm-i bî-gayretem gözyaşı gibi ben revân

Eylemezsem ger hayâtum nakdini îsâr-ı ışk

Hayretî K. 7/11

Kanı ol mâlik-i mülk-i Arab u şâh-ı Acem

Kanı ol sâhib-i hayl u haşem ü tabl u alem

Çaldırup nakd-i hayâtı gider oldukdarı dem

Kûs-ı rihlet çalınur geldi gider geldi gider ¹²³

İshâk Mr 2/4

2.1.14.2.4. Nakd-ı Ömr

Ömrün paraya benzetilmesi değerli oluşu sebebiyledir. Nakd-ı ömr harcanarak karşılığında aşk ve vuslat metâi alınır. O, aşk yolunda harcanması gereken bir sermayedir ve bunu sarf etmeyenler vuslata erişemezler. Aşk metâini alamayanlar para gibi değerli ömürlerini boşa harcamışlardır. Sevgilinin aşk derdi, âşığın nakd-ı ömrünü tüketse de sinesinde onun izleri ve muhabbeti kalır. Âşık, cânâna vâsıl olmak ümidiyle nakd-ı ömrünü harcar ve karşılığında ondan kerem bekler. Âşığın beklentisi gerçekleşmezse bile yine de "Allâh Kerimdir" diyerek istiğna gösterir:

¹²³ Nakd-ı hayat için ayrıca bkz. İshâk, Trc. 1/4-3; Hayâlî, G. 237/2; Mesîhî, K. 2/18; Âşık, K. 13/24; Bâkî, K. 2/10

Şeyh-i şehir almadı bir nesne metâ'-ı ışkdan
Nakd-i ömri bilmedi ol bî-haber harc eyledi Hayretî G 467/4

Nakd-i ömrüm gam-ı aşkun telef itdiyse ne var
Sînede mührün ile mihr ü muhabbet bâkî İshâk G 307/5

Ömrümüz nakdîn ümîd-i vasluña sarf eyledük
Bir kerem gelmezse senden n'idelüm Allâh Kerîm Ziyâî G 281/3

Ömür, aşk yolunda harcanmasının yanında, dünyada ilim, irfan, fazilet gibi hasletleri elde etmek için de harcanmalıdır. Kıymetli ve kısa olan insan ömrünün geçici olan bu dünyada; fani işler için harcanmaması, dünya malını kazanmakla geçirilmemesi gerektiği üzerinde durulur. Cahil insanlar, ömrünü dünya malı ve servetini kazanmak için harcarken, kâmil insanlar, ilim ve irfan sahibi olabilmek için harcar:

Sarf-ı nakd-i ömr edip ben kesb-i irfân etmişim
Ehl-i dünya hem kemâl-i cehl ile tahsil-i mâl Fuzûlî Kt. 27/1

Ziyâî gibi ömrüm nakdini harc eyledüm bir bir
Ticâret bilmedüm âhir tasavvurdan ziyân itdüm Ziyâî G. 273/5

Zavallı insanoğlu, dünyâyı bedâva oturulacak bir ev zanneder. Halbuki bütün ömrünü kirâ bedeli olarak para gibi harcamaktadır da farkında değildir.

Müft mesken sanur cihânı kişi
Nakd-i ömrin verir kirâ yerine¹²⁴ Abdî (Bursalı Mühürdar, 18.yy)

¹²⁴ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 359

Dünyâda paraya ve mala gönül bağlamış çeşit çeşit muhteris insan tipleri vardır. Dünyâ malını yığmaya uğraşan bu zavallıların kimisi bu servetlerini, bir lokma dahi yiyemeden, mirasçılara bırakır; kimisi de servet yığacağım diye didinip uğraşma yolunda ömrünü tüketir, hayatın hiçbir zevkini tatmamış olarak ölür gider.¹²⁵

Toplar kimisi vâris-hâdis için nukûd

Eyler kimisi servet için ömrünü hebâ¹²⁶

Ziyâ Pâşâ

2.1.14.2.5. Nakd-ı Gam

Âşık, sevgili için birçok fedakârlıkta bulunur, tüm servetini harcar; yine de karşılığını alamaz. Elde ettiği sadece gam ve ıstıraptır. Gamin faaliyet merkezi ise âşığın günlüdür. Bu yüzden âşığın gönlü bir ev gibi düşünülür. Oraya giren sevgili kira yerine gam nakdi öder:

Hâne-i gönlüme hayâlî girip

Verdi gam nakdini kirâ yerine

Hayâlî G. 514/3

Ko gam-ı nisbeyi nakd eylersin

Düşüp ol dagdagaya neylersin

Hayriyye 661

2.1.14.2.6. Nakd-ı Dil (Gönül, kalp)

Aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı merkez olan gönül, ekseriyetle insanı hayatta tutan cân mefhumu ile birlikte ele alınır. Gönlün paraya benzetilmesinin sebebi ise âşık için değerli olması ve sevgilinin yolunda harcanması gereken bir servet gibi görülmesidir.

¹²⁵ Nakd-ı ömr için bkz. Usûlî, G. 467/4; İshâk, G. 161/2; Ziyâî, G. 418/3; Meşhûrî, K. 12/47, B. 4

¹²⁶ A.g.e., 896

Âşık, sevgiliye kavuşmak arzusuyla paradan daha değerli olan gönlünü sevgilinin yolunda sarf eder, fakat yine de fayda etmez, sevgiliden yüz bulmaz:

Eğerçi cân u dil nakdin yolunda râyegân itdüm

Müfid olmadı yanunda tasavvurdan ziyân itdüm İshâk G. 177/1

Âşığın kalbi, sevgilinin mekânı ve sevgili için beslenen duyguların odak noktası olması yönüyle kıymetlidir. Bazen “kalb” ve “kalp” kelimeleri arasında tevriye münasebeti kurulur; “nakd-i kalb”, değersiz, geçersiz para anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılır:

Gönlümü versem aceb mi sâgar ü peymâneye

Rind olanlar nakd-i kalbı harc eder meyhâneye Necâtî Beg G.525/1

Nakd-i kalbin oynayup dil oldı ser-gerdân-ı zâr

Oynayaldan berü şâhâ sen kamer-ruhla kumâr Mesîhî G 73/1

Nem var ise nazarda durur nakd-ı kalb ise

Eşküm yoluna nice dökülüp saçılmasın¹²⁷ Hayâlî G. 417/4

2.1.4.2.7. Nakd-ı Niyâz

Âşığa mahsus özelliklerden biri olan yalvarma, sevgilinin nazının zuhûruyla kendini gösterir, nazın derecesine göre âşığın yalvarması da çoğalır. Âşığın yalvarışı değerli olduğu için paraya teşbih edilir. Bu sebeple âşık, yalvararak (parayı vererek) sevgiliye kavuşmak ister. Bunun için

¹²⁷ Nakd-ı dil için bkz: Usûlî, G. 44/1; Ziyâî, G. 140/2; Mezâkî, G. 114/3, 331/2, 371/7; Sâbit, G. 22/3; Ş.İ. Es'âd, K. 4/1

acizliğinin metâını ve niyazının nakdini sevgilinin önüne serer ve ondan merhamet bekler:

Metâ-ı aczim ü nakd-i niyâzım

Kodum önünde ol nâ-mihr-bânın

Ahmet Paşa K 169/5

Sevgili, âşığın kendisine kavuşmak ümidiyle verdiği yalvarma ücretini az görüp beğenmeyince; âşık, verdiği ücretin (aslında) hiç de az olmadığını belirtir. Sevgilinin nazlanması verilen paranın az olduğunun göstergesidir. Bu da âşığın daha da fazla yalvarmasını (para vermesini) gerektirir:

Kâlâ-yı vasla nakd-i niyâzı beğenmedün

Ey hod-fürûş virdüğümüz kem bahâ degül ¹²⁸

Nâbî G. 485/3

2.1.14.2.8. Nakd-i Şefâat

Kasidelerini pâdişâh veya başka bir devlet büyüğüne sunan şâirler, söz konusu kişilerden câize ve himmet beklerdi. Böylesi bir durumda pâdişâhın lutfuna mazhar olmak her şâirin isteği olup, yapılacak yardımın maddî olması temenni edilirdi. 18. yüzyıl şâirlerinden Sâbit, aşağıdaki beyitte bu duruma işaret ederek, kasideyi sunduğu kişinin şefâatini değerli bulduğu için paraya benzetir ve kendisini sevindirmesini ister:

Kaside virse bir sultâna şâir lutf ümid eyler

Sevindür bendeni nakd-i şefâatle Hudâvendâ

Sâbit K 1/106

Usat-ı müflise nakd-i şefâate zâmın

Atâ vü mevhibe-i kenz-i bî-niyâza kefil

Sâbit K 3/26

¹²⁸ Nakd-i niyâz için ayrıca bkz. Mezâkî, G. 55/4, 363/4; K. Râgıb Paşa, G. 73/5; Meşhûrî, G. 84/1

2.1.14.2.9. Nakd-ı Mahabbet

Hayretî; zenginliği aynı zamanda cimriliğiyle meşhur ve edebiyatımızda zenginlik timsali olarak sık sık zikredilen Kârûn¹²⁹ hikayesine telmihte bulunur. Kîse olarak düşündüğü insanın gönlünde aşk nakdi yoksa, o kişinin Kârûn gibi zengin de olsa bir işe yaramadığını söyler. Gönlünde aşk muhabbeti olmayıp dünya servetine sahip olanları “ Kârûn'un zenginliği yerin dibine batsın bu maddi zenginlik ne işe yarar?” şeklinde eleştirir:

Kîse-i dilde eger nakd-i mahabbet yoğ ise

Yire geçsün n'ideyin gencini ben Kârûn'un

Hayretî G. 215/3

Aşk-pazar münâsebetinde; vuslat (sevgili) satılık bir meta'a; âşık, müşteriye, âşığın gönlündeki aşk ise bu metayı alacak olan sermayeye teşbih edilir. Âşık, nakd-i mahabbete güvenerek, vuslat kalesine müşteri olur:

Kâlâ-yı vasla dil nice olurdı müşteri

Nakd-i mahabbet olmasa sermayemüz bizüm

Mezâkî G. 310/5

2.1.4.2.10. Nakd-ı Sıhhat

Zenginlik, sadece şan, şöhrat ve para demek değildir. Parası olmayanların üzülmemesi gerektiği üzerinde durulan aşağıdaki beyitte, sağlığın insanın elindeki en büyük senet olduğu vurgulanır. İfade ettiği kıymet bakımından sağlık, paraya ve zenginliğe benzetilmiştir.

¹²⁹ Zenginliği, aynı zamanda cimriliği ile meşhur bir şahıs olan Kârûn, Hz. Mûsâ'nın da muassırsıdır. Önceleri çok fakirken, Hz Mûsâ'nın delâletiyle kimya ilmine vakıf olup, sınırsız bir servete sahip olur. Hz. Musa'nın teklif ettiği binde bir öşrü kabul etmeyince yine onun duasıyla malları ve serveti ile beraber yerin dibine batmıştır (Bkz. Agâh Sırrı Levend, a.g.e., s. 152; A. Talât Onay, a.g.e., s. 283).

Sanma bulunmaz metâ'-ı izz ü devlet gam yime
 Elde makbûzun degül mi nakd-i sıhhat gam yime İshâk G. 254/1

2.1.14.2.11. Nakd-ı Vakt

İnsanlar, kaybettikleri maddî değerleri, paraları çalışarak tekrar kazanabilir; fakat yitirilen zamanı geri getirmesi, onu yeniden kazanması mümkün değildir. Bu yönüyle zaman kıymetli olduğu için paraya benzetilir. Bunun için zamanın kadrinin bilinmesi ve boşa geçirilmemesi gerekir. Mezâkî, vaktini değerlendirip boşa geçirmediğinin kanıtı olarak, yazdığı olgun şiirleri gösterirken, tasavvûfî bir yaklaşımla vaktin fânî şeylerle zâyî edilmemesi gerektiğini belirtir:

N'eylersen eyle nakd-i demün zâyî' eyleme
 Bir demdür ancak evvel ü âhir iki cihân İshâk K 16/15

Aşağıdaki beyitlerde de vakit ifade ettiği kıymet bakımından paraya teşbih edilir:

Rahmet ol hâkime kim olmaya ilden gâfil
 Nakd-i evkâtın ede bezl-i niyâz-i fukarâ Fuzûlî K 20/15

Nakd-i vakt olsa bana zevk u safâ-yı vuslat
 Bir nefes ârzû-yı bûs u kenârı çekemem ¹³⁰ Nef'î G 34/5

Mezâkî çok degül sâhib-kemâl-i fenn-i nazm olsam
 Bu deñlü nakd-i vaktüm hıdmet-i üstâda virdüm hep Mezâkî G 28/7

¹³⁰ Nakd-i vakt için bkz: İshâk, K. 7/15, G. 168/2, 199/4; Mezâkî, G. 89/4

2.1.14.2.12. Nakd-ı Encüm

Yıldızların para olarak tasavvuru, renk, şekil ve çokluk yönüyledir. Hayâlî'ye ait aşağıdaki beyitte; gökleri her gece "encüm nukûdu"nu dererek meydana hazine döktüğü söylenmektedir:

Derip encüm nukûdun gerçi ey meh

Döker meydâna her şeb âsumân genc

Hayâlî G 37/2

Virmezdi nakd-i encümi dünyâya âsumân

Âhir boyandı gözgöre âhum duhânına

Ziyâî G 427/2

Memdûhun söz konusu edildiği beyitte, eşiğinin yüceliği gökyüzüne kadar yükseldiği; taşıdığı kıymetin çokluğu ile gökyüzündeki yıldızların çokluğu arasında kıyaslama yapılır:

Rif'atde âsmâna deger âsitânesi

Kıymetde nakd-i encüm irişmez ana bahâ

Bâkî G. 4/5

Felek, gökyüzündeki yıldızlarını (paralarını) sarf edip, bir cevhere müşteri olsa, Hz. Âdem'den bu yana Nefî'nin sözü gibi bir cevher bulamaz:

Bulmaz bir öyle cevheri encümle olsa müşteri

Tâ-devr-i Âdemden berî nakdin felek sarf etse heb

Nefî K. 62/20

2.1.14.2.13. Nakd-ı nazm (Şiir)

Para ile şiir arasındaki teşbihin nedeni; şiirin, taşıdığı değer itibariyledir. Şiir, fazlalıklardan arınmış sözleri ile diğer sözleri bir birinden ayıran bir ölçü olarak görülür. Bazen de pâdişâh veya devlet büyüklerinden

biri methedilirken, sözlerinin kıymetini belirtmek açısından paraya teşbih edildiği görülür :

Bilmez idi kadrini söz cevherinün cevheri

Nakd-i tahsîn-i kelâma olmasa mi'yâr şî'r

İshâk G. 90/3

Nakd-i nazm-ı kem-'ayâra eylemez sarf-ı nazar

Tab'-ı vekkâdum ki nakkâd-ı basîrümdür benüm

Mezâkî K. 1/16

Nakd ile şiir arasında bir benzerlik kurulmasına, özellikle 17. ve 18. yüzyıl şâirlerinde rastlandığı dikkati çeker. Nâbî'ye göre; sanat erbâbının (yazarların) kalemi, yırtılmış kese gibidir, çatlağından devamlı ölçülü nakitler (güzel şiirler) düşer:

Hâmesi erbâb-ı tab'un çâk-horde kîsedür

Kim şikâfından dem-â-dem nakd-i mevzûndur düşen

Nâbî G. 577/5

Suheni mübtezel ü nazmı çep-endâz ü çepel

Nakd-i güftârı dagal nukre-i endîşesi kem

Sâbit K. 17/69

Dehen ki kenz-i Güzîn-i sühan- cevânib olup

Derûnı çünkü leb-â-leb nukûd-ı ma'nâdır

Ş.İ. Es'âd K. 3/11

Dünyada hayr ile yad edilmekten amacının insanlara yararlı bir eser bırakmak olduğunu belirten Şeyh Gâlib; bu sebeple şâirlerin büyük bir dikkatle yazdığı kasidelerle halka taze bir destan armağan ettiğini söyler. Bunları yazarken feyz kaynağının Mevlâna olduğunu da belirtir (Trc. 7/7). Aşağıdaki beyitte ise düşüncesinin ipliğinden dökülen sözlerini cevhere ve paraya benzetir:

Bâğ-ı inşâsında hayrân çeşm-i şûh-ı Nergisî
 Rişte-i efkârının âhû-yı ma'nâ mûnisi
 Sözlerinin nakd-ı sâf-ı sine-i hûbân mesi
 Gevher-i güftârının kân müştê-i müflisi
 Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi¹³¹ Şeyh Gâlib Thm.1/11

2.1.14.2.14. Nakd-ı Revan

Revân kelimesinin “yürüyen, akan” anlamının dışında “cân, ruh” anlamı da var. Böylece nakd-ı revân ile gidici olan, fani olan can ve para kastedilir. Canın paraya teşbihi ise insan için en değerli unsur olmasıdır. Bazen “sikke” kelimesiyle birlikte zikredilmesiyle âşığın gerek bedeninde gerek gönlündeki yaralar çağrıştırılır.

Nakd-ı revân verilmesi, fedâkarlığın ve teslimiyetin göstergesi olarak görülür. O bazen Fî-sebîlî'llâh sarf edilir.

İy güzîde güher-i hokka-i cân
 Sikke-i nâsiye-i nakd-ı revân Hayriyye 663

Sikke-i nakd-ı revânım oldu çün gelmez girân
 Baht-ı vârunum benim ser-tâc-ı rif'atdır bana¹³² Şeyh Gâlib G. 2/6

2.1.14.2.15. Nakd-ı Kef

Paranın köpüğe benzetilmesi, şekil, renk ve çokluk münasebetiyledir. Pâdişâhın yaptığı ihsanlar; bulutlardan yağan yağmurdan daha fazladır. Yağmurun taneleri ile para arasındaki benzerlik de bu teşbihi kuvvetlendiren diğer bir unsurdur:

¹³¹ Nakd-şîir için bkz: İshâk, 6/41; Şeyh Gâlib, Trc. 7/7

¹³² Nakd-ı revân için bkz. Sâbit, K. 47/4; Şeyh Gâlib, G. 99/2, Tr. 23/8

Lutf u ihsânını ta'dâd idemez kimse anuñ

Nice add itmek olur nakd-i kefi-î emtârı

Mezâkî K. 18/67

Deryûze-ger-i kûçe-i erbâb-ı fenâyuz

Kim feyz-ı bekâ nakd-i kefi-î sâyilimüzdür

Mezâkî G. 96/4

2.1.14.2.16. Nakd-ı Gam

Âşığını gönlü, sevgilinin hasreti, derdi ve gamıyla doludur; ama âşık bundan mustarip değildir. Çünkü bunlar âşık için birer değer, servet ifade eder. Bu sebeple gam ile para arasında kıymet bakımından münasebet kurulur. Gönül ve cân ellerindeki gam parasını tükettikleri zaman, mecburen bir birlerinden borç almak zorunda kalacaklardır:

Biri biri dil ü cânun düketse nakd-i gamun

İder zarûrî biri ol birinden istikrâz

İshâk G 118/3

Saklayup nakd-i gamun sînede möhr itmek içün

Eyledi kaddümi bu çarh-ı sitemger hâtem

İshâk K 6/37

2.1.14.2.17. Nakd-ı Huş (akıl)

Akıl, insanların sahip alması gereken önemli bir servet olduğundan paraya teşbil edilir. Bu benzetmeyi sadece Ş.İ. Es'âd ile Nâbî'de tespit ettik. Âşık sahip olduğu bu serveti de diğer servetleri gibi sevgilinin yolunda harcar. Sevgili, hem güzelliği, hem de cevri ü cefâsıyla âşığı kendine meftûn edip akılını başından alır. Böylece âşığın, sevgiliyle bir alacak-verecek davası

ortaya çıkar. Âşığın tüm çabası ise alacağını sevgiliden tahsil etmesi yani vuslat üzerinedir.

Olur bâzâr-ı aşkın sûd-mend-i kâle-i herci
İden teslîm sarrâf-ı gama nakdîne-i hûşın Ş.İ. Es'âd G. 161/6

Nakd-i hûşum aldı virmez ol şeh-i âli-cenab
Olsa bir sermâye bârî ya kesilse bu hisâb Ş.İ. Es'âd Mm. 17

Nakd-i hûş almada ger böyle kalursa o perî
Mâl-dârân-ı gam-ı aşkda servet kalmaz Ş.İ. Es'âd G. 82/3

Nâbî'ye göre ilkbaharın gelişi de âşığın akıl nakdini başından alır. Bu sebeple âşığın ilk bahar ile de görülecek çok hesabı vardır:

Geldükçe nakd-i hûşumuzu sarf ider gider
Çokdur bizüm mehâsebemüz nev-bahâr ile Nâbî G. 738/2

2.1.14.2.18. Nakd-ı Kâmil

Nakd-ı kâmilden maksat, tam ayarlı, paradır. Bununla daha çok olgunluk, fazilet, takvâ gibi manevi unsurlar ifade edilir. Hiç kimsenin öbür dünyaya beraberinde servetini götürmediği; bu sebeple en geçerli ve kalıcı paranın zikredilen bu yüce hasletler olduğu vurgulanır:

Ey birâder nakd-i kâmildür zevâli yok kemâl
Kim berâber eylemişdür hâke mâlün kıymetin Hayretî G. 343/4

İdüp emvâl-i sa'yin zîver-i ceyb-i husûl ol kim
Bula cün kesb ile bâzâr-ı takvâyâ vusûl ol kim

Dilâ sen de harîd it tâcir-i sûk-i dulûl ol kim
 Elin aç sıdk ile âmâde-i nakd-i kabûl ol kim
 Geçer elbet ticâret-gâh-ı kâla-yı du'adır bu

Ş.İ. Es'âd Thm. 1/4

2.1.14.2.19. Nakd-ı Haydar

Dîvân şâirleri, bazen kerbela hâdisesine telmihte bulunup, başta Hz. Muhammet ve Hz. Ali'den sonra, sırasıyla "düvaz-deh" diye tabir edilen on iki imamın methiyesine yer verirler. Söz konusu imamlardan en çok adı geçenler ise Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'dir. Haydar, Hz. Âlî'nin sıfatlarından biri olup; nakd-ı haydar ile bazen Hasan ve Hüseyin bazen de âl-ı âbâ kastedilir. Onların nakd şeklinde tasavvurları ise (Hz. Muhammed'in soyundan oldukları için) kıymet ifade etmeleri sebebiyledir:

Mazhar-ı lutf-ı Hudâ'sın sen erenler cânıçün

Menba'-ı cûd u atâsın sen erenler cânıçün

Ma'den-i hilm ü hayâsın sen erenler cânıçün

Nakd-i cân-ı Murtazâ'sın sen erenler cânıçün

Dünyeler durdukça dur ömrün mezîd olsun mezîd

Hayretî Mh 9/11

Gelmemişdür Evrenosîlerde sence evren er

Nakd-i Haydarsın vilâyetde bu gün ey şîr-i ner

Bir zebûnundur senün bu ejdehâ-yı heft-ser

Sâhib-i seyf ü kalemsin pür-hünersin pür-hüner

Dünyeler durdukça dur ömrün mezîd olsun mezîd

Hayretî Mh 9/12

Mustafâ vü Murtazânın nakdisin ey pâk-i dîn

Hem Hüseyin ile Hasan hem Şâh Zeynel ağabeydîn

Usûlî Ms 3/4/1

2.1.15. PARA (Pâre, Pâr)

Kuruşun kırkta bir cüz'ü mânasına geldiği gibi eskiden basılmış olan küçük sikkelerden birinin de adıdır. "Para" kelimesi, akçe kelimesinde olduğu gibi nakit mânasında ve onu ifade eden tüm sikkeler için kullanılan genel bir tabir olmuştur.

Farsça'da parça, kıt'a, cüz' mânasına gelen "para" Osmanlılarda sikke anlamında kullanılmıştır. Altının kesrini teşkil için kullanılan akçenin sürekli değişmesinden dolayı yeni bir kesrin çıkarılmasına ihtiyaç duyulması dolayısıyla akçeden daha büyük parçadan kesilen sikkeye "para" denilmiştir. Bu sikke Osmanlı kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla onların asıl kesri şeklinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla 1 kuruş 40 para; 1 para 3 akçeyle eşdeğer kabul edilmiştir.

1415-16 senesinde Mısır Memlûkü (Melik Müeyyed) in namına nispetle "Müeyyedî" adıyla kesilen sikkeye Osmanlılarda 1635-36 tarihlerine doğru *para* denilmiştir. Mısırdaki o tarihlerde 1 para 4 akçe ederdi. Sonraları paranın kesri olmak üzere "akça" kabul edildi.

"*Para*" adlı sikkelerin vezinleri (onluk Osmanî) lerden çok hafif ve akçalardan daha ağır olup her biri 5 kırıttan biraz fazladır. Nâima tarihinde IV. Murat döneminde ve 1635-36 senesinde Erzurum ordusunda verilen bağışlara kesik para dendiği bunun da iki akça nispetinde olduğu bildirilmektedir. Bu ifadelerden İstanbul'da para denilen sikkenin bu asırdan itibaren basıldığı ve ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

Para Kesesi: Madenî para koymağa mahsus küçük torba şeklindeki kesenin adıdır. Kumaştan yahut ibrişimden örme olarak yapılır, ağzları kaytanla büzülürdü.¹³³

¹³³ M.Zeki Pakalın, a.g.e. c.II, para mad.

2.1.15.1. “PARA”NIN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILMASI

Osmanlılarda bir süre kullanılan para birimi olan “para” şiirlerde bu anlamından ziyade; çeşit gözetilmeden her türlü madeni para veya servet anlamında kullanılmıştır. İncelediğimiz dîvânlara baktığımızda, şâirlerinin “para” kelimesini çok az kullandığını, bunun yerine dinar, dirhem, altın, gümüş, nakd gibi kelimeleri tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Farsça “parça” anlamına geldiğinden şâirler bu kelimeyi bazen her iki anlama gelebilecek şekilde kullanırlar. Âşıkların gönlü (kalbi) sevgilinin ilgisizliği, sevgisizliği sonucu gamla dolar ve parça parça olur. Şâirler “gönlüm parelensin, gönül parelendi” derken aynı zamanda gönlün zenginleşerek değer kazandığını da ima ederler; zira kalp, paraya kalpteki nokta nokta yaralar ise paraya vurulmuş sikke gibi düşünülür; böylece değeri daha da artar. Nitekim gönlün çeşitli şekillerde paraya teşbih edildiğini söylemiştik (bkz. dinar-gönül, altın-gönül, nakd-ı dil).

Kıymetli bir maden olan âşığın gönlü, (sevgilinin) kahr baltasıyla bu maden sikkeye, paraya dönüşür. Şâir “gönül ma'deni tîşe-i kahr ile pârelendi” derken hem kalbin parçalanmasını hem de maden olarak düşünülen kalbin işlenerek paraya dönüşmesini ifade eder. Ayrıca âşığın sadece kalbi değil, gözleri de inci ve cevherle doludur:

Pârelendi tîşe-i kahr ile gönlüm ma'deni

Tolsa tan mı la'l ü gevherlerle çeşmüm dâmeni Mesîhî G 260/1

Nâbî aşağıdaki beyitte bir değişim aracı olan “para” dan söz eder. Şâir, feleği bir tüccara, dünyayı dükkana, “nur”u ise alınacak meta’a benzetir. Felek kainat dükkanını nurla doldurduğu için cebinde harcayacak parası kalmamıştır:

Toldı metâ'-ı nûrla dükân-ı kâ'inât

Cîb-i felekde harc idecek pâre kalmadı ¹³⁴

Nâbî G. 866/3

2.1.16. PUL

Değeri en düşük para birimidir. Eskiden kullanılan akçeden küçük mâdenî para,¹³⁵ kuruşun küsurâtından birine verilen addır.¹³⁶ Kuruşun diğer küsuru *para* ve *akçe*dir. Bir kuruş kırk para, bir para üç akçe, bir akçe üç puldur.

Şiirlerde “bir pula saymaz”, “bir pula geçmez” şeklinde değeri düşük bir para birimi olarak geçer. Önemli bir nesnenin başkaları tarafından hiç kıymet görmemesi durumunda karşılaştırma unsuru olarak ve günlük yaşantımızda sık sık kullandığımız “beş para etmez, beş kuruş bile değeri yok,” gibi deyimlerdeki anlama yakın bir şekilde şiirlerde geçtiği görülür. Başka bir para birimi olan “füls” ile aynı anlamları çağrıştıracak biçimde şiirlerde yer aldığını söylemek mümkündür. (bkz. fûls).

Pul, aynı zamanda elbiselerde ve ev eşyasında süsleme amacıyla kullanılan ince ufak parçacıklardan oluşan küçük madeni parçalara verilen addır. Bu yönüyle şâirlerin bazen “pul” kelimesini her iki anlama gelecek şekilde kullandıkları görülmektedir.

¹³⁴ Para için ayrıca bakınız: Mesihî, G. 136/4; Nâbî, G. 724/3; Sâbit, Kt. 17/1, K. 3/17, G. 341/5; Meşhûrî, Kt. 29/1 (Dipnotta verilen beyitlerde para/pâre daha çok “parça” anlamında kullanılmakla birlikte “değişim aracı olan para” anlamını da çağrıştırdığı söylenebilir.)

¹³⁵ Meydan Larousse, c. X, İstanbul 1972, s. 376

¹³⁶ M. Zeki Pakalın, a.g.e, c.II, pul mad.

2.1.16.1. PULUN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Pul kuruşun küsuratlarından olduğu için şiirlerde “akça pul” olarak da geçer. Şeyh Gâlib bir beytinde “kızıl pul” dan söz ederse de bundan kastedilen mangırdır. Çünkü mangır bakırdan yapıldığından rengi kırmızıya yakındır ve şiirlerde bazen “kızıl mangır” şeklinde geçer.

Ziyâî, öğüt verdiği aşağıdaki beytinde para birimi olan puldan söz eder. İnsanın bir meslek öğrenip akça pul kazanması gerektiğini belirtir. Şâir aynı zamanda “pîşe-pîşe, kazan-kazan(mak)” kelimeleriyle cinas yapar:

Bir pîşe öğren olma tehî akça pul kazan

Tâ pîşe matbahuñda pilavuñ kazan kazan

Ziyâî Kıta 5/1

Hayretî'ye ait aşağıdaki iki beyitte âşığa ait unsurların sevgili yanında para etmediği anlatılır. Âşık sevgilinin yolunda gözyaşlarını gümüş gibi saçar, döker ve canını fedâ eder; ancak (âşık için) cevher kadar değerli olan bu gözyaşının ve canının dilberler nazarında bir pul kadar bile değeri yoktur. Güzeller bunu bir pula bile saymazlar. Güzeller altın parası olmayanlarla pazar etmez; parası çok olanlarla ilgilenir.

Bir pula saymadı sîm-i eşki dilberler dirîğ

Dökdi saçdı Hayretî ya'nî güher harc eyledi

Hayretî G. 467/5

Nakd-i cân sarf eylesen bir pula saymaz hûblar

Eylemez bunlar inen bî-zerle bâzâr ey gönül

Hayretî G. 248/3

20. yüzyılın başında ölen Âdile Sultân da benzer ifadelerle aşkta bir cânın bir pul kadar değer bulmadığından yakınır:

‘Aşkda bir pula degmez bin cân

‘Âdile cân verip bul yâri

Âdile Sultân G. 177/8

Şâirler aşk pazarının ne kadar zor olduğunu anlatmak için “bin baş bir pula” ifadesini kullanırlar. Bu, öyle bir pazardır ki burada bin tane baş (cân) bir pula satılır. Zira âşık bir *müşteri*, sevgili aşk pazarında alınacak *meta*, âşığın cânı ise alım gücü olan *paradır* (bkz. nakd-ı cân). Aşk yolu çok tehlikelidir, orada bin baş bir pula, bülbül de bir gül yaprağı yolunda satılırsa buna şaşılmamalıdır. Aşağıdaki örnek beyitlerde bunlar söz konusudur:

Pür-hatardır reh-güzâr-ı aşk bin baş bir pula

Satılırsa n'ola bir gül-berg yolunda hezâr

Ş.î Yahyâ G 50/3

Kimdir olan müşteri bin cân u bin baş bir pula

Aşk bâzârında böyle çağırır dellâllar

Usûlî G 34/5

İki dil dutmayuz sahrâ-yı ‘ışka

Ki ol aradadur bir pula bin baş

K. Aynî G. 234/6

Fitne-i hâlin ile bir pula oldu bin baş

Abes ol zülf-i sitem-gâr perişân değila

Necâtî Beg G.500/3

O tâcı bir pula almazlar ikimüz başıçün

Var eyle terk-i ser ile muâmele sôfi

İshâk G 326/10

Behiştî, “Bülbül kırmızı gül yaprağına müşteri olalı, gül bahçesinde bülbülün bin feryadının değeri ancak bir pul kadardır.” derken; Nedîm, pâdişâhın kapısında kul olmayı ister ve istiğna gösterip, “dünyayı bir pula bile verseler yine de almam” ifadesini kullanır:

Müşterek olalı berg-i gül-i surha bülbül

Sahn-ı gülşende bini bir puladur feryâdun

Behiştî G. 286/3

Cihânda lûtfunla anıldı adım

Senin ihsânınla dâ'imâ şâdım

Kapında kullukdur ancak murâdım

Almam bu cihânı pula hünkârım ¹³⁷

Nedîm Msm. 46/2

Nâîlî, K. Râgıb Paşa ve Meşhûrî benzer ifadelerle mânâyâ değil maddeye önem veren insanların nazarında hüner, ilim ve irfan yüce hasletlerin bir pul kadar değeri olmadıklarını söylerler. Cahil, servet düşkün ve gösteriş tutkunu olanlar, değersiz fakat göz alıcı nesnelere yüzlerce altın harcarken; hüner, fazilet gibi şeylere bir pul bile harcamazlar

Câme-i fahrî alır sad zer-i meskûke velî

Pula almaz hüneri câhil-i ehl-i servet

Meşhûrî G. 24/4

Rind yaradılışlı insanlar için ayrılık da, kavuşma da, bir şeye nâil oluş da, her şeyden mahrum kalış da aynı şeydir. Böyle insanlar, mahrumiyet zamanlarında bile en büyük fırsatlardan istifâde etme işine metelik vermezler. Kibir ve azamet taslayan, kendini beğenmiş insanların bir kere de, günün birinde şimdiki mevkiden düşüp çecekleri mihneti, meşakkati düşünmeleri tavsiye edilir:

Rind olan yeksan bilir hecr ile devr-i vuslatı

Pula saymaz hâl-i hırmanında kenz-i fursatı

Ey olan kaşâne-i nahvetde ser-mest-i gurur

Bir de fikr et hâk-i zilletde humâr-i mihneti¹³⁸

Sâmi Paşa (Moralı Ebubekir 19.yy)

¹³⁷ Pul için bkz: İshâk, G. 48/2, 305/4; Behiştî, G. 306/2; Ziyâî, K. 2/6, 11/9, G. 145/1, Msd. 1/1; Nâîlî, G. 64/3; Sâbit, K. 1/35, G. 294/2, 339/6; Ş.İ. Es'âd, G. 191/4, K. Râgıb Paşa G. 55/7, 155/4; ; Şeyh Gâlib Th. 8/3

¹³⁸ İ.Hilmi Soykut, a.g.e, s. 864

2.1.16.2. PULUN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.16.2.1. Yara

Yara ve pul şekil bakımından yuvarlak oldukları için şairler her ikisi arasında benzerlik ilgisi kurarlar. Aşağıdaki beyitte Hayretî, yara ile pul arasında böyle bir münasebet kurar ve âşığın tenindeki yaranın sevgili yanında bir pul kadar kıymet görmediğini belirtir:

Yârun yanında bir pula geçmez gerekse sen

Yak Hayretî tenünde hezârân hezâr dâğ

Hayretî G. 170/5

Hayâlî, zâhidin yaralı gönlünü pulları olmayan eski bir defe kıymet bakımından bir pula benzetir. Benzer bir ifadeyi Ş. İ. Yahyâ'da da görmek mümkündür:

Şol sîne-i bî-dâğın arz etme zikr-i halkada

Zâhid neye yarar neye bir pulları yok eski def

Hayâlî G. 241/3

Sînesin pür-dâğ edip göğsün geren abdâlî gör

Anı magrûr eyleyen Yahyâ bir iki pûludur

Ş.İ.Yahyâ G 135/5

2.1.16.2.2. Defin pulları

Mesîhî, tenini defe, yaralarını ise defteki pullara benzeterek onlarla gurur duyar. Şâirin bir iki pulla övünmesinin sebebi yaraların kendisi için kıymet ifade etmesindendir. Beyitte pul, tefin pulları ve yara arasında şekil benzerliği ön plandadır:

Nice fahr itmeyem dâğumla ben kim

Bir iki pul ile göğsin gerer def

Mesîhî G 121/2

2.1.16.2.3. Gül

Gülün, gül bahçesinde döktüğü yapraklar yare kavuşmak ümidiyle harcanan akçe, pullara benzetilir. Gül yaprağı ile pul arasında şekil ve saçılma özelliği söz konusudur:

Gül-zâr efendi sanma ki kûyuñda gül döker

Vasluñ ümîdine yoluña akça pul döker

Ziyâî G. 145/1

2.1.16.2.4. Kar

Gökten yağan kar ile akçe pul arasında şekil benzerliği ve saçılma ilgisi kurulur:

Karlar yağıdırıcak sun'-ı Hudâ-yı Cebbâr

Akça pul saçdı sanurdum şeh-i gerdûn gûyâ

Ziyâî K 2/6

Hût burcını güneş var ise sayd itdi yine

Kazır anı dökülen pullarıdur berf-âsâ

Ziyâî K 2/3

2.1.16.2.5 Şiir

Nakkâd, paranın kalpını sağlamından ayıran, bir şeyin iyisini kötüsünden ayıran¹³⁹ demektir. Sâbit, şâirler arasında Bâkî'yi nakkâd olarak görür. "Gümüş kadar değerli düşüncemiz onun yanında bir pul kadar değerlidir" derken en güzel şiirlerinin bile Bâkî'nin şiirleri yanında sönük kaldığını belirtir. Pul ile şiir arasında kıymetlerinin az olması bakımından ilgi kurulur:

N'ola nakkâd disek Bâkîye insâf budur

Ki bizüm nukre-i endîşemüz anuñ pulıdur

N'ola düşürse bekâyâsını mazmûnlarınuñ

Hâme tahsîl-i kemâlâtda Bâkî kulıdır

Sâbit Kt 6/1

2.1.16.2.6. Ay

Gökyüzü, siyah bir denize; ay ise o denizden dışarı atılan altın pullu bir balığa benzetilmiştir:

Değül cirm-i kamer pür-cûş olup bahr-i siyâh-ı şâm

Bir altun pullı mâhî taşra atdı mevce-i deryâ

Sâbit K 1/3

İki kandil gibi mihr ü mehi

Rûz u şeb bâd-ı âd-ı âh oynadıyor

O mehe bunda akçe pul yirine

Konevîler külâh oynadıyor

Sâbit Kt 26/1

¹³⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e. (nakkad mad)

2.1.17. SİKKE

Kıymeti devletin resmî damgasıyla teminat altına alınan madenî para yerine kullanılan bir tabirdir. Sikke; akçe, üzerine basılan nakış, damga; yol, sokak ve Mevlevî külahı manâlarına gelir.

Para karşılığı kullanılan bu tabir Osmanlılarda iki manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Biri damga anlamına geliyordu ki bu kastedildiği zaman “sikke-i pâdişâhî” “veya sikke-i şâhî” tabiri kullanılırdı. Diğer ise “nakit” (para) anlamına gelirdi. Para kastedildiği zaman ise “sikke-i hasene” şeklinde kullanılırdı.

Tarihten önceki zamanlarda para olmadığından alım satım takas usulüyle yapılırdı. Sikke, milattan önce 8. yüzyılda Anadolu’da Lidyalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Sikke kullanılmadan evvel alım-satım işlemleri satıcının gözü önünde tartılan hammadde, maden külçelerle gerçekleşirdi. Bu, daha çok küçük bir sınıfı teşkil eden zengin ve kudretli kimselere mahsus bir ödeme vasıtası olup halk tarafından benimsenmemiştir. Zamanla medeniyetlerin değişmesiyle birlikte, insanlar da değişmiş ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış, böylece zengin olmayan kimselerin de kullanabileceği başka bir ödeme vasıtasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için, büyük kıymette bir külçeyi ufak parçalara bölerek ve her parçanın üzerine kıymeti ölçüsünde bir işaret göstermek suretiyle, artık tartmadan ve yalnız sayarak kullanılabilen sikkeler meydana getirilmiştir. Bu gelişme ticarî münasebetlerde büyük bir kolaylık sağlamış, kısa bir müddet içinde bütün ticaret şehirlerinde para olarak kullanılmaya başlanmış ve günümüzde de kullanım özelliğini devam ettirmiştir.

Sikkeler altın, gümüş, bakır, tunç gibi madenlerden yapılırdı. En eski sikke resmi Lidya krallarının Aslan armasıdır. Elektrondan yapılan bu

Anadolu sikkelerinin tersinde yalnız çukur bulunmaktadır. Yine altın ile gümüşün ayrılarak çifte kıymette para usulünü yine Lidyalılar meydana getirmiştir.

Sikkeler, çeşitli değişikliklere uğramakla birlikte günümüze kadar bir çok devlet tarafından basılmış; İslam ülkelerinde sikkelere genellikle dinar ve dirhem adı verilmiştir. Osmanlılarda ise ilk sikkenin basımı Orhan Gazi tarafından gerçekleştirilmiştir. O zamana kadar gümüş sikkelere dirhem ismi verilmekle birlikte, Orhan Gazi döneminden itibaren bunların isim ve usulü değişerek yerine Moğolca'dan alınan ve beyaz sikke anlamına gelen "akçe" tabiri kullanılmaya başlandı (bkz. akçe). Kesilen bu sikkelere mensup olduğu devletin kurucusunun adını da ekleyerek "Akçe-i Osmanî" veya çoğunlukla "Osmanî" denilmiştir. Osmanlı sikkeleri başlıca "Akçe-i Osmanî ve "kuruş" olmak üzere iki usul üzerine tertip edilmiş; zamanla ikincisi birincisinin yerini tutmuştur. Altın para ise ilk defa Fatih zamanında basılmıştır.¹⁴⁰

2.1.17.1. SİKKENİN PARA DEĞERİ OLARAK KULLANILIŞI

Sikke, bazen doğrudan para yerine bazen de paranın üzerine vurulan damga (pâdişâhın tuğrası) anlamında şiirlerde geçer. Üzerinde pâdişâhın tuğrası bulunan sikkelerin değerli; bulunmayanların ise daha değersiz olduğu şeklinde ele alınır. Diğer paralara nazaran daha değerlidir; çünkü pâdişâhın ismiyle nakşedilmiştir. Bir beyitte "Frengî sikkesi"nden söz edilir. Şâirler, pâdişâhın tahta çıkışında adına hutbe okutması ve paralara kendi adını (tuğrasını) bastırması hadisesine değinerek; sikkelerin değer kazanmasını ve insanlar arasında el üstünde tutulmasını, üzerinde bulunan pâdişâhın ismine bağlarlar.

¹⁴⁰ M.Zeki Pakalın, a.g.e, c.III, sikke mad.

Hem hutbe vü sikke yini olup imâret nev olur

İy münşî bu Rûmun yine menşûrına 'üvân gelür K. Aynî G.193/6

Mesîhî'ye göre pâdişâhın şerefli ismi eğer taşın üstüne vurulsaydı altın ve gümüşün fazla bir kıymeti kalmazdı; taş bile bu durumda onlardan daha değerli olurdu. Vasfî'ye ait beyitte üzerinde pâdişâh tuğrasının bulunmadığı dinarların muteber olmadığı ifade edilir. Diğer örnek beyitlerde de sikkenin itibar kazanması üzerinde padişahın isminin bulunmasından kaynaklandığı ifade edilir:

Sikke-i nâm-ı şerîfün ursalar seng üstine

Gâlibâ sîm ü zere kalmazdı ayruk ihtirâm

Mesîhî K 4/22

Eline almağa dînâr-ı mihri âr eyler

Ki mu'teber degül inende sikkесüz dînâr

Vasfî K 1/23

Sikkесinde pâd-şâh ismiyle verdin zib ü fer

Hayf idi kim râm ola ağyâre ol ra'nâ gazâl

Fûzûlî K 13/21

Türâb iken bir avuç sikke kabûlün ile

Revâc-bahş-ı zer-i kâmilü'l-ayâr kalır

Nâilî K. 2/37

Nedîm ve Sabit'e ait aşağıdaki beyitlerde sikke doğrudan para anlamında kullanılır ve pâdişâhın şerefli ismiyle süslenir. Sâbit'in sunduğu şiirlere karşılık pâdişâhın inayetine mazhar olup, ondan yüz tane altın sikke aldığını anlıyoruz. Bu durum şâirin harap olmuş gönlünü abâd eder ve şâiri ziyadesiyle sevindirir:

Olup nâm-ı şerîfiyle müzeyyen sikke vü hutbe
Vere tuğrâsı ârâyış berât-ı 'izzet ü şâna

Nedîm K.17/39

Bahâne eyleyüp ma'mûri-i ebyât ü eş'ârı
Dil-i vîrânım itdün lutf ile âbâd sultânım
Yüz istihsâm yüz sikke-i zer eyledüñ ihsân
İki yüzden sevindi Sâbit-i nâ-şâd sultânım

Sâbit Kt 39/1

Osmanlı devletinde yerli paralarla birlikte yabancı ülkelere ait paraların da kullanıldığını Sâbit'e ait aşağıdaki beyitten de anlıyoruz:

O zâğ-ı kalbi rakîb-i müzevvirüñ başlar
Frengî sikke gibi vara vara geçmemeye

Sâbit G 304/6

Üzerinde pâdişâhın tuğrası bulunan sikkeler daha değerlidir ve şairler bunu "sikke-i şâhî" şeklinde ifade ederler. Necâtî Bey, ihlas potasından sızıp gelen sözlerini bir de pâdişâhın ismiyle süslenmesini ister. Diğer örnek beyitlerde de benzer kullanımlar söz konusudur:

Kasd eyledim ki sikke-i Şâhîyle zeyn ola
İhlas pûtesinde sızıp kâl olan makal

Necâtî Beg Beyt, s.39

Kadrim artar ruh-ı zerd itin bassa kadem
Sikke-i şâhi ile mu'teber olur altun

Hayâlî G 410/2

Dâg-ı mihrin yaraşur ursa dil-i hûbâna
Ol güzeller begine sikke-i şâhî yaraşur ¹⁴¹

Rûhî G. 159/2

¹⁴¹ Sikke için ayrıca bkz. Necâtî Bey, G. 533/1, Mesîhî, K. 5/17, G. 275/3, Hayretî K. 15/29, G. 214/5; Usûlî, K. 2/45; Âşık Çelebî, K. 10/18; Nef'î, K. 6/17, 50/40; Nedîm, M. 3/8, Msm. 1/3-2; Mezâkî, G. 349/8, 426/1; Sâbit Tr. 5/3; Nâbî, G. 118/4, 35/6, 685/5, 687/5, Tr. 52/1; Nedîm, K. 2/10, 14/9; Kt. 5/25, Şeyh Gâlib, Kt. 43; Meşhûrî, K. 5/71, B. 7

2.1.17.2. SİKKENİN BENZETME UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

2.1.17.2.1. Şiir

Şiirin sikkeye benzetilmesi onun ifade ettiği kıymetin fazlalığından kaynaklanır. Kaliteli ve iyi yazılmış şiirler bu yönüyle değerli bir para olan sikkeye teşbih edilir. Rûhî, pâdişâhın üstünlüğü ile kendisinin şiirdeki üstünlüğü arasında benzerlik kurar. Paralar, üzerine pâdişâhın ismi; şiirler ise üzerine Rûhî'nin damgası vurulunca değer kazanır. Şâir, bir başka beytinde ise sikkelerin basılması ile şiirlerin yazılması arasında "oluşum" ilgisi kurar; şiirlerin tam ayarlı bir sikkeye benzetir:

Sözde sâhib-sikke bir şâh-ı selîmü't-tab'sın

Kim seni Hak fazlile 'âlemde kılmışdur benâm

Rûhî Kaside, s.147

Suhandâ darb-ı mesel Rûhiye müsellemdür

Bu sikke-hânede ol kâmilü'l-'ıyârı görün

Rûhî G. 666/6

Nedîm ve Nefî şiirlerini yeni sikkeye benzetirler. Şâirin ülkesinde güneş altını geçersiz, eski bir paradır. Güneş rengi ve şekli bakımından altına benzetildiği gibi eski kimyada altının sembolü güneştir.

Şeh-i nev-sikke-i nazmım ki benim mülkümde

Zer-i hurşîd ise de nâ-seredir nakd-i kühen

Nedîm K. 2/10

Zer-i nev-sikke kadar râğbeti var sözlerimin

Nâm-ı pâkin edeli nâsiye-i nazma rakam ¹⁴²

Nefî K. 51/44

¹⁴² Sikke-şiir için bkz. Mezâkî, G. 198/8; Şeyh Gâlib Tr. 46/3; Sâbit, Trc. 1/1-3

2.1.17.2.2.Mevlevî Kûlahı (Sikke-i monla)

Sikke, aşğıdaki şiirde özel bir anlam kazanarak, Mevlevî kûlahı anlamında kullanılmıştır. Sikke, paralardaki yazı ve tuğralara verilen ad olup üzerine ait olduğu yani adına basıldığı pâdişâhın adı, basıldığı yer ve tarih bulunur. Mevlevîlerin kûlahı da mensup oldukları Mevlânâ'ya alâmet olduğu için sikke adıyla anılmaktadır.¹⁴³ Şiirde ayrıca kimya ilmi, zer-i mahbub (bkz. zer-i mahbûb) ve sikke arasında münasebet söz konusudur:

Şeh-i mülk-i kanâ'at her biri ankâ hümâyız der
 Vücûdu pûte-i iksîre koyduk kîmyâyız der
 Zer-i mahbûb-ı aşkız sikkemiz var bî-recâyız der
 Cemî'an Hazret-i Monlâya onlar hâk-ı pâyız der
 Gözüm düş oldu gördüm bir gürûhu hep kûlâhîler
 Aceb heybet aceb şevket aceb tarz-ı İlâhîler Şeyh Gâlib Msd. 4/8

Tâk-ı arş-ı sikke-i Monlâya ol kandîl-i nûr
 Künc-i ebrû kûşe-i mihrâb gelsin çeşmime Şeyh Gâlib G. 275/9

Nâbî de aşğıdaki beytinde sikkeyi Mevlevî kûlahı anlamında kullanmıştır:

Sikke-i hâliyle devr itmezdi sûk-ı şevkde
 Mevleviler kûre-i tennûrede olmasa Nâbî G. 743/8

¹⁴³ Ali Alparslan, Şeyh Gâlib, KTB. Yay., Ankara, 1988, s. 57

2.1.17.2.3. Gam

Âşığın yüzü sararıp altına dönünce, gam da yüze vurulmuş sikke şeklin de düşünülür ki bununla kast edilen çekilen acıların yüzdeki belirtileridir: ¹⁴⁴

Kebkebün nakşı ile rûy-ı Behiştî'yi gören

Dir ki sermâyesi bir sikke imiş altunun

Behiştî G. 294/5

Zer-i ruhsâruma ger na'l-i semendün ire dost

Ne durur bu diyene sikke-i sultân diyeyüm

K. Aynî K. 27/28

2.1.17.2.4. Yara (Dağ)

Âşığın sinesindeki yaralar şekil ve renk bakımından sikkeye benzetilir. Söz konusu benzetmede her ikisinin değerli oluşu da mevcuttur. Âşığın inlemeleriyle hutbenin okunması ve paralara sikke vurulmasıyla tende yaraların oluşması arasında anlam ilişkisi de kurulur:

Okinur hutbe-i nâlem kazılır sikke-i dâğum

Otağ u tâc u tahtum yoğ ise külhen bucağum var Âşık Çelebi G 83/4

Dâğ-ı 'aşkun sîne-i âzâde bî-bâ-kâne bas

Sikke-i sultân-ı hüsnündür meded şâhâne bas K. Râgıb Paşa G.97/1

¹⁴⁴ Sikke-gam için bkz. Ahmet Paşa, K. 17/4; G. 301/5

2.1.17.2.5. Gül

Gül goncanın içinden çıkmaktadır. “ gonca, sikkesini gül yaprağından yürüttü” ifadesinde gül ve sikke arasında şekil ve renk benzerliği kurulur:

Berg-i gülden yürüttü sikkesini
Hükmünü eyledi revân gonca

Hayâlî K. 13/6

2.1.17.2.6. Sevgilinin yüzü

Sevgilinin güzelliği âşığın gönlüne nakşedilmiş ve âşık bu nakşı altının üstüne vurulmuş sikke gibi hayâl eder:

Nakş-ı hüsnüñ dilde dil sâkin derûn-ı sînede
Sikkenüñ zerdür zer-i tâbendenüñ kândur yeri

Mezâkî G 427/4

Seng seng-dilün şol ki derûnında yir eyler
'Âlemde hemân sikke kazar mermere cânâ

Bâkî G. 1/4

Mermerde sikke kazdı yazup Sâbit o gülüñ
Nakşın cidâr-ı sînede kilik-i hayâl ile

Sâbit G 319/7

2.1.18. SULTÂNÎ (Hasene-i Sultânîye)

Fatih Sultân Mehmet zamanında 1478'de bastırılan ilk orijinal Osmanlı altınıdır.¹⁴⁵ İncelediğimiz dîvânlarda şâirlerin bu para biriminden çok az söz ettiklerini gözlemledik. Şâirler bunun yerine daha çok diğer altın para birimleri olan dinar, zer, sikke gibi ifadeleri kullanmayı tercih etmişler.

Behiştî, bir iki sultânîsi olana herkesin boyun eğeceğini söylerken, paranın ne kadar güçlü bir araç olduğunu vurgulamak ister.

Kudretün var ise her mîre ne yalvarursın

Kul ider anı sana bir iki sultânîye

Behiştî G. 456/3

Ş.İ. Es'âd'a ait aşağıdaki beyitte de sultânî para biriminin söz edilmektedir:

Cenâb-ı pâdişeh-i alemin sa'adet ile

İdince neyyir-i zâtı Hisârı nûrânî

O denlû lezzet-i nev virdi feyz-i makdemi kim

Henûz oldu Hisârın kirası sultânî

Ş.İ. Es'âd Kt. 2

¹⁴⁵ İ.A. c. II, akçe mad.

2.1.19. SÜLÜS (Süls)

Sülüs, sikkenin üçte bir değerindeki madeni para¹⁴⁶ demektir. İncelediğimiz eserlerde sadece Nâbî dîvânında geçtiğini tespit ettik.

Zaman (felek) üç sülse bir kara kuruşu bozdu. Biri sahte, biri kızıl, biri de bozuk. Felek sarrafı bu durumu görünce hem kara kuruşuna hem de düşük ayarlı üç süslüne de yuh çekti:

Üç sülse bir kara guruşu bozdı rûzgâr

Birisi kalb biri kızıl birisi züyûf

Sarrâf-ı dehr didi görünce bu hâleti

Üç süls-i kem-'iyârına la'ne gurûşâ yuf

Nâbî Kt. 49

Sâl-i târîhini isbâta dü şâhid lâzım

İktirân itse se şîne yine süls-i ah-ı şîn

Nâbî, Tr. 138/38

2.1.20. YALVAR

Şâirlerin para yerine kullandıkları tabirlerden biri de “yalvar”dır. Bâkî, aşağıdaki beytinde güzellerin sevgi ve şefkat göstermediğine dair söylentilerin yanlış olduğunu; onlara biraz “yalvar” gösterildiği takdirde bunun mümkün olabileceğini kendinden emin bir şekilde söyler. Ayrıca “yalvar” kelimesi hem para hem de yalvarma anlamında tevriyeli¹⁴⁷ kullanıldığı için, güzellerin nazlı oldukları imâ edilerek, onlara biraz yalvarıldığı takdirde sevgilerini gösterecekleri belirtilir:

¹⁴⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., sülüs mad.

¹⁴⁷ Sabahattin Küçük, Bâkî ve Dîvânından Seçmeler, KTB Yay., Ankara, 1988 s. 209

Güzeller mihri-bân olmaz demek yanlıştır ey Bâkî

Olur va'llâhi bi'llâhi heman yalvarı görsünler

Bâkî G. 55/5

Pâdişehdûr kulinun eksükligine kalmasun

Ayağına düşüben yalvar incinmiş gibi

Hayretî G. 466/6

2.1.21. ZER-İ MAHBÛB

Sultan III. Ahmet zamanından önce basılan ve şerifi diye anılan altın paralara III. Ahmet döneminden itibaren verilen addır. Zer-i mahbûb veya İstanbul altını diye anılan bu paraların vezni 1 dirhem 1 kırat 2 çekirdek idi.¹⁴⁸

Şiirlerde, kıymet ve üstünlük sembolü olarak geçer. 19. yüzyıl şâirlerinden Eşref Paşa'ya göre olgun insanlar tıpkı ayarı tam olan, miheke gerek duymayan zer-i mahbûb gibidir. Kâmil insan ile tam ayarlı altın arasında üstünlük yönüyle münasebet kurulur:

Sorulmaz merd-i kâmil sûk-ı ehliyetde câhilden

Zer-i mahbûb muhtâc-i mihekk-i imtihan olmaz¹⁴⁹

Eşref Paşa

Şeyh Gâlib bir şiirinde zer-i mahbûb ile âşığın yüzü arasında şekil ve renk bakımından ilgi kurarken; diğer bir şiirinde altın ile aşk arasında benzerlik kurar:

Atâ-yı dilber-i yek-tâ nigâh-ı çeşmdâr olmam

Zer-i mahbûb-veş aşk ile Gâlib sanma rû-zerdim Şeyh Gâlib G. 215/6

¹⁴⁸ Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı İmparatorluğunda Para, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1958, s. 92-93 (Ferit Devellioğlu bu paranın II. Mustafa devrinde basılan ve 25 kuruş değerinde bir altın para olduğunu söylese de incelediğimiz kaynaklarda söz konusu paranın esas olarak zer-i mahbûb ismiyle anılması III. Ahmet zamanına tekabül ediyor. Bkz. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1180)

¹⁴⁹ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 729

Şeyh Gâlib, Mevleviliğin de etkisiyle tasavvûfî bir anlatımla tarîkata bağlı müridlerin niteliklerini gördüğü bir rüya şeklinde anlatır. Müridler şöyle der: “Kanâat mülkünün pâdişâhıyız, ankayız, hümâyız. Varlığımızı iksir potasına koyduk, kimyayız; aşkın sevilen altınıyız; sikkemiz var, yalvarışımız yok; hepimiz Munla’nın (eşiğine serilmişiz), ayaklarının altına toprak olmuşuz.” Şiirde geçen sikke ile Mevlevîlerin başlarına taktıkları külâh kastedilir. Beyitte geçen “zer-i mahbûb” ile müritler arasında üstünlük bakımından benzerlik kurulur. Ayrıca bakır, gümüş gibi madenleri iksir ilavesiyle altın haline getirdiğine inanılan kimya ilmine de değinen şâir, sözünü ettiği kişileri bu ilme benzetir:

Şeh-i mülk-i kanâ'at her biri ankâ hümâyız der
 Vücûdu pûte-i iksîre koyduk kîmyâyız der
 Zer-i mahbûb-ı aşkız sikkemiz var bî-recâyız der
 Cemî'an Hazret-i Monlâya onlar hâk-ı pâyız der
 Gözüm düş oldu gördüm bir gürûhu hep külâhîler
 Aceb heybet aceb şevket aceb tarz-ı ilâhîler Şeyh Gâlib Msd. 4/8

Şeyh Gâlib’in diğer bir şiirinde “sikke-i mahbûb” ifadesini kullanması “Zer-i Mahbûb”un başka bir adla da anıldığını gösterir. Şâir, pâdişâhın ihsan ettiği bin adet “sikke-i mahbûb”a karşılık pâdişâha şükran duygularını ifade ederken sevincini de belirtmekten kaçınmaz:

Bin aded sikke-i mahbûb ile şâd oldu kulun
 Eyledin pâdişehim bend-i düyûndan ihrâc
 Ola her dânesi yüz kîse ve her kîsesi bin
 Alasın mülk-i adûdan o kadar bâc u harâc Şeyh Gâlib Kt.43

III. BÖLÜM

3.1. DÎVÂN ŞİİRİNDE ÖLÇÜ BİRİMLERİ

3.1.1. ARŞIN (Arşun)

Arşın, kaynaklarda, dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan uzunluk¹; yaklaşık 68 santimetreye eşit olan uzunluk ölçüsü²; 68 cm, bir kol boyu, büyük bir adım genişliği³ şeklinde tarif edilmektedir. Arşın ölçüsü kesin olmayıp çeşitlerine göre değişmektedir.

Çarşı arşını, ya da diğer adlarıyla çuhacı arşını, mensûcâtta kullanılan arşın veya sadece arşın 68 santimetreye eşitti ve bez, kumaş gibi manifatura, o günün deyimiyle bezzaziye alım satımında kullanılırdı. Bir çarşı arşını 8 rubu', her rubu'da iki kerah bulunurdu.⁴

Mimar arşını (zirâ-ı mîmârî), duvar yüksekliği, bina arası ebadı gibi küçük boyutların ölçümünde kullanılan ve yaklaşık 75 santimetreye eşit bir ölçü birimiydi. Kuyu, göl, deniz, derinliği, minare yüksekliği⁵ gibi ölçümlerde zirâ-ı mîmârînin 2,5 katı olan (1.89 m.) kulaç yaygındı. Bir zirâ-ı mîmârî 24 parmak; bir parmak 12 hat; bir hat, 12 noktaya eşittir.

Yukarıda sözü edilen arşınlara ilaveten yaklaşık 95 cm.ye eşit *melik arşını* (gez-i melik, ya da gez- i şâhî); halı, ipek ve ince kumaşları ölçmek için

¹ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, MEB Yay., İstanbul, 1993, c.I. s. 88

² Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 1998

³ Abdullah Yeğin, Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugât. Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992

⁴ Zafer Toprak, "Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kânûnu (1931)", Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Aralık-Ocak 1983-1984, S. 47, s. 37-43

⁵ M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I., s. 88

kullanılan ve Halep arşını diye de bilinen 68 cm.ye eşit *terzi arşını*; urup denilen sekiz parçaya ve kırat (halk dilinde “kırak”) denilen on altı parçaya bölünen, yünlü kumaşların ölçümünde kullanılan *çukacı arşını*; Sekiz urup ve on altı kiraha bölünen yaklaşık yirmi iki parmak uzunluğunda *kumaş arşını*⁶ gibi değişik arşınların da kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca ipekli kumaşlar fiyatça yüksek olduklarından halk nazarında bunları pahalı göstermemek için ve alışverişi kolaylaştırmak amacıyla çarşı arşınından biraz daha kısa (65 cm.) *endâze* de kullanılmıştır.

İncelediğimiz eserler içinde sadece İslâmî'nin Mesnevisi'nde geçtiğini tespit ettik. İslâmî, mesnevisinde hurileri tasvir ederken onların her yönüyle mükemmel olduklarını, yüzlerine bakıldığında göz kamaştırdıklarını boylarının ise altmış arşın olduklarını ifade eder . Bunların farazî olduğu bilinse de o dönemde (13.-15. yy) arşının bir ölçü birimi kullanıldığını söylemek mümkündür.

Dinle imdi boyları kim nolisar

Şöyle bil-kim altmış arşun olası⁷

İslâmî'nin Mesnevisi, 1980

İşid imdi kudret-i hak ne kıla

Küll-i yirde on iki arşun ola⁸

İslâmî'nin Mesnevisi 1483

3.1.2. AVUÇ

Elin iç tarafı demek olan avuç, ölçü birimi olarak yarı yumulmuş elin alacağı miktar anlamına gelmektedir.⁹ Beyitlerde genellikle “bir avuç toprak, bir avuç kü” şeklinde geçmekte, miktar olarak azlığı ifade etmekle beraber

⁶ Orhan Şaik Gökyay, Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi, 1981 (1-2), s. 56

⁷ Hasan Yüksel, H.İbrahim Delice, İ. Hakki Aksoyak, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin, İslâmî'nin Mesnevisi, Sivas, 1996, s. 200

⁸ A.g.e s. 172

⁹ Türkçe Sözlük, c. I, TDK Yay., Ankara, 1998

bir insanın hiçbir ölçek kullanmadan eliyle bir işi yapabilmesinin de ölçüsünü vermektedir. “Bir avuç toprak” ifadesiyle İnsanın topraktan yaratılışına telmihte bulunulurken, aşk ateşiyle yanan âşıkların bedeni de bu ateşten geriye kalan kül olarak tasvir edilir.

Aşağıdaki beyitlerde topraktan gelen ve bir gün yine toprağa gidecek olan insanoğlunun kibirlenmemesi gerektiği belirtilir. “Bir avuç toprak” ifadesinde bu münasebet söz konusudur:

Ululanmak düşer mi Hayretî hîç

Bir avuç âb ü hâk ü âteş ü bâd

Hayretî G. 43/5

Beşeriyetle müftehirken ben

Dediler: “Bir avuç çamur ceddin!”

Sana şekvâda haklıyım senden,

Sen çamurdan bu abdi halk ettin.¹⁰

Cenâb Şehabettin

Bir avuç topraktan insân eyledi

Hem hılâfet verdi sultân eyledi

Usûlî / Mi’raciye s.29

Bazı beyitlerde aşk ateşiyle yanan âşıkların geride bir avuç kül olarak kaldıkları ifade edilir. Ateşten sonra kalan kül ile âşıkların bedeni arasında benzerlik ilgisi kurulurken “avuç” miktar yönüyle ele alınmaktadır:

Aşkın oduna ey gül yanarsa cân-ı şeydâ

Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ

Ş.İ. Yahyâ G. 3/1

Beni kılmışdı gam odı bir avuç hâkister

Bâd-ı âhum esicek böyle perîşân oldum

İshâk G. 194/3

¹⁰ İ.Hilmi Soykut, Unutulmaz Mısralar, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 960

Aşağıdaki beyitte şâir, aşk ıstırabından dolayı gönlünde oluşmuş kanlı yaraları şekil itibariyle bir avuç altına benzetir:

Dâg-ı hûnînler degül sînemde ey şeh câ-be-câ

Bir avuç altun bulup koynuma kodum ben gedâ Rûhî G. 10, s.309

Şu beyitte ise “avuç” kelimesi günlük hayatımızda kullandığımız “bir avuç suda boğmak “ deyimiyle geçerken miktar olarak azlığı ifade etmektedir.¹¹

Bulsalardı bir avuç suda boğarlardı beni

Eşkümün katresinün her biri kan yağı bana Behiştî G. 5/2

3.1.3. BATMAN

Miktarı bölgelere ve tartılacak şeylere göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü.¹² Bu miktar iki okkadan altı veya sekiz okkaya kadar değişebilir. İncelediğimiz dîvânlarda sadece bir beyitte geçtiğini tespit ettik. Eskiden meydanda veya sahnede ağırlık kaldırarak hüner gösteren oyunculara gürzle oynayan anlamında “gürz-baz” denirdi. Aşağıdaki beyitte böyle bir sahne tasvir edilmekte ve hünerlerini gösterenlerin ellerindeki gürzlerin ağırlığı mübâlâgalı bir anlatımla beşer yüz batman olarak ifade edilmektedir:

Rezm-gâh-ı hezeyâna gelicek her birinün

Gürzi var dest-i tasallufda beşer yüz batmân Sâbit K. 45/58

¹¹ Avuç için bkz: Necâtî Beg, K. 20/39, Ahmet Paşa, G. 349/5, Mesihî, K. 12/5, 7/31, 7/47, G. 89/5, Hayretî, G. 430/2, 353/2, Kt. 5/1, Usûlî, Mi'râciye, s. 34, G. 56/2, 58/6, Âşık, K. 10/38, G. 73/5; Ziyâî, G. 70/1, Rûhî, K. s. 146, G. 884/3, Sâbit, K. 45/33, Vâsî, G. 80/4, Şeyhî, G. 18/2, Fuzûlî, K. 1/64, , Hayâlî, g. 335/1, Nâilî, K. 2/37

¹² Türkçe Sözlük, TDK Yay.

3.1.4. ÇUVAL

Pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş büyük torbaya denir. Ölçü olarak bir çuvalın alabileceği miktarı karşılamaktadır. Halil İnalçık, 1 çuvalın ağırlığını 2 kantar (112.898) kg.) olarak vermekte, buna göre 1 çuval fındığın 2.5 kile (74 desimetreküp), 1 çuval pirincin 18 kileye eşit olduğunu belirtmektedir.¹³

Taradığımız dîvânlarda ölçü birimi olarak pek sık kullanılmadığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte “Arpa çuvalı (bazen) altın kesesinden değerli olur.” şeklinde geçmekte ve o sene arpa ürünün beklenilenin çok çok altında olduğu belki ihtiyacı karşılamak için altın bozdurularak alınmak zarûreti ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Ayb etme husrevâ ger edersem su'âl-i cev

K'olur aziz kîse-i zerden çuvâl-ı cev

Ahmet Paşa Kt. 21/1

Çuvalın daha büyüğüne “harar” denir. Hiçbir beyitte rastlamamakla birlikte çuvalın çok çok büyüğü olan ve içine pamuk vb. kaba maddelerin bulunduğu “harar çuvalı” benzetmesi vurdumduymaz, özellikle siyasette aldırış etmez ve söylenenleri arkasına atabilen kişilikleri ifade için kullanılır ki duyduklarını sırtındaki çuvala dolduruyor ifadesinde kastedilen anlamı bulur.

3.1.5. DANE-İ HARDAL (Hardal Tanesi)

Dane kelimesiyle arpa, buğday, çekirdek, nohut büyüklüğünde veya ağırlığındaki ölçü kastedilir. İslâmiyetin ilk yıllarından itibaren esas alınan bir ölçü birimidir. Fıkıh bilginlerine göre habbe (tane) kelimesiyle arpa, buğday ve hardal taneleri kastedilmekte; dirhem, miskal ve diğer ağırlık birimleri bu

¹³ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 249

taneler esas alınarak oluşturulmaktadır. ¹⁴ Bir hardal tanesini ağırlığı 1/70 *habbedir*, bundan 60 tanesi bir gümüş dirhemin ağırlığına (2.97 gr.) eşittir, yani bir hardal tanesinin ağırlığı 0,000707 gramdır. ¹⁵

Kur'an'da hardal tanesiyle ilgili şu âyetler geçmektedir:

“(Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa onu (adâlet terâzisine) getiririz.” ¹⁶

“(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demiştir.) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük) bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bile bulunsa, yine de Allah onu senin karşına getirir. Doğrusu Allah en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.” ¹⁷

Tespit ettiğimiz şiirlerde bir şeyin azlığı veya küçüklüğü ifade edilirken “hardal tanesi gibi, hardal tanesi kadar” şeklinde kullanıldığı görülmektedir:

Görür ser-i kasrından eden kimse nezâre

Nüh târemi bir dâne-i hardal gibi ednâ

Ahmet Paşa K. 11/8

Şol kadar eyledi pervâz dil-i murg bülend

Gözüne dâne-i hardalca gelir âlem-i cev

Hayâlî G. 464/2

Rezm-gâh-ı resmine bir gûne gitdün bî-direng

Dâne-i hardal kadar sedd olmadı top u tûfeng

Sahn-ı peygâr içre itdün şöyle bir merdâne ceng

İtdi çarhı ‘aks-i’i tîgun kâse-i yâkût-reng

Gerd-i rahşun dîde-’i hûrşîdi itdirse mesâ

K. Râgıb Paşa Mhm. 2.bend/ s.190

¹⁴ M. Necmüddîn el-kürdî, Şer’î Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri, Buruc Yay., İstanbul 1996, s. 73

¹⁵ Walther, Hinz, İslâm’da Ölçü Sistemleri (Çev: Acar Sevim), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 16

¹⁶ Enbiyâ, 47

¹⁷ Lokman, 16

3.1.6. DİRHEM

Dirhem bir “okka=kıyye”nin dört yüzde biri, 3.148 gramlık veznin adı idi. Şer'an yetmiş tane orta boy arpanın ağırlığından ibaretti. Dirhem, Sultan Orhan zamanında verilen bir karar gereğince şer'i dirhemnin dörtte biri olmuştu. Dört kısma taksim ederek ve her kısmına “*denk*”, her dengi dörde ayırarak her bir kısmına “*kırat*”, her bir kıratı dörde taksim edip beher kısmına “*buğday*”, her buğdayı dört kısma ayırarak her bir kısmına “*fitil*”, her bir fitili ikiye bölerek her birine “*nakir*”, her nakiri ikiye taksim ile her bir kısmına “*kitmir*”, her bir kitmiri ikiye ayırarak beher kısmına “*zerre*” denilmiştir. Bir buçuk dirheme “*miskal*”, 400 dirheme “*okka*”, 44 okkaya “*kantar*”, dört kantara “*çekir*” adı verilmiştir.¹⁸

Dirhem, zaman zaman bazı değişiklikler ile ecza ve kıymetli maden ölçmeye yarayan bir ölçü olarak son zamanlara kadar devam etmiştir. 1799'da Kahire'de Fransız işgali zamanında dirhemnin ağırlığı 3,0898 gram olarak tespit edilmiş iken, 1845 de teşekkül eden tahkikat komisyonu bunun 3,0898 gram olduğunu görmüştür. Ağırlık birliği olarak gram kabul edilmeden önce İstanbul'da bir dirhem 3,207 gram idi.¹⁹

Günümüzde, çok şık, pek güzel ve özenli giyinmiş insanlar için kullanılan “iki dirhem bir çekirdek” deyiminde dirhem kelimesinin sözlü kültürde varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Deyimde geçen “çekirdek” 0,05 gram ağırlığında kuyumcular arasına kullanılan eski bir tartı birimidir. Eskiden bazı altın paraların ağırlığı iki dirhem bir çekirdek olurmuş, buradan güzel giyinmiş kişiye altın yakıştırmaları ile iltifat edilegelirmiş.

Şiirlerde genellikle “dirhem kadar, dirhemce” şeklinde miktarın azlığı ifade edilmektedir. “Felek kan ağlatmayınca bir dirhem vermez, kudret helvasından bana dirhem kadar ihsan olunursa günaha batmam, gönül ehli

¹⁸ Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., c. I, s. 454

¹⁹ A.g.e., s.454

olamayanların dükkânlarının terâzîsi bir dirhem kabul etmez.” cümlelerindeki dirhem sözcüğü bir ölçü birimi olarak kullanılmıştır:

Dirhem bağışlamaz felek ağlatmayınca kan
Bir akçe virür ise alur sad hezâr la'l Mesihî G. 143/4

Bahr-ı günehe batmam eger menn-i Hudâ'dan
Dirhemce Ziyâ'î olunursa baña ta'yîn Ziyâî G. 353/5

Tehîdür merdümekden dîde-i hayret-hurûş-ı 'aşk
Terâzû-yı dükkân-ı bî-dilân dirhem kabûl itmez Nâbî G.306/2

Başka âlem bulmuş ol mihr-i cemâl-i yârdan
Zerre dirhem âfitâb-ı âlem-ârâdır gönül Şeyh Gâlib G. 201/4

Aşağıdaki beyitlerde dirhem, hem para hem de ölçü birimini çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Dîvân şiirinde bir güzelin vasıfları en zengin şekliyle yapılmakla birlikte Kur'an'daki bir âyete ad olan ve en güzel kıssa olarak nitelendirilen Yusuf Kıssası'ndan dolayı, güzellik bu peygamberde sembolleşmiştir. Sevgili bu yönüyle güzelliğin sembolü olan Yusuf'a teşbih edilir. Sevgilinin eline kim para koyarsa terâzî misali o tarafa meyletmektedir. Kef kelimesi, hem el, hem de terâzî kefesine konan ağırlık gibi düşünülmektedir. Rûhî'ye ait beyitte Safâ-yi kalb hususunda kendisini Mâlik bin Dînâr gibi gösteren sûfinin servetinden bir dirhem alınmak istendiğinde huzurunun kaçtığı belirtilmektedir (bkz. Dirhem'in para değeri olarak kullanılışı):

Döğünsem nola taşlarla bugün ol Yûsuf-ı hüsnün
Kefine kim direm korsa terâzî-vâr mâ'ildir Hayâlî G. 47/4

Sûfî ki safâda geçinür mâlik-i dînâr

Bir dirhemini alsan olur hatırı derhem

Rûhî Trk. 3.bend, s.188

3.1.7. ENDÂZE

Farsça bir kelime olan endâze metrenin uzunluk ölçüsü olarak kabulüne kadar arşın ile birlikte kullanılan ölçülerinden biridir. Uzunluğu konusunda farklı bilgiler verilse de yaklaşık 60 veya 65 santimetreye tekabül etmektedir.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde şu bilgiler yer almaktadır: "Bir birine bitişik dört parmağın genişliğinde dört kabzadan ibarettir. Metre hesabıyla 60 santim idi."²⁰ Verilen bu ölçüyü deneyimle bulmak istedik, fakat verilen santime ulaşamadık.

Kâmûs-i Türkî'de "Arşının bez ve basma vs. ölçmeye mahsus küçük cinsi ki 60 santimetredir."²¹ şeklinde geçmektedir. Türkçe Sözlük'te ise endâzenin uzunluğu 65 santimetre olarak verilmektedir.²² Endâze, halk arasında dirsek ile orta parmağın ucu arasındaki bir uzunluğu ifade etmektedir.

Endâze ölçü, ölçek, derece, mertebe anlamına da gelmektedir. Günümüzde ölçü birimi olarak kullanılsa da bazı deyimlerde geçmektedir. Fazla abartmak, ölçüyü kaçırmak anlamında *Endâzeyi kaçırmak*; ne yapacağına karar verememek, eli ayağı dolaşmak, hesabını kitabını karıştırıp giderini gelirine uyduramamak anlamına gelen *endâzeyi şaşırmaq*; ölçmek, ölçüp biçmek anlamına gelen *endâzeye vurmak*²³ bunlardan bazılarıdır.

²⁰ A.g.e., s. 533

²¹ Şemsettin Sami, Kâmûs-i Türkî, Alfa Yay., İstanbul, 1998

²² Türkçe Sözlük, TDK., Yay., Ankara, 1998

²³ Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, c.II, İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul 1988

İncelediğimiz dîvânlarda uzunluk ölçü birimlerinden en çok endâzeden söz edildiği, gerek ölçü birimi gerekse ölçü kavramı olarak hemen her yüzyılda şâirlerin bu kelimeyi kullandıkları görülmektedir.

Endâze, dirsek ile orta parmağın ucu arasındaki bir uzunluğu ifade ettiğinden, bunun ölçen kişinin kolunun uzunluğuna göre farklılıklar gösterebileceğini söylemek mümkün ise de bu farklılıklar fazlaca kayda değer değildir. Aşağıdaki beyit de bunu örneklemektedir. Nâbî, “Târih Berây-ı ‘Ayn-ı Mâhir Efendi Der-‘Ayntâb” başlığını taşıyan şiirinde şehre su getirmek için bir tepede yapılan kazı çalışmalarından söz eder. Tepede kazılan seksen çukurdan ve her çukurun derinliğinin yirmi dört endâzeden oluştuğunu belirtir. Burada dikkati çeken “imar edenin endâzesiyle (endâze-i bennâ)” ifadesidir. Buradan, endâzenin uzunluğunun az da olsa kişiden kişiye değişebileceğini görüyoruz:

O kûhun zirvesinde heşt-deh çâh eyleyüp kende
Bûni her çâhun ammâ bist u çâr endâze-i bennâ Nâbî Tr. 122/7

Sâbit’e ait aşağıdaki beyitte bir demir endâzeden söz edilir. Sevgilinin boyu uzun olduğundan ona ölçülecek kumaş da uzun olmalıdır. Bu kadar uzun bir kumaşın yanında 60-65 santimetrelilik demir endâze âdetâ bir iğne gibi küçük kalır.

O servûñ ölçülürse kaddine kirbâs-ı pîrâhen
Yed-i hayyâtta sûzen olur endâze-i âhen Sâbit G. 274/2

“Saki, kolunu açıp meye el vursa mutluluk kumaşının endâzesi belli olur.” sözüyle saki, mey ve mutluluk arasındaki tenasübün yanı sıra kol ve endâze arasındaki münasebetten endâzenin kol ile ölçülen bir ölçü birimi olduğunu söylemek mümkündür:

Yine sâkî meye dest ursa açup bâzûsın

Olsa der-kâr ol endâze-kâlâ-yı neşât

Rûhî G. 569, s.683

Kumaşı biçen terziye ücret olarak, bazen götürülen kumaştan artan parçalar verilir ki beyitte “harc” bu anlamda kullanılmıştır. “Harcı çıkıyor” aynı zamanda biçilen kumaştan arta kalanla elbiseye düğme ve diğer süs unsurlarının yapımı için de kullanıldığı söylenebilir:

Başdan ayağa libâsın o şehûñ tâzeledük

Çıkıyor harcı içinden anı endâzeledük

Sâbit B. 119

Aşağıdaki beyitte Ramazan bayramı için biçilen bir elbiseden söz edilirken “yüz endâze” ifadesi kullanılmaktadır:

Kâmet-i sabra dirâz olmagla sad endâzeden

Câme biçdim şâl-i rûz-i rûzeyi bayramlık

Ş.İ. Es’ad G. 120/2

Endâze, belli bir uzunluğu ifade etmenin yanında şiirlerde “ölçü sınır, olması gereken, makbûl” anlamlarında da kullanılır. Bu durumda endâze, “şiir, adalet, ayrılık, yardım, davranış” kavramlarıyla bir arada zikredilir ve bunlarda aranılan ölçüyü belirtir. Şairler, bir şiirin nasıl olması gerektiğinden söz ederken, kendi şiirlerini bir ölçüt olarak gösterirler. Örnek beyitte, şairin elindeki kalemi yerinde ve ölçülü bir şâir olarak, kelimeleri bir dokumacının atölyede yaptığı iş gibi titiz bir şekilde kullandığı ifade edilmektedir. Diğer beyitte âdil bir padişah ve idarecinin iş veya yetkileri ehline vermekte çok hassas davrandığı belirtilir:

Elümde hâme bir endâzedür kâlâ-yı irfâna

Hayâlüm kâr-gâh-ı ma'nîde nessâc-ı dîbâdur

Sâbit K. 40/45

Tamâm-ı hâmesi endâze-i 'adâletdür

Kumâş-ı mansıbı erbâbına ider taksîm

Sâbit K. 35/32

Dîvân şiirinde sevgilinin boyu söz konusu olduğunda adından en çok söz edilen benzetme unsurlarından biri servi ağacıdır. Sevgilinin boyu ince, uzun şekli, salınarak yürüyüşü bakımından servi ağacı ile birlikte ele alınır hatta serviden daha üstün gösterilir. Aşağıdaki beyitte bu iki unsur karşılaştırılır ve sevgiliden bu konuda lütuf beklenir. Bu husus “Yardım ve iyilik için ölçü, sınır yoktur. Kişi yapabildiği ölçüde çok yardım ve iyilikte bulunabilir. Yapılacak yardım ve iyilikler ölçüye vurulmadan çok ve karşılıksız, beklentisiz olmalıdır.” anlamına gelen “Himmete endâze olmaz” atasözüyle ifade edilir. Beyitte endâze, “ölçü, sınır” anlamında kullanılmıştır:

Ey nahl-ı tâze himmete endâze olmaz

Lutf eyle ölçelüm seni serv-i bülend ile

Sâbit G. 290/3

Yukarıda anlatılan hususlar örnek beyitte de görülmekte ve sevgilinin boyu, “servi, endâze, ölçmek” kavramlarıyla bir arada söylenmektedir:

Râstdır kâmetine hil'at-i nâz ol serv-kaddin

Eylemez şîveleri gerçi ki endâze ile

Ş.İ. Yahyâ G. 315/3

Aşağıdaki beyitlerde, gülün, bûlbüle çektirdiği cefânın çokluğu, ayrılığın uzunluğu “hicran-ı bî-endâze, cevri bî-endâze” şeklinde ifade edilmektedir. Şiirlerde çektirilen eziyetlerin, ve ayrılıkların da bir sınırı, ölçüsü olması gerektiği; ancak naz elbisesini giyen gülün bûlbüle yaptığı eziyetlerin haddinin ve hesabının olmadığı görülmektedir:

Geç gelir bâğa mukayyedir libâs-ı nâza gül

Andelibe çektirir hicrân-ı bî-endâze gül

Hayâlî G. 319/1

Bülbülün sermâye-i şevkin düketdi âkıbet

Rûzgâr-ı pür-cefânın cevri-i bî-endâzesi

Ş.İ. Yahyâ G 401/3

Her ne kadar “Himmete endâze olmaz “ yani “ne kadar lüftedilirse o kadar makbul olur” derlerse de; sen yine, minnet altında kalmamak için, yapılacak lütuflara karşı müstağni davranmasını bil. Devletten gelen bir şeye umûmun hakkı korkusuyla tâlip olmamak himmettir, esas himmet budur.

Her ne denlû himmete endâze olmazsa yine

Müşteri olma metâ’-i devlete himmet budur.²⁴ Cevrî İbrahim Çelebi

Taktir çarşısında ölçü, tartı olmaz, Allah’ın ölçüsü eksik değildir, tamdır. Takdir-i İlâhî’nin ölçüsü, tartısı olmaz! O’nun sonsuz feyzi yanında eksik-tam eşittir. Zira hepsi O’nun kendi eseridir. İnsanların bulduğu ölçülerde eksik fazla olabilir.

Sûk-ı takdirde endâze vü mîzân olmaz

Feyz-i Mevla’ya göre nâkıs ü kâmil birdir.²⁵ İzzet Ali Paşa, (18. yy.)

“Vaktiyle (falan yerde) şunu yapmıştım” demekle yeterliliğini kanıtlamış olmazsın. Gereken koşullar hazır. Hadi (burada da) yap, görelim.” anlamında günümüzde de kullanılan “Halep oradaysa arşın burada” deyimine benzer bir kullanım aşağıdaki beyitte söz konusudur. İran’da tabîî güzellikleriyle meşhur ve birçok sanatın icra edildiği güzel bir yerleşim yeri olan Şirâz’da, Hâfız, Sâdi gibi ünlü şâirler yetişmiştir. Dîvân şâirleri, zaman zaman bunları örnek almış, üstâd kabul etmiş hatta onlardan daha hünerli olduklarını ifade etmişlerdir. Örnek beyitte, şairlikteki hünerin gösterilmesi için Şirâz’e gitmeye veya oradaki meşhûr şâirlerin örnek alınmasına gerek olmadığı

²⁴ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 270

²⁵ A.g.e., s. 443

belirtilmektedir. Ayrıca eskiden Halep kumaşı meşhur olduğundan beyitte Halep, endâze, kumaş arasında tenasüp sanatı yapılmıştır:

Haleb anda ise bunda bulunur endâze
İşte meydân-ı hüner gitmeyelim Şirâz'e²⁶ Fehim (Hoca Süleyman)

Aşağıdaki beyitlerde endâze “ölçüyü aşmamak, haddini bilmek, doğru yoldan sapmamak” anlamlarında kullanılmıştır.²⁷

Şaşmagıl endâzeden bir hatdır ancak gâyeti
Seyr kılmış noktasın devrinde perkâr eylemiş Usûlî G. 50/6
Hıl'at-i işkun benüm haddüm degül geymek şehâ
Ben gedâyam yeğ durur bilmek kişi endâzesin Vasfî G. 60/2

3.1.8. FERSAH (ferseng)

Fersah, 3 mile eşittir. Her mil, 4 şeri'i arşın olan bin kulaç (Mısır'da bâ') eder, yani yaklaşık 6 km.'dir.²⁸

Şiirlerde hem fersah hem de ferseng şekliyle geçmekte, binlerce kilometre uzaklık kastedildiğinde genellikle bu ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Bazı şiirlerde “yaklaşma” veya “zaman” kavramını karşılayan fersah, somut veya soyut anlam ihtiva edebilmektedir.

Hüsn ü Aşk'ın 'hasb-i hâl' bölümünde: “Şahin değilim ki davranıp kanatlarımı açayım da uçup binlerce fersah yol alıp gideyim.”²⁹ olarak geçen ifadede ve aşağıda gösterilen diğer beyitte gerçek uzaklık kastedilmektedir:

²⁶ A.g.e., s. 737

²⁷ Endâze için ayrıca bkz.: Necâtî Bey, Kt. 87/1; Ş.İ. Yahyâ G. 87/2, 315/3, B. 52, Nâbî, G. 258/3, 357/3, 400/7, 587/5, 626/1, 635/5, 818/2, 840/3, 2211/5, R. 82; 129; Sâbit, K. 5/28, G. 141/3, B. 69; Mezâkî, G. 80/4, 81/6, Nâilî, K. 5/19, G. 309/4; K. Râgıp Paşa, G. 146/3, Hayretî, Mr. 22/4

²⁸ Walther Hinz, a.g.e., s 76

Şâhin değilim ki edip âheng
Pervâz edeyim hezâr ferseng

Şeyh Gâlib

Rahş-ı gülgûn-ı sebûk-tâzına meydân virse
Nice ferseng alıkordı felek-i gerdâni

Sâbit K. 39/22

Fersah, aşağıda verilen örnek beyitlerden birincisinde, nefis-i emmâre ve nefis-i levvâmeyle yapılan mücâdelede bunlardan çok uzaklaşmak, uzak durmak; kinci beyitte ise yaşanan ânın keyfinin çıkarmak; geçmiş ve gelecek düşüncesinden binlerce fersah uzak durmak gerektiği anlamında kullanılmıştır:

Yanduk heves-i âteşîne dûzah dûzah
Gezdük tarik-i ümîdi berzah berzah
Âhir idüp esb-i ye'se irhâ-yı 'inân
Geçdük reh-i ârzûyı fersah fersâh

Nâbî R. 21

Geç kayd-ı zamânîden bu demden olup dâna
Kalsın girü bin fersah vü gam-ı ferdâ
Mey-hâneler açılmış mebzûl mey ü sahbâ

Şeyh Gâlib Thm. 3, bend 3

Bunun yanında Mesîhî'ye ait aşağıdaki beyitte fersahın “çok yaklaşmak” anlamında kullanıldığı görülmektedir. İnsanların, ibadet anıldığında uzaklaştıkları buna rağmen günah söz konusu olduğunda oldukça yaklaştıkları, ibâdetin nefse ağır geldiği, günâhın ise nefsin isteklerine uygun düştüğü belirtilmektedir:

İbâdetu'llahı anılsa kaçarsın andan lîk
Günâha bir nice ferseng idersin istikbâl

Mesihî K. 9/16

²⁹ Ali Alparslan, Şeyh Gâlib, KTB Yayınları, Ank, 1988, s.154

Aşağıdaki beyitte geçen “Ecel kazadan bin fersah önceden haber verir.” cümlesinde, fersahın daha çok “zaman” kavramını karşıladığını görmekteyiz:

Kazâ gibi ne kadar tir k’atasın hasına

Ecel gider haber etmeğe önce bin ferseng Ahmet Paşa K. 21/18

3.1.9. FİÇİ (Fuçı)

Yunanca bir kelime olan fıçı, bir araya getirilerek çemberlerle tutturulmuş ensiz tahtalardan yapılan, yuvarlak, karnı şişkin ve altı üstü düz kap demektir.³⁰ Badya, tekne, varil anlamına da gelmektedir. Miktar olarak, bir fıçının alabildiği ölçüyü karşılamaktadır. Özellikle şarabın muhafaza edildiği kap olduğu gibi, sıvı cinsinden başka maddelerin konduğu bir ölçü kabı olarak da kullanılır: Bir fıçı su, bir fıçı zeytin yağı vs.

Halil İnalçık, fıçı için şu bilgileri vermektedir:

“Fıçı (Standart, 1500’lü yıllar) = 2 sihaf = 2 kantar = 226.596 kg.

(havyar, Akkerman, 1500) = 52 medre= 225.798 kg.

(şarap, bal, vb.) = 40 medre = 89.810 kg.

1 fıçı = 2 karatil = 4 barıl”³¹

İncelediğimiz dîvânlar içinde sadece bir beyitte geçtiğini gördük. Biraz müstehcen olsa da bu beyitte fuçı şeklinde kullanılmıştır:

Olaydı duhter-i rez bâkire böyle müdâm ey dil

Kucar mıydı anı fuçı gibi bir kuşağı gevşek

Hayretî G. 202/4

³⁰ Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 1998

³¹ Halil İnalçık, a.g.e., s. 250

3.1.10. HABBE

Habbe sözlükte bir tek tane demektir. Çoğulu habbat ve hubub şeklindedir. Habbe değişik nesnelerden taneler anlamına da gelmektedir.

Terim olarak habbe, bir çeşit tanenin ağırlığıdır. Dirhem, dinar ve diğer ağırlık birimleri habbelerden oluşur. Fıkıh bilginlerine göre habbe çeşit ve anlam bakımından farklıdır. Bir memlekette bir çeşit tahıl tanesine habbe denirken bir başka memlekette başka çeşide denir. Eski ağırlık ölçü birimlerinin temel dayanağı arpa tanesidir. Modern ağırlık birimlerinin ana dayanağı ise buğday tanesidir. Fakat Iraklı fıkıh bilginlerine göre habbe denildiğinde, bununla nohut tanesi anlaşılır. Bunun ağırlığı da bir kırattır. Bu kırat dört buğday tanesi ağırlığındadır. Şu halde bir nohut tanesi dört buğday tanesi ağırlığında olmuş olur. Bazen habbe terimiyle keçi boynuzu çekirdeğinin tanesi ya da hardal tanesi kastedilir. Çoğunluğu oluşturan fıkıh bilginlerine göre bir dirhem bir buğday ya da arpa tanesinin 50 tam $\frac{2}{5}$ 'ine eşittir (Bir dirhem elli buğday ya da arpa tanesi ile bir tanenin beşte ikisi ağırlığına eşittir.). Bu hesaba göre, bir habbenin ağırlığı $\frac{1}{50.2/5}$ dirhemdir. Buna karşılık Hanefi alimlerine göre bir dirhem yetmiş habbedir. Bu hesaba göre bir habbenin ağırlığı dirhemin yetmişte biridir.

Fakat habbenin ağırlığı gram cinsinden farklıdır. Walther Hinz'in değerlendirmesine göre, bir şer'i habbenin ağırlığı 0,0446 gr.dır. (bir gramın on binde dört yüz kırk altısı) Örfî ağırlığına gelince, bir habbe 0.0521 gramdır. (Bir gramın on binde beş yüz yirmi biri) Sonra bütün ameli maksatları gerçekleştirebilmek amacıyla habbenin vezni 0,05 gram olarak bulunmuştur.

M. Necmüddin el-Kürdî çeşitli fikhî görüşlere dayanarak bir habbenin ağırlığını 0,0589 gram olarak vermektedir³² (Bir gramın on binde beş yüz seksen dokuzunu eşittir).

³² M. Necmüddin el-kürdî, a.g.e., s. 49

Habbe, tespit ettiğimiz şiirlerde hacim, miktar ve kıymet bakımından azlığı ifade etmekte ve bir karşılaştırma unsuru olarak geçmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen “Her habbenin veznini ve miktarını anlarız.” ifadesinde hangi cinsten olursa olsun habbenin ifade ettiği geniş anlamın bilindiği anlaşılmaktadır:

Bilmişiz her hârenin mâhiyyetin hâsiyyetin

Anlarız her habbenin veznini vü mikdârını

Usûlî G. 136/5

Aşağıdaki beyitlerde geçen “gözümün yaşı bir habbeye değmez, bu canı bir habbeye satardım, yüz mülk-i Süleyman’ı bir habbeye satmazdım.” ifadelerinden habbenin hem ağırlık hem kıymet bakımından düşüklüğü, geçersizliği ifade ettiği görülmektedir:

Âşık, canını bir habbeye satmaya razı iken, sevgilinin gelmesi pazarlığı kızıtır ve âşığın kıymetlenmesine sebep olur. Çünkü, o, sevgilinin ve rakiplerin yanında kendini küçük düşürmez; değerli ve üstün göstermek zorunda kalır.

Satardım bu gün cânı bir habbeye

Ki yâr erdi germ oldu bâzârımız

Ahmet Paşa Kt. 23/1

Necâtî, sevgili için harcadığı gözyaşlarının bir habbeye bile değmediğini; çünkü güzellerin zenginliğe önem verdiklerini ifade eder; Hayretî de malın, mülkün, şânın, şöhretin sevgiliye kavuşmanın yanında bir değeri olmadığını “Ey dilber eğer sana kavuşacağımı bilsem, yüz Süleyman mülkünü bir habbeye saymazdım” diyerek âdeta her şeyini onun uğrunda harcayabileceğini belirtir:

Harc eyleme ki habbeye değmez gözüm yaşı

Şimdi güzeller avlanır oldu nukûd ile

Necati Beg G. 445/4

Şol mûy-ı miyânundan cânâ bir eser tuysam
 Esrâr-ı dehânundan ey la'li şeker tuysam
 Bâ'-ayn-ı inâyetle bu mûra nazar tuysam
 Ey dilber-i rûhânî cân sırrın eger tuysam
 Bir habbeye almazdum sad mülk-i Süleymân'ı Hayretî Mhm. 8/6

İshâk, kendisini müzâyadede satışa çıkarılan bir eşyaya benzetir, ve burada bin yıl da kalsa kimsenin onu bir habbeye bile almayacağını söyler.

Kimse bulunmaz ki İshâk'ı ala bir habbeye
 Çârsû-yı şeş cihetde bin yıl olursa mezâd İshâk G. 26/5

Aşağıdaki beyitte habbe, hem “ben” hem de “tane” anlamına gelecek şekilde kullanılmış, sevgilini güzel kokulu tarağı “ben” ile süslendiğinde, o benlerin her bir tanesi altından yapılmış bin miskâle değer. Miskâl, habbeye göre daha ağır olmasına rağmen bu beyitte habbe ondan üstün tutulmuştur:

Muanber şâneñi hal ile tezyîn itse meşşâtâñ
 Değer bir habbesi altundan biñ dâne miskâle³³ Sâbit G. 282/4

3.1.11. İÇİM

Bir yudumda içilecek miktar ölçüsüdür.: Tespit ettiğimiz beyitlerde “bir içim su” şeklinde kalıplaşmış ve “Hızır, susamış” kelimeleriyle birlikte geçmektedir. Bunun yanında sıcak içecekler için kullanılan, “bir yudumda ağza alınacak miktar”ı ifade eden “höypürük” de bir ölçüyü ifade etmektedir; fakat incelediğimiz dîvânlarda buna rastlamadık:

³³ Habbe için ayrıca bkz.: Ahmet Paşa, K. 11/52, İshâk, Frs. K. 4/6, G. 190/3, G. 332/1, Rûhî, G. 408/3, Âşık, K. 2/18; Sâbit, G. 47/4

Derûnun taşdan pek idüğün bileydüm ey gerdûn

Bir içim su dirig idüp şehîd itdün anı 'atşân

Behiştî Trk. 1/10

Hâlet-i nez'de yârün tîğın ırgürmez misin

Yok mıdur ben teşneye şunda bir içim su virür

Behiştî G. 84/3

Bir içim suyun içen Hızrveş ölmez ebedî

Ne güzel nesne olur gabgab-ı yârün çâhı

Behiştî G. 538/3

3.1.12. KANTAR (Kıntâr)

Kelimenin aslı kintardır. Ağır şeyleri tartmaya mahsus âletin adıdır. El kantarı, kol kantarı, baskül kantar, kefeli kantar denilen çeşitleri vardır.³⁴ Bir ölçü âleti olmanın yanında 44 okkaya, yaklaşık 56,443 kilograma eşit bir ağırlık ölçüsüdür.³⁵ Bu miktar bazı yerlerde değişebilir.

Büyük bir tehlike yaratmak anlamında " Bir kantar baruta bir ateş basmak" deyiminde kantarın belli bir miktarı ifade ettiği görülmektedir. Aşağıdaki beyitlerde geçen kantar sözcüğü genellikle ölçü âletini karşılamaktadır. Şiirlerde bazen de "yük" anlamında kullanılmıştır:

Kıntâr-ı cefâ ritl-ı belâ vardı dilde

Kalması n'idem elde direm müşkil üç oldu

K. Aynî G. 479/4

Her şeyüñ vezni ile belli olur mikdârı

Bir taşaklı kedicür pek severüm kantârı

Sâbit B. 125

³⁴ M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II., s 161

³⁵ Orhan Şâik Gökyay, a.g.d., s. 44

Hemîşe bâr-ı hâtırdır nasîbi rast-güftarın
Zebânından değil mi çektiği bî-hûde kantarın³⁶ Ş.İ İshak Efendi

Nedim, Damad İbrâhim Paşa'nın cömertliğinden söz ederken şöyle der: "Senin dağıttığın altınlar o kadar çok ki (büyük ağırlıkları tartan) kantar bile bunları tartmakta güçlük çeker:

Lîk sen 'âleme ey ma'den-i ifzâl zeri
Şöyle verdin ki ne kantara ne mizânâ gelir Nedîm K. 16/31

Nedim'e ait aşağıdaki rubaide ise kantar sözcüğü büyük bir miktar, çokça anlamında kullanılmıştır:

Gam çekme sipâh-ı gamdan ey sâki-i şeng
Pejmürde kılup hâtırı tutma dili teng
Gönderdi felek hisârın imdâdı için
Kantarlar ile dâne-i tûp u tûfeng Nedîm R. 5

3.1.13. KATAR

Sözlükte, birbiri ardınca sıralanmış hayvanlar dizisi, veya bir lokomotifin sürüklediği demir yol vagonları takımı olarak geçmektedir.³⁷ Günümüzde daha çok hacim ve ağırlık bakımından büyük yüklerin taşımacılığı yük katarlarıyla yapılmaktadır. Bir ölçü birimi olmamakla birlikte şiirlerde geçen "katar" sözcüğü genellikle herhangi bir nesnenin sayıca veya ağırlık bakımından çokluğunu ifade etmektedir.

Örnek şiirlerde geçen "Her gün kapında yüz bin katar la'l harcansın, ayrılığın çölünde gözyaşım yüz katar su çeker, kanlı gözyaşımın bir damlası

³⁶ İ.Hilmi Soykut, a.g.e., s. 437

³⁷ Şemsettin Sâmî, a.g.e.

bin bin katar olur.” cümlelerinden de anlaşılacağı üzere “katar” kelimesi miktarın çokluğunu, karşılamaktadır:

Dünyâ harâcı dürc-i hazinende derc olup
Her gün kapında harc ola yüz bin katar lâ'l Ahmet Paşa K. 12/58

Çöz çîn-i zülfünü ki perişân ola kamu
Bâr-ı katâr-ı galiye vü kârbân-ı misk Ahmet Paşa K. 13/10

Kâbe kapın yolunda sebil etmege yaşıım
Hecrin beriyyesinde çeker yüz katâr âb Ahmet Paşa K. 36/20

Bağlar yolunu gitmege azm etme sevdigim
Kanlı yaşıım ki katresi bin bin katâr olur Usûlî G. 35/6

3.1.14. KEYL (Kile)

Hubûbat ölçmeye mahsus ölçü, ölçek.³⁸ Çoğulu ekyâldır. Tahılın türüne göre ağırlığı değişen bir zahire ölçüsü. Anadolu'nun türlü yerlerinde ve değişik zamanlarda ağırlığı değişen bir ölçü. Nitekim Ortaçağ sonlarında, Diyarbakır, Arapkir ve Çermik'te resmî İstanbul kilesinin yarısı büyüklüğündedir.³⁹ İstanbul kilesi ortalama yirmi okka (1 okka = 1282 gr.)⁴⁰ olduğuna göre 1 kile yaklaşık 25.640 gramdır. Halil inalcık ise bir kilenin 4 şinik = 8 kutu = 50 kadeh = 5000 habbe ağırlığında olduğunu belirtir.⁴¹

Tespit ettiğimiz şiirlerde kilenin daha çok mecâzî anlamda ele alındığını görüyoruz. Şinik, tahıl için kullanılan ve kileden daha küçük olan bir ölçektir. Şair sevgilideki aşkın çokluğunu “kile”, kendisine gösterilen ilgiyi de

³⁸ A.g.e. Keyl mad.,

³⁹ Orhan Şaik Gökyay, a.g.d. s., 44

⁴⁰ M.Zeki Pakalın, a.g.e., c.III. s. 357

⁴¹ Halil İnalcık a.g.e., s. 25

“kıtlık şiniği” olarak tasvir eder. Nasıl ki kıtlıkta yiyecek vs. insanlara azar azar veriliyorsa sevgili de âşığa az ilgi göstermektedir. Diğer örnek iki beyitte de keyl mecâzî anlamıyla geçmektedir:

Peymâne-i inâyeti hem hurde hem tehî

Gûyâ ki kahtlık şiniği idi keyl-i ışk

Sâbit G. 201/3

Hubûb-ı encüm ile çarh mâlikânesidür

Ki bahtı keyl-i meh-i bedr ile ider ta'şîr

Sâbit K. 11/22

Suverde gerçi gedâyım suhanda Meşhûrî

Berâberim derim esnâf-ı keyle keyfime ya

Meşhurî G. 107/5

Günümüzde bazı yörelerde kullanılmakta olan kilenin sözlü kültürde varlığını devam ettirdiğini şu mani örneklemektedir:

Mercimeğim kile kile

Ölçelim sile sile

Sen öteden ben beriden

Gel yiyelim güle güle

3.1.15. KİRÂT (Kîrât)

Yunanca bir kelime olup Arapça'ya geçmiştir. Şer'i olarak, 1 kîrât, 1/20 miskâldir ve 5, çoğu zaman 3 habbe'ye eşittir. Böylece 3,125 gramlık ağırlık *dîrhem*'inin 1/14'ü ağırlığında yani 0,2232 gramdır. Anadolu'da 1 kîrâtın ağırlığı 4 habbeye yani 0,2004 grama eşittir.⁴² Genellikle kuyumcular arasında elmâs ve cevâhir gibi kıymetli eşyânın tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür.

Tespit ettiğimiz beyitlerde şairlerin, kîrâtı mecâzî yönüyle ele alıp, kendileri için en değerli mücevher olan aşkın tartılmasında kullandıklarını görüyoruz.

Aşağıdaki beyitte, sevgiliye kavuşmanın zorluğu bir aşk pazarı tasviri şeklinde yapılmaktadır. Bu pazarda sevgili bir tüccar; âşık müşteri, satılacak olan ise vuslattır. Sevgili, âşık için vuslatın ne kadar kıymetli olduğunun farkındadır ve bunu kîrât-be-kîrât ölçerek âşığa satmaktadır:

Kıymet-i vaslını kîrât-be-kîrât bilür

Böyle bir hâce-i simsâr ile bâzâr olmaz

Sâbit K. 5/10

Bir gamzeyeye bin nâz ederiz istesek ammâ

Kîrat ile ma'kûl bilir sersem-i aşkız

Nefî G. 50/5

⁴² Walther Hinz, a.g.e, s. 33-34

3.1.16. KULAÇ (Kulac)

Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık anlamına gelmektedir.⁴³ Kaynaklarda 1 kulacın 4 şer'i arşın, yaklaşık 2 metre olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ İncelediğimiz divânlarda sadece iki beyitte geçtiğini gördük.

Çekdikçe kara saçlar kulac kulac sünerler

Ol iki ejderhalar bir gün bana sunarlar

Necati Beg G. 92/1

Nâmene bakmadığına ol nigâr-ı bî-vefâ

Ey dil-i divâne benden bir kulaç kâğıd sana

Ş.İ. Yahyâ B. 5

3.1.17. NİSÂB

Bir malın zekâtını vermek üzere varılması gereken miktar demektir. İki yüz dirhem gümüş veya beş deve sahibi olan kimse nisâba erişmiş ve bu sebeple zekât vermesi gerekir. Bu taktirde gümüşün nisabı iki yüz dirhem, devenin nisabı da beş baş demektir.⁴⁵ Altın, gümüş ve parada zekât oranı kırkta bir ($1/40 = \% 2.5$)'dir.

Alimlerin ittifakla ifadelerine göre altının zekat nisabı 20 miskaldır. Bunu gram cinsinden ifade etmek gerekirse $20 \times 4.24 = 84.80$ gramdır. Gümüşün nisap miktarı ise 200 dirhemdir. Bunun gram cinsinden karşılığı $200 \times 2.97 = 594$ gramdır.⁴⁶ Bu rakamlar miskalın grama çevrilmesine ufak değişiklikler gösterebilir.

Araplar, ticari hayatlarında dirhem, miskal, kirat ve benzeri ölçüleri kullanıyorlardı. Altın ve gümüşün nisabi tayin edilirken bu ölçüler esas

⁴³ Türkçe Sözlük, TDK Yay.

⁴⁴ Walther Hinz, a.g.e., s. 67; M. Necmüddin el-Kürdî, a.g.e, s. 273

⁴⁵ M. Zeki Pakalın., c.II, s. 694

⁴⁶ M. Necmüddin El-Kürdî, a.g.e., s. 139

alınmış, altının nisabı yirmi miskal, gümüşün nisabı ise iki yüz dirhem olarak tespit edilmişti.

Eskiden şimdi kullandığımız, gramlar ve hassas terâzîler yoktu. Dirhem ve miskal hesabi arpa tanelerine göre yapılıyordu. Yapılan hesap ve tahminlere göre bir dirhem elli adet, bir miskal ise yetmiş iki adet arpanın ağırlığına eşitti. Bu itibarla dirhem ve miskalin grama çevrilmesi için, belirtilen miktarda arpa tanelerini tartmak gerekir. Mesela 20 miskal, 1440 adet arpa tanesinin ağırlığına eşittir. İşte 20 miskalin grama çevrilmesinde birbirini tutmayan rakamların çıkmasının sebebi, arpa tanelerinin büyüklük ve küçüklük bakımından farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan tartımda 20 miskala karşılık olarak 80 gr, 85 gr, 93 gr ve 100 gr. şeklinde rakamlar çıkmıştır.

Miskal ve dirhem in grama çevrilmesinde arkeolojik bulgulardan faydalananlar da vardır. Bunlar, dünyanın meşhur müzelerinde bulunan en eski İslam dinarlarını tartmışlar ve bunların 4.25 gram geldiğini tespit etmişlerdir. Buna göre altında nisap miktarını $20 * 4.25 = 85$ gram olarak tespit etmişlerdir. Gümüşte de on dirhem in yedi dinara eşit olması hesabıyla bir dirhemi 2.975 gram olarak bulmuşlardır. Buna göre $200 * 2.975 = 595$ gramdır.

Hanefi mezhebinde, altında nisap miktarı olarak fakirin lehine olması için bu hesaplama sonucunda bulunan 85 gramı, gümüşte ise 595 gramı esas alınır. Şafi, Hambeli ve Maliki mezheplerinde ise 20 miskal altın 72 grama, 200 dirhem gümüş 504 grama eşittir.

Şiirlerde, mecaz yoluyla güzellik veya ilim bakımından nisab miktarına ulaşmış kimselerden bunun zekatının verilmesi istenir. Sâbit'e ait aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye âdeta yalvarır ve sevgiliden güzelliğinin zekâtını kendisinden başka bir dilenciye vermemesini ister. Burada zekattan kasıt

sevgiliye vuslat, dilenciden kasıt da rakiplerdir. ⁴⁷ Diğer örnek beyitlerde benzer ifadeler söz konusu olmakla birlikte İshâk'a ait beyitte ilmin çokluğu anlatılmak isteniyor:

Ey nisâb-ı fitneye mâlik zükât-ı şîveñi
Virme benden gayrı bir cerrâra Allâh aşkına Sâbit G. 292/2

Didüm zekât-i hüsnüñi vir Âşık didi
Olmaz nasîb âl-i Resûle nisâbdan Âşık. G. 56/5

Bildüm olunca çeşmi bâlig nisâb-ı âfet
Sad-nakd-i fitne vardur tahte'l-hisâb-ı ebrû Mezâkî G. 365/2

Nisâb-ı ilmüne had yok ki öşr-i âşirinün
Mukassır oldu mücerred tasavvurında ukûl İshâk K. 7/7

3.1.18. MİL

Yer yer uzunluğu değişen bir uzaklık ölçü birimi. Kara mili ve deniz mili olarak ikiye ayrılır. İngiliz deniz mili 1852 metredir. ⁴⁸ Walther Hinz'a göre 1 mil = 4000 şer'î arşın = 1/3 fersah, yaklaşık 2 km'dir. ⁴⁹

Tespit ettiğimiz şiirlerde çok uzak mesafeler anlatılmak istendiğinde "fersah"ın yanı sıra "mîl" kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz.

⁴⁷ Nisab için ayrıca bkz.: İshâk, K. 3/4; Usûlî, G. 7/6; Âşık, K. 6/22

⁴⁸ Türkçe Sözlük, TDK Yay.

⁴⁹ Walther Hinz, a.g.e., s. 77

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in mi'râca çıkışı anlatılmakta ve gittiği yerin uzaklığı "hesap edilemeyecek kadar uzak" diye çevirebileceğimiz "hezâr kere hezâran hezâr mîl" şeklinde ifade edilmektedir:

Gittin hezâr kerre hezârân hezâr mîl

Anda ki "lâ halâ" dediler "bel velâ melâ"

Şeyhî K. 5/28

Aynı zamanda göze sürme çekmeye mahsûs bir âletin adı olan mîl, örnek beyitte uzaklığın yanı sıra, sürme, sürmedân ve göz ile birlikte tenasüp sanatı içinde verilmiştir. Sürme, sevgilinin mest edici gözlerinin korkusundan bin mîl uzağa kaçar:

O mest-i dil-siyehün bîm-i çeşm-i mestinden

Hezâr mîl kaçar sürme sürmedânından

Nâbî G. 607/5

3.1.19. MİSKAL

Bütün İslâm ağırlık ölçüsü sisteminin temelini Yunanlıların *drahmî*'sine dayanan *dirhem* ile Roma-Bizans ölçüsü Solidus'a dayanan *miskâl* oluşturur. Şeriata göre, *miskâl*'in *dirhem*'e nisbeti 7/10, uygulamada ise 2/3'dür. İslam toplumlarında kullanıldığı bölge ve zamana göre değişen birçok *dirhem* ve *miskal* ağırlıkları görülmüştür.

Anadolu'da miskâlin ağırlığı Osmanlı devrinden beri 1 miskal 17/25 kırât Mısırî kadardı, yani Mısır miskâli = 4,68 gr. ve 1 kırat = 0,195 gr. olduğuna göre 4,81 gramdı.⁵⁰ Halil İncalcık da miskâl'in ağırlığını 1,5 dirhem = 24 kırât = 4.81 gr. olarak vermektedir.⁵¹

⁵⁰ A.g.e., s. 6

⁵¹ Halil İncalcık, a.g.e., s. 252

Divân şâirlerinin hemen her yüzyılda bir şeyin az veya küçüklüğünü ifade etmek için miskâl kelimesini kullandıkları görülmektedir. Şâirlere göre padişah ve diğer devlet büyükleri ne kadar bağışta bulunurlarsa bulunsun, onların hazinesinden, gücünden bir şey eksilmez; çünkü bu yardımlar onların azâmeti ve zenginliği yanında bir miskal kadar azdır. Bu durum genellikle büyük-küçük, çok-az karşılaştırması yapılarak tezat sanatı içinde ifade edilir:

Felek sahife-i izinde oldu bir nokta

Zemin terâzû-yı kadrinde oldu bir miskâl

Ahmet Paşa K. 22/6

Ey ki bârân-ı atâyân ile yem bir katre

Vey ki mizân-ı vekârında cebel bir miskal

Necati Beg K. 16/22

'Atâ-yı kân-ı kefi zer-feşânına nisbet

Nevâl ü feyz-i sehâb-ı sikâl bir miskâl

Bâkî K. 20/27

Zîr-i ankâ-yı şükûhunda felek bir beyzâ

Kef-i mîzân-ı vakârında zemîn bir miskâl⁵²

Nefî K. 36/23

Sâbitâ ehli bilür birbirinüñ mi'yârûñ

Yine mikdârını zer-vezne çeker miskâlûñ

Sâbit G. 221/8

Aşağıdaki beyitlerde miskal, büyük bir ölçü birimi olan kantarla (56.443 gr.) karşılaştırılmış ve miskâlın küçüklük, hafiflik veya azlığı vurgulanmıştır:

Miskâl-i zerre eylemezüz nâziş-i amel

Bir veznemüz çeker anı kantârımız değül

Sâbit G. 233/7

⁵² Miskâl için bkz: Sâbit, K. 2/84, 282/4; Nâilî, K. 12/38, Mezâkî, K. 2/25

Kantârlarla sîm ü zer-i iltifâtının
Dil pûtesinde bir iki miskâli kalmadı

Nâbî G. 820/7

3.1.20. ÖLÇEK

Sözlükte, birim kabul edilen herhangi bir şeyin alabildiği kadar ölçü, tahıl ölçmeye yarayan kap, kile anlamlarının yanında eskiden 4 okkaya eşit bir ağırlık ölçüsü olarak geçmektedir.⁵³ Başka bir kaynakta ise ölçek, kilenin dörtte biri, şinik, küçük kile, iki kutu, iki okka olarak ifade edilmektedir⁵⁴

İncelediğimiz eserlerde, ölçeğin sadece Behiştî'nin mesnevisinde geçtiğini gördük. Aşağıdaki beyitte bir ölçek arpanın öğütülüp beş ekmek çıkarıldığı belirtilmektedir. Bir ölçeğin yaklaşık 4 okka yani 5.128 kg. olduğu düşünülürse o dönemde her bir arpa ekmeğinin 1 kilo civarında olduğu söylenebilir. Diğer beyitte ise borç alınan üç ölçek arpanın karşılığında daha sonra gümüş verildiğini anlıyoruz:

Cevün bir ölçeği kalmışdı anı
Ögüdüp itdiler biş dane nân

Heşt-Behişt 244

Üç ölçek arpa idi aldugı karz
Getürdi itdi anı fiddaya 'arz

Heşt-Behişt 225

3.1.21. PARÇA (pâre)

Farsça bir kelime olan parça, bir bütünden ayrılan, ayrı sayılan veya arta kalan şey; bir bütünden kopmak, kırılmak, yırtılmak vb. yoluyla ayrılmış

⁵³ Türkçe Sözlük, TDK Yay.,

⁵⁴ Orhan Şaik Gökay, a.g.m. s. 45

bölüm; ve daha birçok anlama gelmekle birlikte ölçü olarak “az bir miktar” ifade etmektedir.⁵⁵

Şiirlerde miktarı ifade eden anlamıyla fazla geçmediğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki beyitte şair, ay parçası diye nitelediği sevgilinin kendisiyle çok az bile olsa eğlenmediğinden şikayet etmektedir.

Âvârelerin fitne ile pâreye salıp
Meh-pâremiz eğlenmedi bir pâre ne müşkil Ahmet Paşa G. 181/2

Parça kelimesinin şu beyitlerde tam olarak miktar anlamıyla olmasa da ona yakın bir anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür:

Kodı bir pâre yahı tâs-ı zer-endûda felek
Sıvara tâ Ramazân teşnelerin sakkâ-vâr Bâkî K. 25/13

Dil-i sâd-pâreni cem' eylemek kûyunda müşkildir
Olur mu cem'e kâbîl her itin ağzında bir pâre Fuzûlî G. 253/3

3.1.22. PARMAK

Parmak, sözlük anlamının yanında eskiden zira' ve arşının 1/24'ü; 3 santimetreye eşit bir uzunluk ölçüsünü de ifade etmektedir:

Meğer açmazdan açam dilbere tûmâr-ı dili
Hâlimi arz edemez bir iki parmak kâğıd Hayâlî G. 46/2

Aça parmak kadarı kağad ile nice kılâ
Ne yarag isteye bir zerre ne leşker hâtem Necati Beg K. 19/23

⁵⁵ Türkçe Sözlük, TDK Yay.

3.1.23. RİTL(ratl, rıtıl)

Rıtl (Rıtl, rotl, ratl diye de telaffuz edilir. Ortaçağ Avrupa'de rotolo ya da benzer bir şekilde bilinirdi.) Yunanca'dan Litron'dan gelen bir kelime olup, Walther Hinz'a göre Arap dünyasında en çok kullanılan ağırlık birimidir. Ülkere göre değiştiği gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ağırlığı farklılık göstermektedir. Buna göre, İstanbul rıtlı (18. yy) 876 dirhem yani 2, 8 kg; Urfa rıtlı 2400 dirhem veya 7,697 kg. olarak verilmektedir.⁵⁶

Diğer bir kaynakta Anadolu'da tespit edilen rıtl ağırlıkları şöyledir:⁵⁷

Ratl: (standart) = 12 okiya = 333.6 g.

(İstanbul, 18. yüzyıl) = 876 dirhem = 2.809 kg.

(Cidde, 19. yüzyıl) = 113 dirhem = 360 gr.

(Mezopotamya, 19. yüzyıl) = 1 okka = 1.283 g.

(Suriye, 19 yüzyıl) = 2 veya 2.5 okka = 2.564 veya 3.205 g.

(Sivas) = 1440 dirhem = 4.618 kg.

(Ahlat ve Nizip, 11. yüzyıl) = 300 dirhem = 962.1 g.

(Standart, Arap ülkelerinde litre/litra) = 12 okiya = 337.55 g.

(Endülüs) = 453.32.

(İpek, Halep, 17. yüzyıl) = 700 dirhem = 2.217 kg.

(Suriye) = 600 dirhem = 1.850 kg.

Rıtl, aynı zamanda büyük kadeh anlamına da gelmektedir. İncelediğimiz dîvânlarda rıtlın "büyük, ağır, dolu kadeh" anlamında "rıtl-ı girân" şeklinde ve sadece Mezâkî'de geçtiğini tespit ettik:

Beni ser-mest-i bezm-i vasfuñ iden

Feyz-ı rıtl-ı girân-ı ma'nâdur

Mezâkî K. 21/75

⁵⁶ Walther Hinz, a.g.e. s. 34-38

⁵⁷ Halil İnancık, a.g.e., s. 253

Bezm-i ma'nâda göre ışk eyler

Feyz-ı rıtl-ı girânumı Câmî

Mezâkî K. 22/45

Mâye-i ıyş u tarab rıtl-ı girândur baña

Rıtl-ı girân rûz u şeb feyz - resândur baña

Mezâkî G. 3/1

Kim dir saña hiffet idüp âlâm-ı cihân çek

Peymâne-keşân ile yûri rıtl-ı girân çek ⁵⁸

Mezâkî G. 258/1

3.1.24. SÂ'

Muhtelif yerlere göre ağırlığı değişen yaklaşık 2.36 kg. ağırlığında 4 müd'e (1 müd = 509,14 gr.) eşit bir ölçü birimidir.⁵⁹ M. Zeki Pakalın, Irak'ta bir sa'ın bin kırk dirhem, Hicâz'da altı yüz dirhemden biraz fazla olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ İncelediğimiz eserlerde sadece Heşt-Behişt'te geçtiğini gördük:

Didi var isen bunu tahunla al git

Çeküp bir sa'ını biş dane kurs it

Heşt-Behişt 226

3.1.25. ŞİNİK

Yunanca bir kelime olan şinik tahıl için kullanılan yaklaşık sekiz kiloluk bir ölçüktür.⁶¹ Bir ağırlık ve hacim ölçüsü olan şinik ile ilgili muhtelif kaynaklarda farklı miktarlar verilmektedir. Bu farklılığın sebebi ölçü olarak kilenin bir bölümün esas alınması, kilenin de hacim ve ağırlık olarak iki

⁵⁸ Rıtl için bkz.: Mezâkî, K. 22/45, 26/2, G., 257/7, 33/9, 44/4, 294/1, 37/3, 93/3,

⁵⁹ M. Necmüddin El-Kürdî, a.g.e., s. 207-209

⁶⁰ M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.III., s. 73

⁶¹ Türkçe Sözlük, TDK Yay., c. II.

ayrılmasıdır. Çünkü 1 kile 37 litreye ve 25.640 kilograma eşittir. Buna göre bir şinik yaklaşık 9.25 litreye tekabül etmektedir. Bunun yanında kilenin bölgelere göre farklılık gösterdiğini de dikkate alırsak verilen farklı miktarların nedenini daha iyi anlaşılır.

“Kilenin sekizde birine eşit çanak ve kutu denilen ölçü; kilenin dörtte birine eşit zahire ölçüsü; yedi buçuk kilo alabilecek ağırlıkta bir hububat ölçüsü”⁶²; on litre su alabilen teneke kutu kadar olan mahsül ölçüsü, yarım gaz tenekesi⁶³

M. Zeki Pakalın, “Yunanî’den çanak ve kutu dedikleri sümün (1/8) kile ölçüsüdür. Şinik, biri “maiyat ve hububat”, diğeri “evzan ve ekyal” ölçüleri arasında olmak üzere iki türdür. Birincisinde 1 kile (hektolitre) = 10 şinik (dekalitre), 1 şinik (dekalitre) = 10 ölçek (litre); ikincisinde İstanbul kilesi 4 şinik = 2 kutu, 1 kutu = 2 zarf” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁴

Sadece iki beyitte tespit ettiğimiz şinik, belli bir ölçüyü belirten anlamıyla geçtiği gibi mecâzî anlamıyla da geçmektedir.

Vara geç vakt eve sordukta hatun

Diye uşda getürdüm bir şinik un

Heşt-Behişt 703

Peymâne-i inâyeti hem hurde hem tehî

Gûyâ ki kahtlık şiniği idi keyl-i ışk

Sâbit G. 201/3

⁶² Orhan Şaik Gökyay, a.g.d. s. 45

⁶³ Abdullah Yeğin, a.g.e.

⁶⁴ İ. Hilmi Soykut., c.II., s. 356

3.1.26. TAS

Genellikle içine sulu şeyler konulan metal vb.den yapılmış kap olan tas aynı zamanda bir tasın alacağı miktarı da belirtmektedir. Bunun yanında yarım gaz tenekesinden ibaret bir tahıl ölçüsü için de kullanılır.⁶⁵ Aşağıdaki beyitlerde “tas” kelimesi bir tasın alabileceği miktarı ifade etmektedir:

And ile peymân güdersin tas tas ağular yudarsın

Bir vefâsız nidersin gel gurbete gidelim gel

Usûlî G. 76/4

Kahr-ı dehrün zehrini nûş eyleyelden tâs tâs

Paralandı yüreğüm bağrum yarıldı tas tas

İshâk G. 111/1

Bezm-i gülde yâr ile ağyâr içer turmaz müdâm

Zehr-i kahr-ı dehri nûş itsem n'ola ben tas tas⁶⁶

Ziyâî G. 189/2

3.1.27. TEL

Tel, birçok anlamının yanında ölçü olarak tek bir sayıyı bildirmektedir. Bir tel saç, bir tel iplik gibi... Aşağıdaki beyitte, âşığın bedeni ince bir tele, gözyaşları ise birer inciye benzetilir. Bedenin ince bir tele teşbih edilmesi, âşığın vuslat ümidiyle çektiği sıkıntılardan dolayı zayıf ve kuru kalmasındandır:

Nev-'arûs-ı hüsnün adına cevâhir dizmege

Bir tel ipliktir benim kim eşkim eyler al anı

Ahmet Paşa G. 351/2

⁶⁵ Orhan Şaik Gökyay, a.g.d., s. 51

⁶⁶ Tas için bkz: Sâbit, K. 13/36, 13/46, 15/7, 42/29, G. 21/1, 153/3, 225/8, 319/13, Usûlî, G., 102/4, M. 5/76; Mesîhî, K. 3/4, 6/11, 8/31, 14/1, 12/16, 17/10, Mesîhî, G. 68/6, 209/5, 179/5, 174/2, 166/5; Hayretî, K. 5/8, Vasfî, G. 79/6; Hayâlî, K. 5/11; Sâbit, K. 3/55

3.1.28. TOMAR (Tumâr)

Uzunlamasına dolanarak sarılmış kâğıt tomarı, toplu ve uzun sarılmış nesne. Yağ tomarı gibi...⁶⁷ Tespit ettiğimiz şiirlerde geçen “tomar” kelimesiyle genellikle “şiirlerin yazıldığı dîvân” veya “mektuplar” kastedilmiş; bunun yanında şekil benzerliğinden dolayı gül ve goncayla bir arada zikredilerek “bir tûmar gül” şeklinde geçmiştir:

Vasfî, ay yüzlü sevgiliyi etkilemek için bir çok şiir yazar ve amacına ulaşmayan şiirlerin bir anlamının da olmadığını, tomar tomar yazılan bu şiirlerin ateşe atılıp yakılması gerektiğini belirtir. Diğer örnek beyitlerde de benzer çağrışımlar söz konusudur:

Vasfiyâ şi'rün çün ol meh-rûya te'sîr eylemez
Oda yansun defter ü tûmâr u dîvânun senün Vasfî G. 31/7

Ey Mezâkî niçe bir tâ bu kadar lâf u güzâf
Demidür dest-i du'â eylese tayy-ı tumâr Mezâkî K. 10/79

Tutuşdı yândı cânım şişe-veş tûmâr-ı mektûbun
Gülâb-ı tesliyyet sabb eylesün nâr-ı firâk üzre⁶⁸ Sâbit K. 50/17

Aşağıdaki beyitte şiirlerin yazıldığı kâğıt tomarı şekil bakımından güle, duygusuz insanlar ise hazan mevsimine benzetilmiştir. Nasıl ki sonbaharda gül açmazsa, soğuk ve duygusuz insanların yanında şiir defterinin açılmaması gerektiği ifade edilir. Diğer beyitte bir gül bahçesi tasviri yapılmakta ve bahçedekiler “bir tomar gül” şeklinde söylenmektedir:

⁶⁷ Orhan Şaik Gökay, a.g.d. s. 54

⁶⁸ Tomar için bkz.: Şeyhî, K. 10/28; Mezâkî, K. 12/26, 18/117; Meşhûrî, K. 5/15; Vasfî, G. 9/8; İshâk, G. 136/1; 172/1, Ziyâî, G. 304/5; Sâbit K. 30/35, 35/15, 39/51, 40/62, G. 239/5, Âşık, K. 4/35, 4/42, G. 42/2, Usûlî, G. 57/3

Açman füsürde-dillere tomâr-ı şî'rûmi

Gül defteri açılmaz inen olıcak hazân

Hayretî G. 364/2

Şerh edip sûsenlere evsâf-ı hulkun gezdirir

Gonceden her subh açıp gül-şende bir tûmâr gül Fuzûlî K 9/49

3.1.29. TOP

Kumaş, kâğıt gibi şeylerin belli miktardaki bağı veya bunların düzenli bir yığın durumuna getirilmiş bağı ⁶⁹; beş yüz tabaklık bir kâğıt destesi, tezgâhta dokunan kumaşın bütünü, demet⁷⁰ anlamlarına gelir. Bir top kumaş = 20 arşın yaklaşık 13 metre civarında olmakla birlikte bu ölçü değişken olabilmektedir.⁷¹ Aşağıdaki beyitte geçen “bir top kumaş” ifadesinden kumaşlar için bir ölçü birimi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bu yolda şâhî-i gam hil'at-ı şehâdet için

Fitîl-i işkuña bir tûb kumâşdur mergûb

Sâbit G. 22/2

Örnek beyitlerde, bir araya gelmiş, demet anlamında “bir top kandil” ve “Perçemin top top misk ü anber bahş eder.” İfadelerinde bir miktarı karşıladıkları görülmektedir:

Göründü âsumân bir top kandil

Sarılmış şevkına hem nûr-ı zencir

Fişenkler saçılıp nûr oldu teksir

Diyelim cân ü dil ile salavât

Adile Sultân s.194, 2-4

⁶⁹ Türkçe Sözlük, TDK., Yay., Ankara, 1998

⁷⁰ Orhan Şâik Gökay, a.g.d., s. 54

⁷¹ Halil İncılık, a.g.e., s. 254

Eyleyip teshîr mülk-i Çîni server perçemin

Bahş eder âfâka top top müşg ü anber perçemin Şeyh Gâlib G. 178/1

3.1.30. VEZNE

Sözlükte, tartı aleti, mîzân, terâzî; akçe tartılan mahal, sandık, hazine⁷² olarak geçen kelime aynı zamanda bölgelere göre değişen bir ağırlık birimidir. Bir vezne 120 dirhem yaklaşık 384.84 grama tekabül etmektedir: ⁷³ Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesine göre ise bir vezne, otuz lorda tutarında bir ağırlık birimi olup yüz yirmi dirhem (11, 545 kg.) gelir.⁷⁴ incelediğimiz divanlarda sadece bir beyitte geçtiğini tespit ettik:

Miskâl-i zerre eylemezüz nâziş-i amel

Bir veznemüz çeker anı kantârımız değül

Sâbit G. 233/7

3.1.31. ZERRE

Arapça bir kelime olan zerrenin sözlük anlamı, oldukça küçük, gözle görülemeyecek kadar ince, ufak parça; ölçü birimi olarak ise bir arpanın yüzde biri ⁷⁵ olmakla beraber çeşitli kaynaklarda farklı tamınlar söz konusudur. M. Zeki Pakalın'ın ifadesine göre "denk"ın parçalarından biri olup, dengin dörtte birine "kîrat", kîratın dörtte birine "buğday", buğdayın dörtte birine *fitil*, bir fitilin yarısına *nakir*, nakirin yarısına *kıtmir*, *kıtmirin* yarısına de zerre ⁷⁶denir.

⁷² Şemsettin Sami, a.g.e.

⁷³ Halil İncılık, a.g.e, s. 254

⁷⁴ Orhan Şaik Gökyay, a.g.d., s. 45

⁷⁵ Şemsittin Sami, a.g.e

⁷⁶ Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., c.I., s.454

M. Necmüddin El-kürdî'nin zerre ile ilgili ifadeleri şöyle: "Zerre sözcüğü sözlükte küçük karınca anlamına gelen zerden türemedir. Bu kelime ile kinaye yoluyla karınca kastedilir. Kelimenin tekili ise zerredir. Zer nesil anlamına da gelir Zürriyet, zerden türeme olup küçükler anlamındadır⁷⁷.

Zerre, pencereden içeriye sızan güneş ışınlarında uçuşan toz taneleri, bir arpanın yüzde biri olarak tarif edilmekte ve bir zerrenin 0,00000023 gram (Bir gramın yüz milyonda yirmi üçü) olduğu belirtilmektedir.⁷⁸

Zerre tamamen nazari ve farazi bir ağırlık birimi olup, insanların günlük hayatında somut olaylarda bir ağırlık ölçüsü olarak kullanılmaz. Şiirlerde genellikle "zerre kadar, zerrece " şeklinde geçmekte ve mecaz yoluyla pek az, çok cüz'i, anlamlarını karşılamaktadır. Şairler, kimi zaman sevgiliden zerre kadar vefa görmediklerini, sevgilinin yanında zerre kadar değerlerinin olmadığını söylerken kimi zaman da sevgilide zerre kadar kusur bulunmadığını belirtmişlerdir:

Bilindiği gibi, divan şiirinde âşık, dâima sevgiliye kavuşma gayretindedir; bunun için de her türlü fedakarlığı yapar, hatta canını bile feda etmekten çekinmez. Buna rağmen sevgiliden zerre kadar vefa görmez, üstelik cefa görürler. Bu durum hemen her yüzyılda şiirlere konu edilmiş ve birçok şair tarafından işlenmiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu konu dile getirilmiştir:

O servûñ râst geldüm şevkine bir bûse ahd itdi

Dehân-ı yârdan ben zerre mikdârı vefâ gördüm

Ziyâî G. 306/3

Aldım ağzın ölçüsünü zerre denli yok vefâ

Pür-cefâsın hey güneş yüzlü habibim Mustafâ

Necati Beg G. 1/1

⁷⁷ M. Necmüddin El-Kürdî, a.g.e., s. 46

⁷⁸ a.g.e., s. 46

Bende yok sabr ü sükûn sende vefâdan zerre

İki yokdan ne çıkar fikr idelüm bir kere

Nâbî Mm. 186

Sevgilinin boyu posu, endamı her yönüyle kusursuzdur, o emsâli görülmeyecek biçimde güzeldir. Onda zerre kadar noksan yoktur. Bunun yanında âşîğın da güzelleri sevmeye zerre kadar kusuru yoktur:

Münâsib cümle endâmı yirinde

Görünmez zerrece noksân birinde

İshâk Şhr. 1/24

Vardur İshâk'un beğüm her nesnede eksüklüğü

Lîk dilber sevmeye bir zerrece noksânı yok

İshâk G. 127/7

Bu dünyada vücudumuzun zerre kadar bile değeri yokken, anlaşılması zor olan şey şudur ki, bizi çekemeyenlerin sayısı zerrelere çok daha fazladır:

'Âlemde zerre denlû degülken vücûdumuz

Müşkil budur ki zerreden artuk hasûdumuz

Bâkî, G. 193/1

Ey mağrur insan! Şu düşkün ve alçakgönüllü hemcinslerine biraz iltifat et, onlarla ilgilen; bunda utanacak ne var ki... Görmüyor musun, güneş bile yer yüzündeki en küçük zerrelere kadar ışıklarıyla iltifat ediyor, en hakir zannettiğin eşyayı bile nurlarıyla okşuyor, onlara hayat ve neş'e veriyor.⁷⁹

Hicâb etme, ne var, üftâdegâna rûy-i dil göster

Cihânda zerrepervverlik şereftir mihre âr olmaz⁸⁰

Ref'i 17.yy

⁷⁹ a.g.e., s. 912

⁸⁰ İ. Hilmi Soykut, a.g.e., s. 320

Kâinat dediğimiz taşıt, adamakıllı yükünü almış ve hiçbir yanlış, bir duraklama yapmadan, yürüyüp gidiyor. O kadar hesaplı doldurulmuş ve öyle ustaca istif edilmiş ki, bir zerre ilave edeyim deseniz çekemez, kaldıramaz. Allah, her şeyi yerli yerinde ve ölçülü yaratmıştır.⁸¹

Almış yükünü şöyle ki seyrinde halelsiz

Bir zerre dahi kaldıramaz merkeb-i âlem

Ziya Paşa, 19.yy

⁸¹ Zerre için bkz: Şeyhî, K. 10/26, 17/7; Necâtî Beg, K. 10/28, 19/21; Ahmet Paşa, K. 22/16, 27/3; Mesihî, K. 18/3, G. 25/1, 154/3; Vassî, G.2/3; İshâk, K. 6/23, 2/11, 10/3, G. 169/5, 210/1,249/3, 256/2, 258/1, 187/9, 154/7, 156/4, 185/4, Kt 3/11, Frs K. 2/1; G. 11/6, 136/6, 129/1, 153/1; Hayretî, K. 15, 28, 10/6, G. 142/5, 267/5, 267/4, 249/4, 183/4, 78/5, 27/4, 441/1, 457/2, 482/5; Usûlî, K. 2/23, Ms 3/3/2, G. 20/1; G. 38/6, 59/3; 142/7; Âşık, K. 6/15, 6/23, 11/37, G. 68/1, 4/3; K. 14/30; Ziyâî, K. 4/27, G. 274/4; G. 30/1, 329/4; Nef'i, K. 14/49; Nâilî, G. 362/3; Mezâkî, K. 1/27, 5/3, G. 66/2, 71/5, 109/1, 208/4G. 159/5, 286/4; Sâbit, K. 11/65, 35/14; 5/20, G. 305/7; Nedim, Kt. 60/2; Şeyh Gâlib, K. 16/36, Th. 8/3, B. 21, Bâkî, K. 23/27, 25/25, G. 277/5; Meşhûrî, K. 2/35, 14/11; Adile Sultân, G. 40/3, 51/2

IV. BÖLÜM

4.1. SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1.1. SONUÇ

İncelediğimiz 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki 31 dîvan ve 3 mesnevîde para ve ölçü birimlerinin divan şiirine yansımalarıyla ilgili şu sonuçlara varılmıştır.

Şiirlerde, akçe, altın(zer), bedre, dakyânusî, dinar, dirhem, eşrefî, filorî, fûls (fûlûs), gümüş(sim), kuruş, mangır, mâye, nakd, para (pare), pul, sikke, sultânî, sülûs, yalvar, zer-i mahbûb isimlerinde para değerlerini tespit ettik. Bunlardan akçe, dakyânusî, eşrefî, filori, fûls, kuruş, mangır, para (pâre), pul, sultânî, sülûs, zer-i mahbûb birer para birimi olup, diğerleri para yerine kullanılan ifadeleri karşılar.

Paranın dîvân şiirine başlıca iki şekilde yansıdığını tespit ettik. Bunlardan biri, toplumun yaşamında bir değişim aracı olarak paranın kıymetli bir metâ olması; ikincisi bu paraların birer teşbih unsuru olarak kullanılmasıdır.

Paranın gerçek anlamının kastedildiği beyitlere baktığımızda, divan şiirinin hemen her döneminde özellikle şu konular etrafında bir yoğunluk olduğu görülmüştür:

- Parasızlıktan şikayet edilmesi, para için boyun eğilmemesi,
- Paraya aşırı değer verenlerin eleştirilmesi,

- Parasızlığın bazen sıkıntı verici bazen de huzur verici olduğu,
 - Fazilet, şeref, olgunluk gibi yüce hasletlerin, parayla değerlendirilmesinin yanlışlığı,
 - Asıl zenginliğin maddî unsurlardan altın ve gümüşe sahip olmak değil; hâlis amel, gönül ve aşk zenginliği olduğu,
 - Parası olmayanlara hiç kimse tarafından değer verilmemesi,
 - Kanaatkar olunması gerektiği; servete fazla önem verilmesinin insanı gurura sevk edebileceği vurgulanmaktadır.
- Paranın bu dünyada bir araç olması gerektiği vurgulanır. Bunu vurgulamak için de Karûn'a sık sık telmih yapılmaktadır.
- Toplumsal yozlaşmanın temelinde paranın önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Nâbî ve Rûhî'nin şiirlerinde bu unsur sıkça dile getirilmektedir.
 - Osmanlı devletinin gerileme dönemiyle birlikte toplumda yolsuzluk, düzensizlik ve ahlakî çözümlme baş göstermiş; dolayısıyla rüşvet de iktisadî hayatın içine girdiğinden şiirlerde akçe vb. para değerleri ile beraber sık sık zikredilmiştir.

Bunlardan en çok ele alınan konu; âşık, sevgili ve rakip üçgeninde paranın başlıca rol oynamasıdır. Yüzyıllara göre baktığımızda güzellerin değişmeyen özelliği, parası çok olanlara daha fazla itibar ettiği ve bu konuda âşığa karşı acımasız olmasıdır. Şiirlerde, madde karşısında iki tip sevgiliyle karşılaşmaktayız: Bir kısmı çeşidi ne olursa olsun maddeye değer veren ve madde penceresinden mutluluğa bakanlardır ki bunun gerçek sevgiyle irtibatlandırılması oldukça zordur; diğer bir kısmı ise maddeyi ikinci plânda tutup kendisi uğrunda cânını fedâ edenlere değer verenlerdir ki bunlarda gerçek ve ölümsüz sevgiyi ve aşkı yakalamak mümkündür.

Bütün bu sonuçlar, Dîvân şâirlerinin şiirlerde sadece devlet ileri gelenlerini övmek veya aşkı anlatmakla sınırlı kalmayıp; başta ekonomi olmak üzere birçok toplumsal değişimleri de şiirlerine yansıttıklarını göstermektedir. Bununla birlikte Dîvân şiirinin sanıldığı gibi aksine halktan kopuk olmadığını, günlük yaşamın hemen her alanıyla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Para değerlerinin divan şiirine diğer bir yansıması da benzetme unsuru olarak görülmektedir. Bu tür kullanımlarda şâir gerçek paradan ziyade onun kıymet, renk ve şekil gibi bazı özelliklerinden ilham alarak para ile birtakım nesneler arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır. Kar, yağmur, gözyaşı, beyaz renkteki çiçekler, sevgilinin bedeni gibi gümüşî rengi andıran nesneler beyazlığından dolayı gümüş paralara benzetilmiş; kanlı gözyaşı, âşğın sararmış yüzü ve yaralı kalbi, sarı ve kırmızı renkteki çiçekler, güneş, ay, vb. nesneler de altın paraya teşbih edilmiştir. Bunlar arasında en çok dikkati çeken âşğın gözyaşı, yüzü ve bedenin paraya benzetilmesidir. Söz konusu benzetmelerdeki esas neden bunların ifade ettikleri kıymet nedeniyle gözü doymayan sevgiliye para gibi sunulmasıdır. Benzerlikte ayrıca, şekil münasebeti de dikkate alınmıştır.

Tezimizde ele aldığımız ikinci bir konu olan ölçü birimleriyle ilgili birçok kavramın divan şiirinde yer aldığını tespit ettik. Günümüzde artık kullanım alanı kalmayıp, sadece kısmen sözlü kültürde yaşamaya devam eden eski ölçü birimlerinin divan şiirinde günlük yaşamın birer unsuru olarak ifade edilmiştir. Şairler özellikle arşın, endâze, fersah, dirhem, kile, şinik gibi eskiden günlük hayatta sık kullanılan ölçü birimlerini şiirlerinde kullanmışlardır. Şâirler, bunları gerçek anlamlarıyla kullandıkları gibi, bunlara mecâzi bir takım anlamlar yükleyerek de ele almışlardır. Bu da gösteriyor ki divan şiiri ve sosyal hayat arasında, değişik cephelerden de güçlü bir ilişki vardır.

4.1.2. ÖNERİLER

Dîvân şiiri bugüne kadar çeşitli yönleriyle araştırılıp ortaya konulmaya çalışılmış, bütün bu çalışmalar bir ihtiyaca karşılık olmak üzere ele alınmıştır. Söz konusu şiirin daha iyi anlaşılabilmesi için, kelime ve mazmunlarına ilâveten kavramlarının tanınması bunların şiirde neyi ifâde ettiğinin bilinmesi; dolayısıyla şiirdeki maddî kültürün ortaya konulması gerekir.

Para değerleri ve ölçü birimlerinin Dîvân şiirine yansımalarının bütün yönleriyle ortaya konulması yapılacak çalışmalardan sadece bir tanesiydi. Bu ve buna benzer çalışmalar sayesinde daha özele inilerek divan şiirinin değişik bakış açılarıyla ele alınıp incelenmesi gereklidir.

Divan şiirini meydana getiren şairler sosyal hayatın içinden çıkan kişiler olduğuna göre bunların mensubu olduğu çevreler ve o çevrelerde dile ait kullanılan kelimelerin temelinde yatan değişik anlamlarının bilinmesi şiirinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bakış açısıyla, ilgi ve uğraşları, farklı sosyal çevrelerde bulunun şairlerin eserlerinde kullandıkları kelimeler üzerinde durulursa eski edebiyatımızın anlam zenginliğinin ortaya çıkarılmasına ve daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulacağı muhakkaktır. Şiirde kültür değerlerine dair başka çalışmaların yapılması kültürel zenginliğimizin ortaya konulmasına hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim, Mustafa Tatcı, Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı, Ankara, 1998

_____, Kültürümüzden Esintiler, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 1997

_____, Ömer, Demirbağ, Süleyman Sadi (Karslı), Ankara, 1993

AK, Coşkun, Bağdatlı Rûhî Dîvânı, 2 Cilt, Uludağ Ü. Yay., Bursa, 2001

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisâdî ve İctimaî Tarihi, Barış Yay., Ankara, 1999

AKYILDIZ, Ali, Para Pul Oldu, (Osmanlı İmparatorluğunda Para, Maliye ve Toplum), İletişim Yay., İstanbul, 2003

AKKUŞ, Metin, Nefî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1993

AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü 2 Cilt, İnkılap Yay., İstanbul, 1988

AKSOYAK İ.Hakkı, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânlarının Tenkitli Metni, Gazi Ü. SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.

AKYÜZ, Kenan, ve diğerleri, Fuzûlî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 2000

ALPARSLAN, Ali, Şeyh Gâlib, KTB. Yay., Ankara, 1988

ARSLAN, Mehmet, Türk Edebiyatında Surnameler, AKM Yay., Ankara, 1999

AYDEMİR, Yaşar, Behiştî Dîvânı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2000

BAYRAM Yavuz, Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri, (2. c.) Ondokuz Mayıs Ü., SBE. Doktora Tezi, Samsun, 2001

BİLKAN, Ali Fuat, Hayri-nameye Göre, XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000

_____, Nâbî Dîvânı (2 Cilt), MEB Yay., İstanbul, 1997

Büyük Türk Klasikleri, c. 3. Ötüken Yay., İstanbul, 1986,

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971

_____, Vasfî Dîvânı, Tenkitli Basım, İstanbul 1980,

_____, M.Ali Tanyeri, Hayretî Dîvânı, Tenkitli Basım, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981,

_____, M.Ali Tanyeri, Üsküplü İshâk Çelebi Dîvânı, Tenkitli Basım, Mimar Sinan Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990.

DEMİRBAĞ, Ömer, Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Van, 1999

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lûgat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1996

DİLÇİN, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, T.D.K. Yay., Ankara, 1992

DOĞAN, Muhammed Nur, Şeyhülislâm İshâk ve Dîvânı, M.E.B., Yay., Ankara, 1997

_____, Şeyhülislâm Es'âd ve Dîvânı, M.E.B., Yay., Ankara 1997

- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.2, (Akademik Kurul), Çağ Yay., İstanbul, 1992
- EFLATUN, Muvaffak, Feyzi-i Kefevî Dîvânı, (Tahlil-Metin), Gazi Ü. SBE. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003
- ERTEM, Rekin, Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1995
- GÜRGENDERELİ, Müberra, Hasan Ziyâî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Dîvân Metninin Tesbiti ve İncelemesi, Trakya Ü. SBE Dokora Tezi, Edirne 1999.
- HANÇERLİOĞLU (Kılıç) Filiz, Âşık Çelebi Dîvânı, Gazi Ü. SBE, Ankara 1988.
- HINZ, Walther İslâm'da Ölçü Sistemleri (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1990
- İNALCIK, Halil, Şâir ve Patron, Doğu Batı Yay., Ankara, 2003
- _____, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), YKY Yay., İstanbul, 2003
- İPEKTEN, Halûk, Nâilî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1990
- _____, Mustafa İSEN, Basılı Dîvânlar Katalogu, Akçağ Yay., Ankara, 1997
- _____, Mustafa İSEN; Recep TOPARLI; Naci OKÇU; Turgut KARABEY; Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü, KTB Yay., Ankara, 1988
- KARAKARTAL, Oğuz, Türk Edebiyatında Para (1870-1970), Marmara Ü. SBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995
- İSEN, Mustafa, Cemal Kurnaz, Şeyhî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1992
- _____, Usûlî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1990
- İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991
- İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi.
- KADRI, H. Kâzım; Büyük Türk Lügati, Maarif Matbaası, İstanbul 1943
- KALKIŞIM, Muhsin, Şeyh Gâlib Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1994
- KAPLAN Mahmut, Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin) AKM Yay., Ankara, 1995
- KARABEY, Turgut, Ahmet Paşa, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eseri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Atatürk Ü. Yay., Erzurum, 1991
- KARACAN Turgut, Şeyhî, Yaşamı, Yapıtları, Kimi Şiirlerinin Açıklamaları, Samsun, 1999
- _____, Turgut Bosnalı Sâbit Dîvânı, Cumhuriyet Ü. Yay., Önder Matbaası, Sivas 1991.
- KARAHAN, Abdülkadir, Nef'î, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986
- _____, Fuzûlî Dîvânı Şerhi 3 Cilt, KTB Yay., Ankara, 1985
- _____, Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Kültür Bak., Yay., Ankara, 1989
- KILIÇ, Filiz, Şehzâde Bayezid, Şâhî Hayatı ve Dîvânı, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2000
- _____, XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir ve Eser üzerine Değerlendirmeler, Akçağ Yay., Ankara, 1998
- KOLERKILIÇ, Ekrem, Osmanlı İmparatorluğunda Para, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1958
- KORTANTAMER Tunca, Eski Türk Edebiyatı, Makaleler, Akçağ Yay., Ankara, 1993

- KURNAZ Cemâl, Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili, MEB Yay., İstanbul, 1996,
 _____, Dîvân Edebiyatı Yazıları, Akçağ Yay., Ankara, 1997
 KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî Dîvânı, TDK Yay., Ankara, 1994
 _____, Bâkî ve Dîvânından Seçmeler, Kültür Bak Yay. Ankara, 1988
 KÜRKMAN, Garo, Osmanlılarda Ölçü ve Tartılar, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul, 1991
 LEVEND, Ağâh Sırrı, Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984
 MACİT Muhsin, Nedîm Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1997
 MAZIOĞLU Hasibe, Nedîm, KTB Yay., Ankara, 1988,
 _____ Fuzûlî ve Türkçe Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1986,
 MENGİ Mine, Mesîhî Dîvânı, AKM Yay., Ankara, 1995
 MERMER, Ahmet, Mezâkî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, AKM Yay., Ankara, 1991
 _____, Karamanlı Aynî ve Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1997
 _____, Vecdi ve Dîvânçesi, MEB Yay., Ankara, 2002
 NACİ, Muallim; Osmanlı Şâirleri, (Haz. Cemal Kurnaz), MEB Yay., İstanbul, 1995
 _____, Lügat-ı Naci, Çağrı Yay. İstanbul, 1995
 ONAN, Necmettin Halil, İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi, Maarif Matbaası, İstanbul 1940
 ONAY, Ahmet Talât, Eski Türk Edebiyatının Mazmunları ve İzahı, (Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 2000
 ÖZDEMİR Hikmet, Âdile Sultân Dîvânı, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996
 ÖZGÜL Metin Kayahan, Leskofçalı Gâlib, KTB Yay, Ank, 1987
 ÖZÖN, M. Nihat; Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1997
 PAKALIN, Mehmed Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 Cilt, MEB Yay., İstanbul, 1993
 PALA, İskender Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara, 1990
 PAMUK, Şevket Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999
 Recâizâde Ahmet Cevdet, Zînetü'l-Mecâlis (Meclislerin Süsü), (Haz.: Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara, 1994
 SAHİLLİOĞLU, Halil, "Kuruluştan XVII. Asrın sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi üzerine Bir Deneme", 1958, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Ü. Merkez Kütüphanesi, Tez No: 35143
 _____, Bir asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740), (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1965, Tez No: 25142
 SÂMİ, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, Alfa Yay., İstanbul, 1998
 _____, Kamusu'l-Alam, 1-6. Cilt, İstanbul, 1943
 SARI, Mehmet, Hayretî Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları, Gazi Ü. SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996
 SEFERCİOĞLU, M. Nejat Nev'i Dîvânı'nın Tahlili, Kültür Bak., Yay., Ankara, 1990,

- Selânikli Meşhûrî Dîvânı, Tenkitli Metin, (Haz. Halil Çeltik-Yaşar Aydemir), (basılmamış eser)
- SEVİM, Osman, Taci-zâde Cafer Çelebi'nin Dîvânı'nda Maddi Kültür, Marmara Ü., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992,
- SOYKUT, İ. Hilmi, Unutulmaz Mısralar, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968,
- TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul 2000
- _____, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah, Yay., İstanbul, 1985
- TARLAN Ali Nihat, Necâtî Beg Dîvânı, MEB Yay. İstanbul, 1963
- _____, Ahmet Paşa Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1992
- _____, Hayâlî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1992
- TOLASA Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973
- TOPALOĞLU, Bekir; Hayrettin Karaman, Yeni Kâmûs (Arapça-Türkçe), İstanbul, 1967
- Türk Dil Kurumu, İmlâ Kılavuzu, Ankara, 2000
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 1998
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay.
- Türk Dünyası El Kitabı, c. 3 , AKM Yay., Ankara, 1992
- ÜLGENER; Sabri F. İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası : Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi, Der Yayınları, İstanbul, 1981
- YENİTERZİ, Emine, Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi, Kitabevi Yay., İstanbul 2001
- YÜKSEL Hasan, Hasan Yüksel, H.İbrahim Delice, İ. Hakki Aksoyak, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin, İslâmî'nin Mesnevisi, Sivas, 1996
- ZAFER, Toprak, "Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kânûnu (1931)", Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Aralık-Ocak 1983-1984, S. 47, s. 37-43

ÖZET

Kültürümüzde ve Dîvân Şiirinde Para Değerleri ve Ölçü Birimleri adlı yüksek lisans tezimiz dîvân şiirinde geçen para değerlerini ve ölçü birimlerini ele almaktadır.

Yaptığımız çalışma Osmanlı devletinde paranın tarihsel gelişimi ile kullanılan çeşitli para ve ölçü birimleri hakkında bilginin yer aldığı birinci bölümden sonra Dîvân Şiirinde Para Değerleri ve Dîvân Şiirinde Ölçü Birimleri isimli iki bölümden oluşmaktadır.

Tezimizin ikinci bölümünde 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar incelediğimiz 32 dîvân ve 3 mesneviden tespit ettiğimiz para değerleri ile ilgili kelimeler hakkında bilgi verdikten sonra bu kelimelerin dîvân şiirine çeşitli yansımaları incelenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde aynı eserlerde tespit ettiğimiz ölçü birimleriyle ilgili açıklamalardan sonra bunların şiirdeki kullanımları ele alınmıştır.

Tezin sonunda ise, araştırmamızın neticelerine dayanılarak bir hüküm çıkarılmış ve bu çalışmamızın getireceği yenilikler özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: “Divan şiiri, aşık, sevgili, kültür, ölçü birimi, para değerleri, para, ölçü.”

ABSTRACT

This study aim to take out money values and measurements which had used to in Dîvân poem.

At the first part of study there is some knowledge about history of money and measurements that have been used at the Ottoman Empire geography. And then talked about Money Values in Dîvân Poet and Measurements in Dîvân Poet.

At the second part of the thesis some knowledge given about money values' words which fixed from 31 dîvân and 3 mesnevi and then these words with their various meanings how have reflected to Dîvân poem.

At the thirth part of study some knaowledge given about measurements' words which are at the same works that we studied. And then touched on to their usage at the Dîvân poem.

By based on results at the end of the study there have been arrived at decision and we summarized what our study put forward newness.

Key Words: "Divan poet, lover, darling, culture, measurement, money value, money, measure."

DİZİN

A

akça, 3
 akçe, 3, 16, 18, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 101, 119, 121,
 130, 133, 135, 143, 154, 163, 164, 171,
 186, 188, 193, 194, 196, 214, 244, 248, 249
 altın, 1, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 17, 18, 33, 34, 35,
 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92,
 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 114, 120, 125, 126, 128,
 133, 136, 137, 138, 140, 141, 144, 145,
 147, 148, 149, 150, 151, 155, 157, 158,
 159, 163, 164, 165, 171, 172, 187, 189,
 191, 194, 195, 197, 203, 205, 206, 211,
 213, 248, 249, 250
 altun, 61, 65, 66, 69, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 80,
 81, 87, 89, 102, 124, 146, 151, 194, 198,
 210
 Arşın, 19, 26, 207
 Arşun, 207
 avuç, 18, 29, 71, 146, 160, 197, 208, 209, 210

B

batman, 21, 23, 210
 bedre, 101, 102, 248

Ç

çuval, 28, 211

D

dakyânusî, 104, 248
 dinar, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 113,
 114, 121, 126, 163, 164, 187, 196, 203,
 223, 248
 dirhem, 4, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27,
 101, 103, 107, 108, 110, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 124, 133, 154, 158, 163, 164, 187,
 196, 211, 213, 214, 223, 230, 231, 232,
 234, 238, 239, 244, 248, 250
 Dirhem, 21, 104, 114, 115, 118, 119, 120,
 121, 124, 213, 214, 223, 232

E

endâze, 19, 208, 215, 216, 217, 218, 219, 220,
 250
 eşrefî, 47, 104, 124, 125, 126, 164, 248

F

fersah, 220, 221, 222, 233, 250
 ferseng, 220, 221, 222
 fiçı, 20, 22, 24, 28, 222
 fîlorî, 248
 fûls, 10, 130, 131, 132, 133, 134, 164, 188,
 248
 fûlûs, 248

G

gümüş, 1, 2, 3, 4, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18,
 22, 31, 32, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
 53, 54, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 72, 73, 76,
 77, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 98, 99, 103,
 105, 107, 108, 110, 114, 115, 117, 118,
 126, 127, 134, 135, 136, 137, 139, 140,
 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157,
 159, 163, 164, 165, 171, 172, 187, 189,
 195, 196, 206, 212, 231, 232, 236, 248, 250

H

Habbe, 223, 224, 225
 hardal, 211, 212, 223

İ

içim, 226

K

kantar, 20, 21, 22, 24, 28, 158, 211, 213, 222,
 226, 227
 katar, 228
 keyl, 229, 240
 Kintâr, 226
 kırât, 230, 234
 kile, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 211, 229, 236, 240,
 250
 Kîrât, 230
 Kulac, 231
 kulaç, 26, 207, 220, 231

M

mangır, 130, 157, 158, 159, 160, 161, 163,
 164, 189
 mil, 233
 mîl, 233, 234
 miskâl, 234, 235

N

nisab, 231, 232

nisap, 231, 232

Ö

ölçek, 19, 22, 209, 215, 228, 236, 240

P

para, 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 48, 51, 53, 57, 60, 66, 68, 71, 76, 83, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 139, 146, 149, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 195, 196, 197, 199, 203, 204, 214, 248, 249, 250

Para, 1, 2, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 17, 47, 55, 114, 139, 163, 164, 180, 186, 195, 250, 251, 253

parça, 24, 28, 29, 149, 186, 187, 236, 244

pare, 31, 248

pâre, 61, 92, 93, 188, 236, 237, 248

parmak, 25, 26, 29, 207, 208, 231, 237

pul, 14, 18, 35, 38, 44, 45, 119, 130, 158, 162, 164, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 248

R

ratl, 21, 23, 238

ritl, 238, 239

S

sa', 239

sikke, 1, 2, 3, 4, 10, 11, 31, 34, 43, 72, 110, 111, 112, 114, 117, 126, 130, 145, 154, 155, 158, 163, 164, 172, 182, 186, 187, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 248

sim, 44, 49, 53, 55, 63, 67, 68, 90, 134, 148, 157, 164, 248

sultânî, 50, 92, 104, 203, 248

sülüs, 204, 248

Ş

şinik, 19, 22, 23, 236, 239, 240, 250

T

tas, 98, 144, 241

tel, 29, 241

tomar, 242

top, 21, 28, 29, 212, 243, 244

tûmar, 242

V

vezne, 24, 235, 244

Y

yalvar, 204, 205, 248

Z

zer, 17, 18, 34, 35, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 119, 125, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 159, 164, 167, 191, 197, 198, 200, 202, 203, 205, 206, 235, 236, 237, 248

zer-i mahbûb, 200, 248

zerre, 213, 235, 237, 244, 245, 246, 247